

Hjulstas gårdar och stora gravfält

Liv och död under 3000 år

Arkeologisk undersökning

Fornlämning L2014:7839 (Spånga 96:1) m.fl. och L2013:7816 (Stockholm 960) m.fl.

Akalla 4:1

Spånga socken

Stockholms kommun

Stockholms län

Uppland

*Ann Vinberg, Christian Gatti & Mats Nelson
med bidrag av Andreas Forsgren*

Hjulstas gårdar och stora gravfält

Liv och död under 3 000 år

Arkeologisk undersökning

Fornlämning L2014:7839 (Spånga 96:1) m.fl. och L2013:7816 (Stockholm 960) m.fl.

Akalla 4:1

Spånga socken

Stockholms kommun och län

Uppland

Ann Vinberg, Christian Gatti & Mats Nelson med bidrag av Andreas Forsgren

Denna rapport har framställts av ett företag
vars miljöledningssystem är certifierat enligt ISO 14001
av Svensk Certifiering Norden AB.

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård
Stora Gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
E-post: info@kmmmd.se

© Stiftelsen Kulturmiljövård 2021

Omslag: Skära av järn (F23) från graven AG6.

Upphovsrätt, där inget annat anges, enligt Publik Licens 4.0 (CC BY)
<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

Lantmäteriets kartor omfattas inte av ovanstående licensiering.
Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Medgivande MS2012/02954.

ISBN 978-91-7453-943-1

Tryck: JustNu, Västerås 2021

Innehåll

Sammanfattning	5
Inledning	8
Rapportens upplägg	9
Bakgrund	10
Natur- och kulturmiljö	10
<i>Karteringar och förundersökning</i>	14
Utgångspunkter inför undersökningen	17
Målsättning och frågeställningar	19
Metod och genomförande	19
<i>Metodik generellt</i>	19
<i>Gravar</i>	22
<i>Övriga anläggningar och lager</i>	23
<i>Dokumentation</i>	24
Fyndhantering	25
Undersökningsresultat	26
Övergripande rumslig och kronologisk struktur	26
<i>Kronologi och fasindelning</i>	26
<i>Topografi och geologi</i>	26
<i>Delområden</i>	28
<i>Övergripande stratigrafi, lager och terrasser</i>	30
<i>Skador</i>	33
Gravfält (Spånga 96:1)	34
<i>Gravfältets rum och avgränsningar</i>	34
<i>Gravformer och definitioner</i>	36
<i>Yttre gravskick – överbyggnad och markering av graven</i>	38
<i>Konstruktioner i överbyggnader</i>	43
<i>Inre gravskick – deponering av kropp/ kvarlevor</i>	45
<i>Gravurnor, bikärl och lockstenar</i>	51
<i>Härdar och bålplatser</i>	52
<i>Hög AG4 – grav eller kultplats?</i>	54
Boplats och boplatslämningar (Spånga 214:1)	54
Boplatsanläggningar och övriga lager	57
Hus och stolpkonstruktioner	62
Stolphägnader och stolprader	72
Agrara lämningar och färdväg (Spånga 329:1 samt Stockholm 960, 962 och 963)	75
<i>Stensträngar och hålväg</i>	75
<i>Odlingsytor och röjningsrösen</i>	76
Sentida lämningar – militär verksamhet och odling	77
Fynd	78
<i>Silver och kopparlegering</i>	78
<i>Koppar</i>	81
<i>Järn</i>	81
<i>Glaspärlor</i>	89
<i>Kammar</i>	91
<i>Keramik</i>	91
<i>Bränd lera och lerklining</i>	92
<i>Harts</i>	92
<i>Slagg</i>	93
<i>Sten</i>	93
<i>Textilt och annat organiskt material</i>	96
<i>Fyndspridning utanför gravarna</i>	96

Analysar	99
<i>Osteologisk analys</i>	99
<i>Vedartsanalys</i>	102
¹⁴ C-analys	103
<i>Makrofossilanalys</i>	121
<i>Lipidanalys</i>	122
<i>Kvartärgeologisk analys</i>	124
<i>Markkemisk undersökning</i>	124
Gravplats, kultplats och gårdar – tolkning	126
Övergripande stratigrafi, lager och terrasser	126
Platsens utformning, användning och kronologi	126
<i>Gårdar, hus och hägnader</i>	126
Gravar	132
<i>Gravfältets rumsliga organisation</i>	132
<i>Andra lämningar och aktiviteter samt gravfältets gränsområden</i>	132
<i>De gravlagda</i>	133
<i>Gravarna</i>	133
Kronologi	136
<i>Gravfält och gårdar</i>	136
Förmedling	140
Utvärdering	143
Frågeställningar	144
Referenser	148
Kart- och arkivmaterial	148
Litteratur	148
Tekniska och administrativa uppgifter	150

Bilagor publicerade i separat volym

Bilaga 1. Gravtabell	4
Bilaga 2. Gravbeskrivningar	6
Bilaga 3. Hustabell	132
Bilaga 4. Husbeskrivningar och övriga konstruktioner/lager	133
Bilaga 5. Anläggnings-/Kontexttabell	175
Bilaga 6. Anläggningsplaner	215
Bilaga 7. Fyndtabell	229
Bilaga 8. Fyndplaner	243
Bilaga 9. Osteologisk analys	253
Bilaga 10. Vedartsanalys	363
Bilaga 11. ¹⁴ C-analys	371
Bilaga 12. Makrofossilanalys	433
Bilaga 13. Lipidanalys	465
Bilaga 14. Kvartärgeologisk analys	483
Bilaga 15. Markkemisk undersökning	487
Bilaga 16. Konserveringsrapport	497

Sammanfattning

Stiftelsen Kulturmiljövård (KM) har den 18 juli–30 november 2016 utfört en arkeologisk undersökning av fornlämningarna Spånga 96:1, 214:1 och 329:1 på fastigheten Akalla 4:1, Spånga socken, Stockholms stad, Uppland, enligt beslut av Länsstyrelsen i Stockholms län. Anledningen till undersökningen var Trafikverkets utbyggnad av Trafikplats Hjulsta som en del av E4 Förbifart Stockholm.

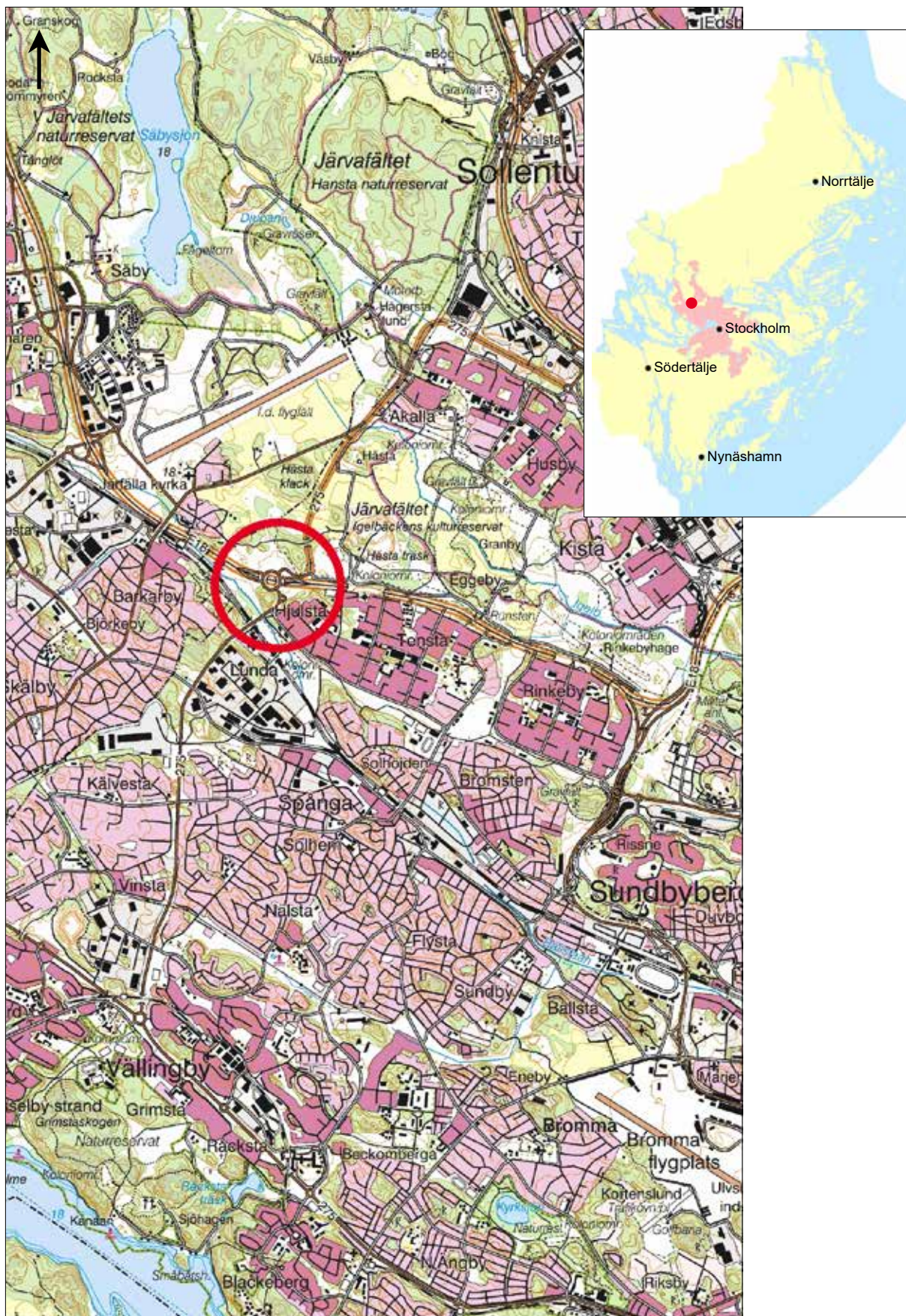
Undersökningen omfattade den nordvästra delen av gravfältet Spånga 96:1, så som den var registrerad före undersökningen. Dessutom undersöktes husterrassen Spånga 214:1 och stensträngen Stockholm 963 i exploateringsområdets södra del och Spånga 329:1, en stensträng/hägnadssystem i områdets norra del. Eftersom undersökningsområdet utvidgades åt sydöst för att omfatta hela husterrassen Spånga 214:1 berördes även stensträngen Stockholm 962 av undersökningen.

Undersökningen är en del av en anbudsupphandling i vilken även gravfältet Spånga 122:1, söder om Hjulstarondellen, ingick. Denna undersökning genomfördes under sommaren och hösten 2016 och publiceras i en separat rapport (Harrysson & Hallgren 2019). För båda undersökningarna ingår även en vetenskaplig fördjupning, vilka kommer att publiceras i en gemensam volym. Stiftelsen Kulturmiljövård utförde även förundersökningarna för de två fornlämningsområdena – Spånga 96:1 m.fl. hösten 2015 och Spånga 122:1 våren/sommaren 2016.

Undersökningen av Spånga 96:1, 214:1 och 329:1 omfattade ett sammanhängande fornlämningskomplex beläget på en höjdrygg i nordväst–sydöstlig riktning samt i slutningarna norr/nordöst och söder/sydväst om denna. Det innefattade framför allt gravar, boplatstyr, odlingslämningar och andra lämningar efter rituella aktiviteter. Undersökningen omfattade en cirka 12 535 m² stor yta och i stort sett hela denna yta bedöms vara fornlämningsområde. I sydväst var detta område avgränsat mot den äldre åkermarken. I norr bedöms fornlämningsområdet vara avgränsat ner mot ett blockområde, som i nordöst delvis sammanfaller med stensträngen Spånga 329:1. Fornlämningsområdet fortsätter utanför undersökningsområdet både i väster och öster.

Gravarna och vad som bedömts vara andra lämningar efter rituella aktiviteter fanns framför allt på höjdryggens krön samt slutningen norr om denna (Spånga 96:1). Boplatstyrorna fanns främst i slutningen söder/sydväst om gravarna, men boplatsslämningar framkom även på krönet, bland annat under gravar. Sammanlagt 51 gravar och 49 individer har framkommit vid undersökningen. Det yttre gravskicket, gravformerna, utgjordes av fyra högar, fyra blockgravar, 31 stensättningar och tre treuddar/tresidiga stensättningar. De flesta anläggningarna var rundade, tre var tresidiga och sex var fyrkantiga eller rektangulära. Åtta gravar saknade överbyggnad eller markering. Det dominerande inre gravskicket på gravfältet var kremering, sammanlagt har 45 brandgravar undersökts. Tre av gravarna var sannolikt skelettgravar och tre anläggningar saknade identifierbart gravskick, men två av dem innehöll bränt benmaterial. Brandgravskicket var brandgrop, brandlager, urnebrandgrop, urnebengrop, urnegrav, benlager och spridda brända ben. Ålder har kunnat bestämmas på 47 individer – av dessa var fyra barn, sju kvinnor och fyra män. Till detta kommer de tre skelettgravarna där två var vuxna, varav den ena sannolikt en kvinna, och en eventuellt ett barn.

Boplatstyrorna låg framför allt på den sydvästra sidan av höjdryggen, där tre gårdsplatser har identifierats. Ett par hus fanns även på krönet av höjden. Sammanlagt framkom rester efter femton hus, sju stolphägnader och två stolprader. Husen bestod av nio treskeppiga stolphus, ett möjligt tvåskeppigt hus, fyra eventuella fyrstolpshus samt ett syllstenshus. De tre gårdsplatserna kan delvis ha existerat samtidigt, i en successiv följd. Den övre gårdsplatsen är den först etablerade. Denna plats har också använts för

Figur 1. Undersökningsområdet markerat med en röd ring. Utdrag ur Terrängkartan. Skala 1:50 000.

rituella ändamål, bland annat fanns här fyra gravar. I den sista fasen har det funnits ett hus som kan vara en hall eller ett hov, det vill säga ha en rituell och ceremoniell roll. Intill huset låg en stenpackning som kan ha haft en eventuell rituell funktion (möjlig harg), med bland annat fynd av en degel.

Komplex stratigrafi förekom på flera platser, framför allt på krönet där gravar överlagrade såväl andra gravar som boplatsanläggningar och kulturlager med mera. Överlagringar fanns även i den övre delen av sydvästsluttningen där en större terrasskonstruktion (övre terrassen) med hus och gravar överlagrade äldre boplatsanläggningar (framför allt härdar). I området fanns lämningar med dateringar från äldre bronsålder fram till sen tid. Det finns en tydlig kontinuitet i dateringarna från förromersk järnålder fram till folkvandringstid. Dessutom var det med endast korta avbrott mellan perioderna yngre bronsålder och förromersk järnålder samt mellan folkvandringstid och vendeltid, det vill säga en i stort sett obruten dateringsserie från yngre bronsålder till vikingatid. Begravningarna omfattar hela denna tidsrymd, medan bosättningen huvudsakligen omfattar förromersk järnålder–sen romersk järnålder/folkvandringstid.

Området är även brukat senare. Ett eventuellt vattenhål/brunn har daterats till 1460–1640 e.Kr. och en armborstpilspets, påträffad nära krönet, hör också till medeltid eller tidig modern tid. Obrända ben från en häst och en katt i manteln till högen AG4 har daterats till sent 1600-tal–tidigt 1900-tal, liksom en härd i norr. Till historisk tid bör även ett syllstenshus höra. Den västra ytan, gårdsplats 3, har odlats efter boplatsens övergivande och kan möjligen höra till den yngre järnåldern, men även senare. Inom området fanns även militära lämningar från 1900-talet.

Figur 2. Tidsaxel över Spånga 96:1, 122:1 och 249:1.

Inledning

Stiftelsen Kulturmiljövård (KM) har den 18 juli–30 november 2016 utfört en arkeologisk undersökning av fornlämningarna Spånga 96:1, 214:1 och 329:1 samt Stockholm 962 och 963 på fastigheten Akalla 4:1, Spånga socken, Stockholms stad, Uppland, enligt beslut av Länsstyrelsen i Stockholms län (dnr 431-9737-2016, beslutsdatum 2016-06-23) (figur 1). Anledningen till undersökningen var Trafikverkets utbyggnad av Trafikplats Hjulsta som är en del av E4 Förbifart Stockholm.

Förbifart Stockholm, det vill säga den nya sträckningen för E4, går från Kungens kurva i söder till Häggvik i norr. Vägen kommer främst att gå i tunnlar, men vid Hjulsta, där vägen korsar E18, byggs en stor trafikplats. Sträckningen går i dagen strax söder om detta, vid Breda bytomt (Spånga 235:1). Sträckningen fortsätter över höjderna med gravfälten Spånga 122:1 och Spånga 96:1 m.fl. och vidare norrut förbi Akalla till Häggvik i Sollentuna.

Undersökningen omfattade den nordvästra delen av gravfältet Spånga 96:1, så som den var registrerad före undersökningen. Dessutom undersöktes husterrassen Spånga 214:1 och stensträngarna Stockholm 963 i exploateringsområdets södra del samt Spånga 329:1, stensträngar/hägnadssystem i områdets norra del. Eftersom undersökningsområdet utvidgades åt sydöst för att omfatta hela husterrassen Spånga 214:1 berördes även stensträngen Stockholm 962 av undersökningen. Färdvägen Stockholm 960 låg delvis inom undersökningsområdets nordöstra del. Färdvägen Stockholm 959 längst i norr har inte undersökts närmare.

Undersökningen är en del av en anbudsupphandling i vilken även grav- och kultplatsen Spånga 122:1, söder om Hjulstarondellen, ingick. Denna undersökning genomfördes under sommaren och hösten 2016 och publiceras i en separat rapport (Harrysson & Hallgren 2019). Resultaten från båda undersökningarna bearbetas vidare i vetenskapliga fördjupningar, vilka kommer att publiceras i en gemensam volym. Stiftelsen Kulturmiljövård utförde även förundersökningarna för de två fornlämningsområdena – Spånga 96:1 m.fl. hösten 2015 och Spånga 122:1 våren/sommaren 2016.

Ann Vinberg har varit övergripande projektansvarig för Hjulstaprojektet och fält- och rapportansvarig för Spånga 96:1 m.fl. Christian Gatti och Mats Nelson har varit biträdande projektledare i fält och medförfattare till basrapporten. Ingela Harrysson har varit projektledare i fält och rapportansvarig för Spånga 122:1 med Anna-Lena Hallgren som biträdande projektledare. Projektet har haft en referensgrupp bestående av fil. dr Ola Kyhlberg och fil. dr Andreas Nordberg, vilken även har deltagit i fältarbetet. Referensgruppen har deltagit i diskussioner kring projektets inriktning i ett inledande skede, men även kontinuerligt i samband med möten i fält och under rapportarbetet. Andreas Nordberg deltar även som författare i den vetenskapliga fördjupningen.

Stiftelsen Kulturmiljövård har även utfört mindre arkeologiska undersökningar i samband med omläggningen av den gång- och cykelväg som går i öst–västlig riktning norr om Spånga 96:1. En förundersökning utfördes under vintern 2016 vid gravfältet Spånga 97:1 samt vid en del av stensträngen Stockholm 966, nordväst om Spånga 96:1. En arkeologisk undersökning av de berörda delarna av fornlämningarna gjordes i juni 2017, inom exploateringsområdet för gång- och cykelvägen (Magnusson 2018). I anslutning till gravfältet Spånga 94:1, nordöst om Spånga 96:1 och öster om Akallalänken, har Stiftelsen Kulturmiljövård utfört en schaktningsövervakning (Magnusson 2019).

Rapportens upplägg

Den föreliggande rapporten utgör en basrapport för den arkeologiska undersökningen av Spånga 96:1, 214:1 och 329:1. Här presenteras bakgrund, kultur- och naturmiljö, målsättning, frågeställningar och metoder samt undersökningens resultat, såväl arkeologiska källmaterialet som naturvetenskapliga analyser och en samlad tolkning av dessa utifrån de frågeställningar som ställts upp i undersökningsplanen/anbudet samt en utvärdering. Dokumentation och specialrapporter presenteras även i bilagor.

Resultatet från undersökningen av gravfält, boplatz och agrara lämningar har, på ett övergripande plan, behandlats som ett sammanhängande komplex i rapporten eftersom lämningarna såväl rumsligt som kronologiskt är väl integrerade. Gravar och gravfältskontexter (Spånga 96:1), boplatzlämningar (Spånga 214:1) och agrara lämningar (Spånga 329:1 och Stockholm 962 och 963) redovisas i separata kapitel, medan fynd och analyser redovisas samlat. Boplatskapitlet omfattar samtliga lämningar av boplatskaraktär, det vill säga även de som kan tolkas ha en rituell funktion knuten till gravfältet eftersom det för flera lämningar har varit svårt att med säkerhet avgöra om dessa hör till boplatsen eller gravfältet. En kort sammanställning av de anläggningar som tolkats höra till gravfältet görs även i gravkapitlet. Dokumentationen i fält har dessutom gjorts löpande oavsett fornlämningsnummer och därför tillhör alla kontexter, fynd, prover med mera samma respektive löpnummerserie. Fornlämningstillhörighet redovisas i anläggnings- och fyndbilagor. I rapportarbetet har undersökningsområdet delats in i delområden för att ha ett verktyg att studera platsen och de olika lämningarna utifrån olika frågeställningar och analysmetoder (se nedan).

Rapporten har författats av Christian Gatti (gravkapitlet), Mats Nelson (delar av boplatskapitlet), Andreas Forsgren (förmedlingskapitlet) och Ann Vinberg (övriga kapitel samt allmän textbearbetning). Anna-Lena Hallgren har registrerat fynden och gjort delar av analysen av dessa. I rapportarbetet har även Oskar Spjuth, Marie Lundberg, Johan Lindeberg och Andrea Olausson deltagit. I analyskapitlet har resultaten från de olika analyserna sammanfattats utifrån de rapporter och analysresultat som kommit in och resultaten har i någon mån ytterligare bearbetats.

Bakgrund

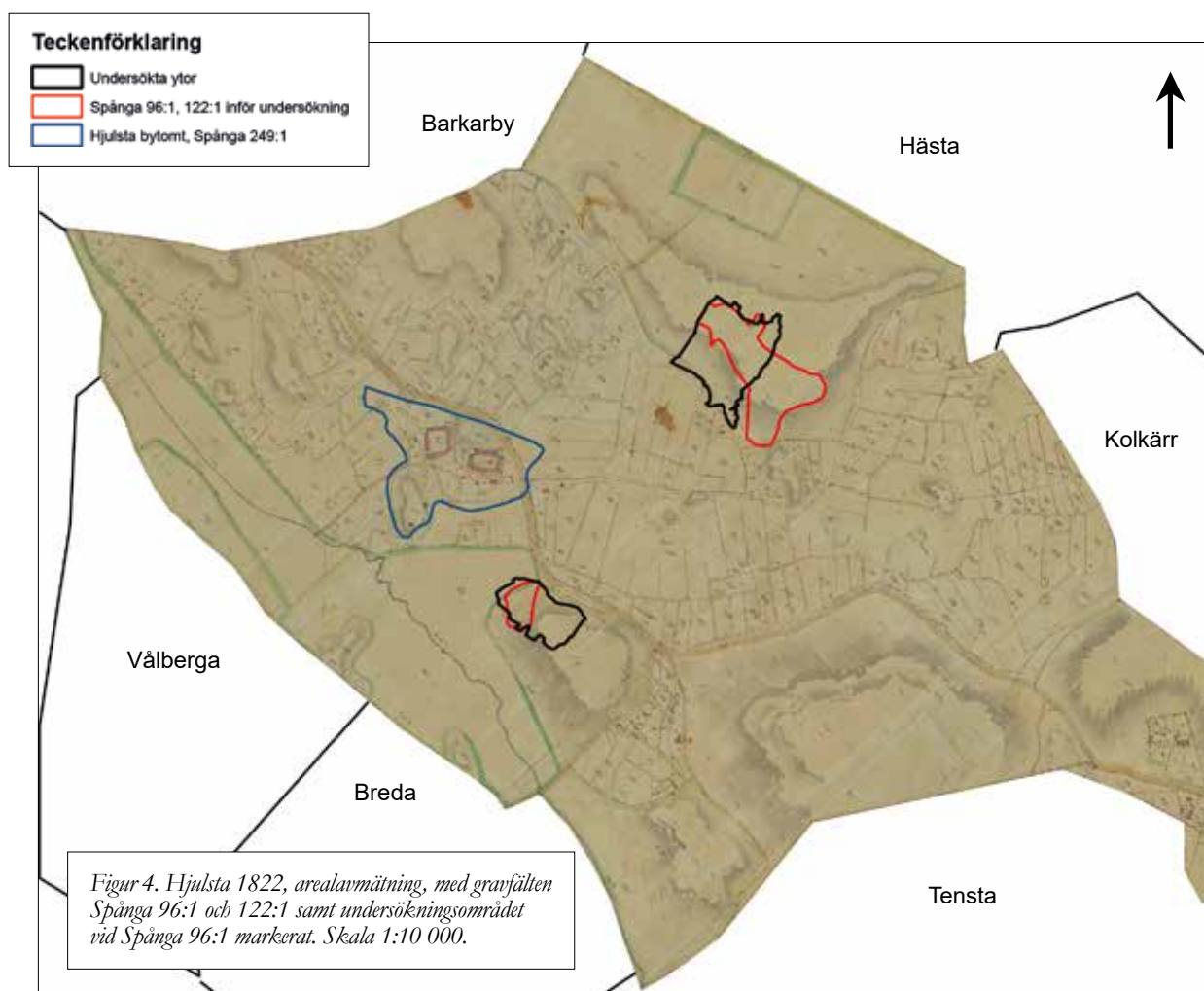
Natur- och kulturmiljö

Undersökningsområdet ligger i stadsdelen Hjulsta, strax norr om tätbebyggelsen, cirka 13 km nordväst om Stockholms centrum, inom Stockholms stad, strax norr om Hjulsta trafikplats och E18 (figur 3). Området är beläget i den södra delen av Järvafältet som består av två parallella ådalar, Spångaån/Bällstaån i söder och Igelbäcken i norr. Området runt Igelbäcken, ner till Hjulsta, utgör ett kulturresevat inom Stockholms stad och dess fortsättning ut till Edsviken är ett naturresevat inom Solna stad. Höjdpartierna inom och runt dalgångarna består av urberg täckta av tunna moränlager, delvis med berg i dagen. Dalgångarna utgörs av postglacial lera med fickor av glacial lera, framför allt i de högre liggande delarna. I dalgången norr om Spånga 96:1 finns gyttjelera och ett område med kärrtorv.

Spånga 96:1 ligger i den norra delen av Spånga socken, nära gränsen till Järfälla i nordväst, centralt inom Sollentuna härad. Platsen ligger i den norra delen av det som har utgjort Hjulsta bys ägor så som de är kända från äldre kartor, cirka 285 meter nordöst om bytomten (Spånga 249:1). Enligt en arealavmätning 1822 har höjdområdet utgjort skogbevuxen betesmark medan dalgången i söder är åkermark, delad i byns västra och östra gården (figur 4). Dalgången i norr är betesmark och äng 1822, men delvis uppodlad på 1895 års karta (figur 5). Landsvägen mellan Enköping och Stockholm löper utmed bytomten från Barkarby i nordväst, fortsätter intill och norr om höjden vid Spånga 122:1 och går vidare till Spånga kyrkby i sydöst. Byn omnämns första gången i skriftliga källor 1486 som ”Hiwlistha” och består då av två frälsehemman (Ferm m.fl. 1992:319). Hjulsta by har omgivits av byarna och gårdarna Hästa i norr, Kolkärr och Spånga by i öster, Tensta i sydöst, Breda, Vålberga och Barsbro i sydväst samt Barkarby i nordväst. Flertalet byar i Spånga socken har medeltida belägg, det äldsta belägget har Rissne som är omnämnt på en runsten från 1000-talet (Ferm m.fl. 1992:325). Spånga kyrka, cirka 2 km åt sydöst, har anor från 1100-talet, liksom Järfälla kyrka, cirka 1 km åt nordväst. Vid båda kyrkorna finns runstenar.

Spångaområdet har en tät och sammansatt fornlämningsbild med lämningar från åtminstone bronsålder och framåt. Förutom gravfält finns här boplatser och stensträngssystem som visar på ett förhållandevis tätt bebyggt och brukat område under järnåldern. Under bronsåldern har Spångaåns dalgång utgjort havsvikar som nått fram till Görväln, vid nuvarande Mälaren i nordväst. För cirka 3 500 år sedan (20 meter över havet) utgör höjden vid Spånga 96:1 och västerut är en ö. Under bronsåldern växer detta område successivt samman med Barkarbyområdet i norr (figur 7). Under förromersk järnålder har djupa havsvikar gått in i Spångaåns och Igelbäckens dalgångar, fram till Hjulsta respektive Husby (cirka år 0, 10 meter över havet). Senare under järnåldern, för 1 500 respektive 1 000 år sedan, är de inre delarna fornsjöar, avsnörda från havet (figur 8). Havsvikarna når då fram till Bromsten och Rissne (7 respektive 5 meter över havet), men ändå skapat ett nästan sammanhängande vattensystem ut till Östersjön.

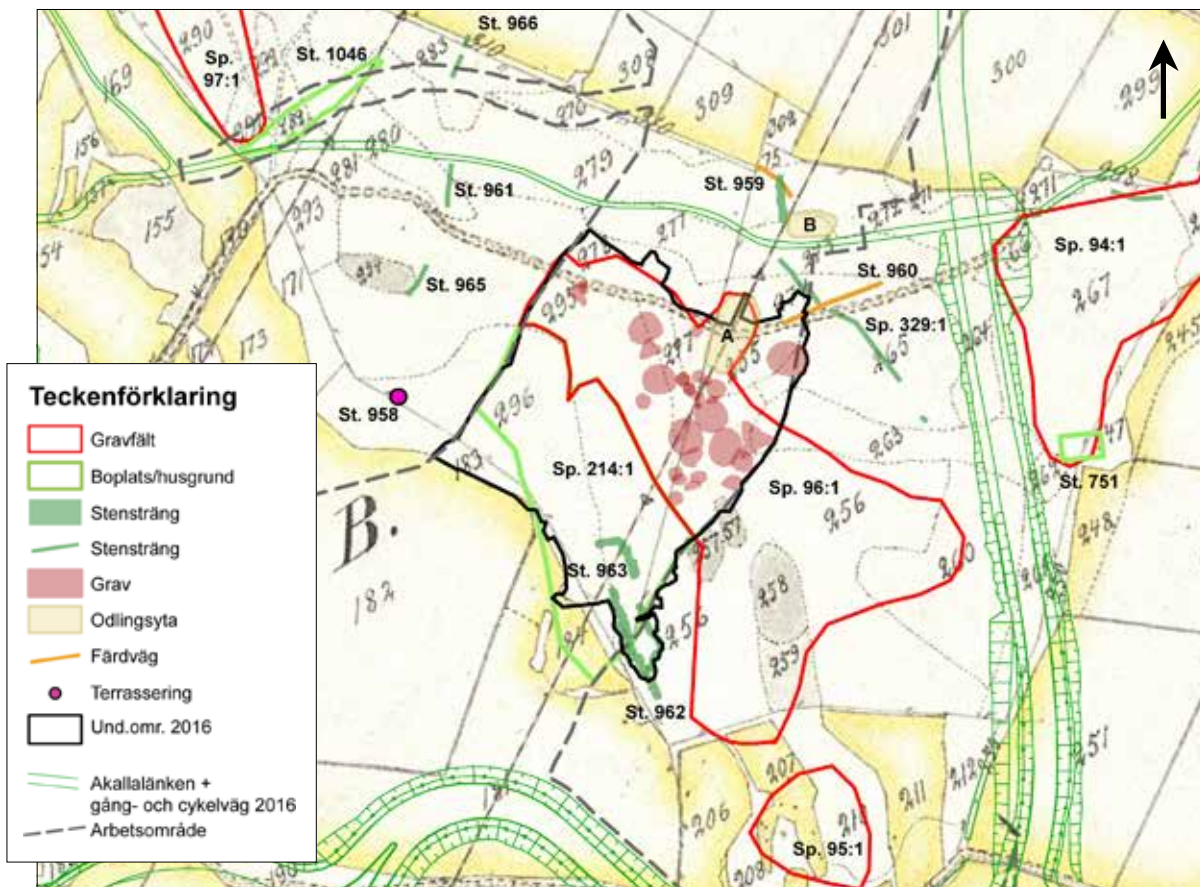
Gravfältet Spånga 96:1 ligger utmed krönet på en av de större och mest markerade höjderna norr om Spångaån, exponerat åt flera håll, framför allt nordöst och sydväst. Spånga 96:1 var inför undersökningarna registrerat som ett gravfält med cirka sextio fornlämningar, varav fyra högar, cirka 34 runda, en kvadratisk och en tresidig stensättning. Det omges av flera gravfält, varav Spånga 94:1 (med cirka 55 gravar) i nordöst, ligger i förlängningen på samma höjd som Spånga 96:1, men på en lägre nivå (tabell 1).

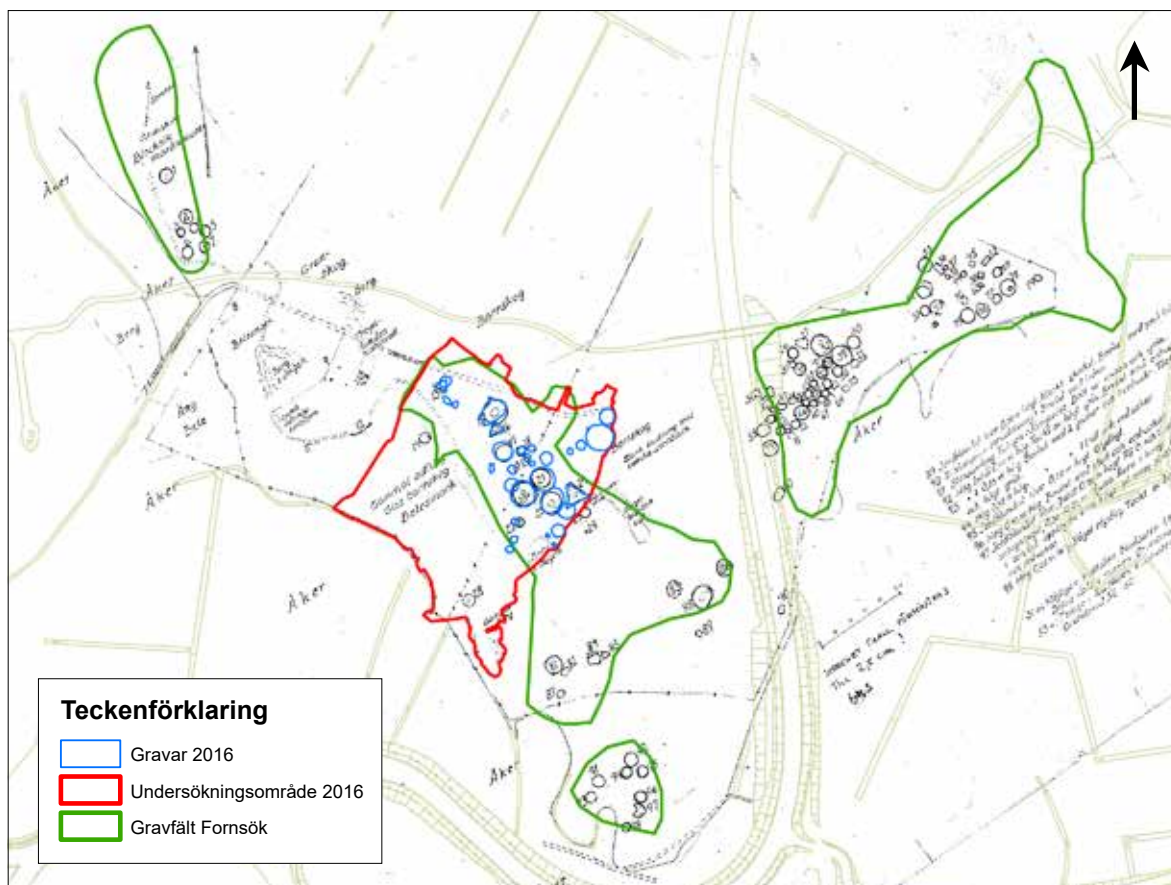
Cirka 400 meter norr om Spånga 96:1 har ett gravfält med 58 stensättningar från framför allt vikingatid undersökts (Spånga 104:1). Öster om detta finns ett komplex med husgrunder, terrasser, stenröjda ytor samt gravar med mera (Spånga 248:1 m.fl.). Ett ännu mindre gravfält ligger invid Kolkärrens gamla tomt i öster, Spånga 105:1, med sex gravar. Söder om detta har två gravfält undersökts – Spånga 106:1 med tjugo gravar daterade till vendeltid–vikingatid och Spånga 375:1 med åtta gravar. På Spångaåns södra sida, strax söder om Spånga 122:1, ligger en fornborg (Spånga 118:1).

Flera stensträngar/hägnadssystem finns i Hjulstaområdet, framför allt i den nordvästra delen. Några låg också runt Spånga 96:1, bland annat Spånga 329:1 i norr och Stockholm 962 i söder.

Under 1960- och 1970-talet undersöktes ett stort antal lämningar, främst gravfält, inför uppförandet av bostäder i Tensta, Rinkeby, Hjulsta och Akalla. Resultatet från flera av dessa undersökningar har behandlats av Anita Biuw (Biuw 1992). I detta sammanhang har Hjulsta bedömts vara en av de största bebyggelseenheter i norra Spånga under järnålder, en så kallad primärenhet, med etablering i romersk järnålder och med lång kontinuitet (Biuw 1992:329f). Till grund för denna tolkning ligger bland annat resultaten från de då totalundersökta gravfälten Spånga 102A (Stockholm 283), 106:1 och 106A (Spånga 375) och de tre delundersökta gravfälten Spånga 94:1, 96:1 och 102B (Spånga 102:2). Under gravfälten Spånga 94:1 och 102A påträffades boplatzlämningar. Dessa boplatser har tolkats som belägg för att det i Hjulsta, under järnåldern, funnits minst två gårdar vilka etablerats under romersk järnålder och överges senast under vendeltid. Vid övergivandet har bebyggelsen flyttat till Hjulsta bytomt, Spånga 249:1 (Biuw 1992:271f).

Figur 5. Gravfältet Spånga 96:1 m.fl. och närliggande fornlämningar markerade på laga skifteskartan från 1895. Skala 1:3 000.

Figur 6. Gravfältet Spånga 96:1 m.fl. med undersökningsområde och undersökta gravar 2016 samt närliggande gravfält markerade på gravfältskarta från 1928 upprättad av Bellander m.fl. Skala 1:4 000.

År 2007 undersöktes Hjulsta gamla bytomt, Spånga 249:1, boplatsen Stockholm 615 och det dessförinnan okända gravfältet Stockholm 285. Resultatet från undersökningen visade på bebyggelse från mitten av järnåldern fram till modern tid, medan gravfältet hade sin tyngdpunkt i 800–900 talet e.Kr. (Dardel m.fl. 2010). Bytomten har legat intill och på den norra sidan av Spångaån vid landsvägen mellan Enköping och Stockholm, cirka 115 meter nordnordväst om Spånga 122:1.

Karteringar och förundersökning

Fornlämningsområdet vid Spånga 94:1, 95:1 och 96:1 karterades första gången vid inventeringen 1928 (figur 6). På denna karta syns tolv gravar på krönet av det som idag definieras som gravfältet Spånga 96:1, bland annat en treudd och en tresidig stensättning. Inför den nu aktuella exploateringen gjordes i ett inledande skede en ny kartering av området vid Spånga 96:1, vilken utfördes av Arkeologistik (Andersson 2015). Ett flertal nya lämningar registrerades då och inför förundersökningen fanns det därför totalt 55 objekt inom de berörda delarna av området – bland annat tolv gravar (Spånga 96:1), tre stensträngar (Spånga 329:1 och Stockholm 962–963), två terrasseringsar (bland annat Spånga 214:1), två väglämningar (Stockholm 959–960), en möjlig husgrund (Stockholm 967), sju röjda ytor samt 16 röjningsrösen (figur 5).

Figur 7. Strandlinjer och landtillväxt fram till 500 f.Kr. Skala 1:40 000. Strandlinjekarta © Sveriges geologiska undersökning.

Figur 8. Strandlinjer och landtillväxt fram till 500 e.Kr., en bild som kvarstår fram till 1000 e.Kr. Det är oklart i vilken grad de områden som är markerade som sjöar med tiden kan ha torkat upp och blivit tillgängliga för bete och ängsbruk. Skala 1:40 000. Strandlinjekarta © Sveriges geologiska undersökning.

Figur 9. Arbete på krönet av gravfältet. Foto Michael Schneider.

Figur 10. Den västra boplatssytan med gravfältet på höjden i bakgrunden. Foto från sydsydväst av Camilla Ekblom.

Figur 11. Vinterväder i november 2016. Krönet av gravfältet med sällningstält. Foto från sydöst av Andréa Borgius.

Tabell 1. Urval av fornlämningar som finns markerade i figur 3.

RAÄ-nr/Lämningsnr	Typ	Undersökt	Utförare
Spånga 94:1/L2013:1907	Gravfält	Delundersökt 1972	Stadsmuseet
Spånga 95:1/L2013:1065	Gravfält	–	–
Spånga 96:1/L2014:7839	Gravfält	Delundersökt 1972, 2016	Stadsmuseet, Stiftelsen Kulturmiljövård
Spånga 97:1/L2014:8052	Gravfält	Delundersökt 2010	Arkeologikonsult
Spånga 99:1–3/L2014:8320, L2014:8253, L2014:8276	Stensättningar	–	–
Spånga 102:1/L2014:7942	Gravfält	Delundersökt 1964	Stadsmuseet
Spånga 104:1/L2014:8169	Grav- och boplatsoområde	Undersökt 1971–1972	Stadsmuseet
Spånga 106:1/L2014:7996	Gravfält	Undersökt 1965	Stadsmuseet
Spånga 118:1/L2014:8312	Fornborg	–	–
Spånga 122:1/L2013:1433	Gravfält och kultplats	Undersökt 2016	Stiftelsen Kulturmiljövård
Spånga 123:1/L2013:1829	Stensättning	–	–
Spånga 123:2/L2013:1830	Terrassering	–	–
Spånga 214:1/L2014:8151	Boplat	Undersökt 2016	Stiftelsen Kulturmiljövård
Spånga 235:1/L2014:8307	Breda bytomt	Undersökt 2016	Arkeologikonsult
Spånga 248:1/L2017:25	Husgrund	–	–
Spånga 249:1/L2013:972	Hjulsta bytomt	Undersökt 2007	Arkeologikonsult
Spånga 328:2/L2014:8041	Boplat	Utredning 1991	Arkeologikonsult
Spånga 329:1/L2014:8042	Hägnad	Undersökt 2016	Stiftelsen Kulturmiljövård
Spånga 330:1–3/L2014:8267, L2014:7947, L2014:7948	Hägnader	–	–
Spånga 375:1/L2014:8216	Gravfält	Undersökt 1965	Stadsmuseet
Järfälla 352:1/L2016:5029	Vålberga bytomt	–	–
Stockholm 250/L2013:8325	Grav- och boplatsoområde	Delundersökt 2012	Arkeologgruppen
Stockholm 256/L2013:2428	Fossil åker	Inventerad 2002	SLU
Stockholm 283/L2013:2557	Gravfält	Undersökt 1964	Stadsmuseet
Stockholm 285/L2013:2691	Gravfält	Undersökt 2007	Arkeologikonsult
Stockholm 615/L2013:3304	Boplat	Undersökt 2007	Arkeologikonsult
Stockholm 744/L2013:4503	Fossil åker	Inventerad 2008	Stiftelsen Kulturmiljövård
Stockholm 751/L2013:4487	Husgrundsplatå	Inventerad 2008	Stiftelsen Kulturmiljövård
Stockholm 907/L2013:7317	Kvarnlämning	Inventerad 2013	Arkeologikonsult
Stockholm 1046/L2013:8242	Boplat	Delundersökt 2017	Stiftelsen Kulturmiljövård

Förundersökningen av området (Spånga 96:1, 214:1 och 329:1) utfördes av Stiftelsen Kulturmiljövård oktober–november 2015 (Harrysson & Vinberg 2016). Vid förundersökningen grävdes huvudsakligen sökschakt, men även några större schakt. Det framgick då att fornlämningsområdet var betydligt större till ytan än vad som tidigare varit känt och att slutningen söder om gravfältet var ett sammanhängande boplat- och aktivitetsområde. Utöver de tolv sedan tidigare kända gravarna inom undersökningsområdet framkom ytterligare cirka femtio gravar eller möjliga gravar och det uppskattades att totalt cirka etthundra gravar kunde framkomma inom den berörda ytan.

Gravarna hade ett varierat yttre gravskick – här fanns fyra högar, ett flertal runda stensättningar, tre tresidiga stensättningar, varav en tydlig treudd, och flera mer otydliga former (stenpackningar/stensamlingar) samt ett fåtal som verkade sakna överbyggnad. Det framgick att flera gravar överlagrade andra gravar och stenpackningar. Flertalet gravar bedömdes vara brandgravar och ett fåtal skelettgravar. De överlagringar som iaktogs på gravfältet visade på olika tidsperioder av nyttjande av platsen. Detta tolkades kunna visa på till exempel en etableringsfas under romersk järnålder och ett återutnyttjande under vendeltid–vikingatid. I detta sammanhang bedömdes de äldsta gravarna vara de flacka stensättningarna, treudden/tresidiga graven AG17 (för gravnummer, se nedan) och eventuellt högen AG4 som tolkades som äldre på grund av sitt läge längst norrut

bland högarna på gravfältet. Högarna AG1 och AG2 samt treudden AG5 bedömdes som vendeltida eller vikingatida då de tydligt överlagrade stora flacka stenpackningar.

Spridda härdar och stolphål mellan gravarna tolkades vara ett resultat av aktiviteter knutna till begravningsritualerna. Ytorna kring krönet bedömdes bestå av delvis påförda massor, vilket syntes som flacka ytor och terrasseringar, framför allt på den södra sidan av krönet. Även denna yta bedömdes vara använd i minst ett par skeden med både gravar och härdar och skulle kunna vara knuten till såväl gravfältet som boplatsen.

Slutningen söder och sydväst om gravfältet bedömdes utgöra ett sammanhängande boplat- och aktivitetsområde, som sträckte sig ända ner till den sedan tidigare registrerade husterrassen Spånga 214:1. Lämningarna var huvudsakligen koncentrerade till två områden – ett i den södra och centrala delen och ett i den norra delen. På flera ställen fanns stolphål efter hus, bland annat treskeppiga hus. I slutningen och på avsatser i områdets centrala del bedömdes det finnas ett par faser i användningen. På den stora flacka ytan i väster framkom bland annat rester av ett treskeppigt hus och ett mindre förmodat syllstenshus. Större delen av boplatlämningarna bedömdes ha en datering till mellersta järnålder, sen romersk järnålder–folkvandringstid och kanske vendeltid.

Den stora flacka ytan bedömdes också vara en äldre odlingsyta. Samtliga tre sedan tidigare karterade röjningsrösen undersöktes. Dessa visade sig utgöra en naturlig förhöjning, en stensamling lagd på markytan samt en, delvis nedgrävd, stenpackning av oklar funktion. Intill den sistnämnda hittades resterna av ett sentida järnföremål, troligen en gryta. Fyra mindre odlingsytor fanns i områdets södra och norra delar. Utmed större delen av boplatens sydvästra kant framkom en kraftig stensträng och möjligen, intill och parallellt med denna, en kortare stensträng. Förutom enstaka härdar i den norra kanten påträffades inga fornlämningar i åkermarken i söder. Alla röjningsrösen utmed den sentida åkerkanten i söder bedömdes vara sentida.

Utänför gravfältet i norr fanns endast enstaka lämningar i form av härdar och spridda stolphål. Intill åkern i förundersökningsområdets nordligaste del fanns en lämning som i karteringen tolkades kunna vara grunden efter en jordkällare (Stockholm 967). Denna bedömdes istället vara en sentida störning i form av en sogrop.

Utgångspunkter inför undersökningen

Gravfältet Spånga 96:1 har ett dominerande läge på en av de högre och mer markerade höjderna i området och det exponeras åt flera håll. På Spånga 96:1 finns både äldre och yngre järnålder. Tillsammans med Spånga 94:1 i öster, Spånga 95:1 i söder och möjligen Spånga 97:1 i nordväst utgör det ett stort gravfältskomplex med lång tidsrymd. Platsens betydelse syns i det centrala läget, gravkomplexets omfattning och monumentalitet. Gravfältet förefaller visa på ett stabilt läge och samhällsposition, där flera gårdar kan ha använt samma gravfält. Boplatsen och dess närområde är både innehållsrik och förhållandevis intakt och husterrassen kan tyda på högre status i form av en huvudgård. De övriga en eller två husytorna bedömdes kunna vara rester efter två eller fler samtida gårdar/hushåll, då kanske med olika roller och status.

Utifrån förundersökningens resultat bedömde vi att undersökningen skulle omfatta en betydande del av primärenheten Hjulstas centrala del (jfr Biuw 1992:329f) – den mest monumentala delen av det stora gravkomplexet, med högar och treuddar/tresidiga stensättningar på krönet samt troligen huvuddelen av den tillhörande bebyggelsen i en sammanhållen miljö. Ett sådant lokalt centrum tolkades ha både en funktionell, kronologisk, social och rituell komplexitet. Eftersom få centrala gravfält med lång kontinuitet och tillhörande bosättning har undersökts är Hjulsta (Spånga 96:1 m.fl.) en nyckelokal på Järvafältet och ett typexempel i Mälardalen för hur ett lokalt centrum används och förändras över tid.

Hjulsta har, tillsammans med Ärvinge, tolkats som en av de största bebyggelseenheter i norra Spånga under järnålder, en primärenhet, med etablering i romersk järnålder och med lång kontinuitet (Biuw 1992:329f). Den tidigare relativt okomplicerade synen på befolkningen i norra Spånga som en bondebefolkning har på senare tid problematiserats och kompletterats med individer med tydliga sociala roller – till exempel rinker, en krigare i tjänst hos en storman eller kung, eller en bryte, en gårdsförvaltare (Fischer 2005:194ff; Hed Jakobsson m.fl. 2013:123ff). Det finns därför en stor potential i att utveckla diskussionen kring sociala roller – samhällets hierarkier och människornas plats i samhället, på gården och på gravfältet. En idé är till exempel att Hjulsta och Spånga 96:1, som ligger mitt emellan Rinkern i Rinkeby och elitgraven i Äggelunda, i ett folkvandringstida skede kan ha hyst en person med liknande roll, gravlagd i till exempel den norra högen (FU A1787/AG4) (Fischer 2005:194ff; Evanni m.fl. 2013:20, 25ff). Dessa roller har sannolikt också förändrats över tid.

Här fanns också möjlighet att undersöka idén om förfäderna som ett socialt strata i järnålderssamhället – ”socialt” tillgängliga, där mötena sker både i rummet och via rituella handlingar där både bebyggelse och gravfält ingår. Gränsområdet mellan boplatz och gravfält kan hysa spår av gårdskult, det vill säga vardagens ritualer och religiösa sidor, som också är ett sätt att knyta an och befästa sin rätt till en plats. Den profana sidan av detta kan till exempel under yngre järnålder ses i odalrätten. Gravarna fungerar då som ett rättsligt dokument som visar på anspråkstagande och kontinuitet. Äldre platser kan tas i anspråk på nytt genom att lägga nya gravar på äldre (Gansum 2004:190f; Andersson 2005:52f; Hällans Stenholm 2012:86ff). Gravarnas form och placering är därför av betydelse, inte minst högarna, och treuddarna /tresidiga stensättningarna på Spånga 96:1, vilka nästan alla överlagrar andra gravar. För att skilja rituella handlingar från profana handlingar kan detta prövas genom att jämföra företeelser som finns både på gravfält och boplatz – eld, keramik och djurben, till exempel obrända ben i gravfyllningar.

Gravar och gravfält har rymt flera funktioner kopplade till begravningskulten. Primär är viljan att föra över den döde till de dödas värld där graven kan ses som en passage mellan två världar (Nordberg 2003:73ff). Dessutom kan vissa gravgåvor – redskap, smycken, vapen – ge en bild av hur man tänkte sig tillvaron efter döden som en spegelbild av detta livet. Sekundärt kan en del av ritualerna ha genomförts långt efter att den döde har gravlagts i högen och efter att överbyggnaden har färdigställts.

Vidare har gravfält och gravhögars ofta väl exponerade placering i terrängen lett till tolkningar kring deras kommunikativa funktion som ska förstås utifrån landskapsrummet, innehåll och datering (Gansum 1997:13ff; Andersson 2005:132).

Målsättning och frågeställningar

Undersökningens övergripande målsättning har varit att belysa den lokala centralplatsens sociala och rituella betydelse över tid. Frågeställningarna är uppdelade i två avsnitt. De första, mer grundläggande frågorna besvaras i basrapporten (se nedan). Resterande frågor behandlas i den vetenskapliga fördjupningen.

Boplats:

- 1) Hur är gården/boplatsen och närområdet byggd och organiserad (hus, gårdstun, täppor, hägnader med mera)?
- 2) Vilka funktioner och aktiviteter finns?
- 3) Vilken typ av ekonomi kan knytas till boplatsen?
- 4) Finns flera samtida gårdar/hushåll?

Gravfält:

- 5) Hur är gravfältet organiserat? Vilka rum och strata finns, till exempel tomma ytor, gravgrupper?
- 6) Vilka delar av begravningskulten kan identifieras och hur ser dess materiella uttryck ut?
- 7) Vilka är de gravlagda (ålder, kön)?
- 8) Vilka andra typer av lämningar/aktiviteter finns inom gravfältet, till exempel före gravarna, i dess utkanter och där boplats och gravfält möts?
- 9) Finns gränser mellan gravfält och boplats, till exempel hägnader, tomma ytor etc.?

Kronologi:

- 10) Vilka är bruksfaserna inom komplexet?
- 11) När sammanfaller användning av boplats, gravfält, odling med mera?
- 12) Hur förändras användningen av platsen över tid?

Metod och genomförande

Metodik generellt

Det övergripande förhållningssättet har varit att tolka platsen genom ett handlingsorienterat perspektiv där människan/individen/kollektivet är i centrum men där platsen, som både profan och rituell, kan ses som ett nav i sin samtid och omgivning. Det innebär att makro- och mikroperspektiv sammanförs för att se sammanhang mellan de olika beståndsdelarna. Undersökningens upplägg syftar till att skapa en sammanhållen syn på fornlämningskomplexets olika delar och innehåll avseende uppförande, brukning och övergivande. Detta görs genom att ha ett stratigrafiskt och kontextuellt förhållningssätt. Regelbundna diskussioner inom arbetslaget har varit ett viktigt moment under fältarbetet.

De biträdande projektledarna har ansvarat för undersökning av gravfält (Christian Gatti) respektive boplats (Mats Nelson). Ingela Harryson har haft ett övergripande ansvar för metodstrategin gällande undersökningen av gravar. Fältarbetet har huvudsakligen organiserats så att man har arbetat i grupper om två–tre personer med ansvar för varsin grav eller mindre områden, där en arkeolog haft det övergripande ansvaret för dokumentationen.

Vissa övriga moment har haft speciellt ansvariga arkeologer. Det gäller säkring av digitala inmätningar och kontextregistrering (Camilla Ekblom), omhändertagande av fynd (Anna Romanova), foton (Andréa Borgius) och prover (Åsa Pehrson och Michael Schneider) samt detektering (Thomas Englund samt Mattias Frisk och Johan Lindeberg) och drönarfotografering (Duncan Alexander och Christian Gatti). Sammanlagt har 28 arkeologer, tre biträden, tre grävmaskinister och två dumperförare deltagit i fältarbetet.

Figur 12. Schaktning vid övre terrassen. Gravfältet Spånga 122:1 i bakgrunden. Foto från nordväst av Andréa Borgius.

Avbaning och grovrensning

Undersökningsområdet har avbanats som en sammanhängande yta, totalt 12 535 m² stor. Detta har skett parallellt med två–tre grävmaskiner för att så tidigt som möjligt få upp sammanhängande ytor. Avbaningen har inletts på krönet av området och sedan fortsatt utmed sluttningarna till de lägre liggande delarna (figur 12).

Samtliga anläggningar har avbanats i sin helhet. På de platser där anläggningar som fortsatt utanför arbetsområdet har undersökningsområdet utvidgats för att frigöra dessa i sin helhet med undantag för några få huvudsakligen större lämningar: stensträngar, väg, lager, stenlager, stensamling och stenpackningar. Anläggningar som har framkommit vid utvidgning av schaktet och fortsatt utanför detta har inte undersökts utan kvarligger. Vid husterrassen (Spånga 214:1) utvidgades schaktet mot sydöst så att hela terrassen frilades med god marginal i syfte att även fånga anläggningar och strukturer/ytor intill denna, bland annat terrasskanten A67558 (figur 15 och 42).

Avbaning har skett ner till kulturlager och/eller anläggningsnivå. I samband med avbaningen har även en inledande metalldetektering av ytan gjorts (se vidare nedan). Samtidigt har ytan grovrensats och arbetet med att identifiera kontexter och ytor påbörjats. Mindre, otydliga anläggningar har mätts in omgående för att inte gå förlorade på grund av regn eller liknande. Dumpmassorna har successivt körts bort i samband med avbaningen, men har även tillfälligt lagts upp på utvalda, sparade ytor.

Referensyta i form av en långprofil sparades i ett utvalt avsnitt av sydvästsluttningen (dokumentation i ATA). Syftet med detta var att skapa referenspunkter i mikromiljön för att förstå och illustrera variationer i topografi och stratigrafi. De har i någon mån även använts som pedagogiska redskap vid visningar för allmänheten. En större långprofil lades i sluttningens nordvästra del. Långprofilerna har inte tagits bort eftersom detta inte bedömdes nödvändigt för att undersöka anläggningar eller tolka ytan. Vid odlingsytan (FU A4806) längst i norr utvidgades det befintliga förundersöknings-schaktet med 5,5 m² för att verifiera tolkningen av ytan och för att undersöka ytans relation till stensträngen Stockholm 329:1, norra delen (A16134). Delar av ytorna har sedan avbanats ytterligare en gång för att ta bort större lager och för att verifiera stratigrafiska förhållanden, sammanlagt 3 155 m² (figur 13, bilaga 6).

Figur 13. Djupschaktning vid övre terrassen, terrasseringslagret borttaget. Foto från nordöst av Ann Vinberg.

Metalldetektering

Metalldetekteringen har varit en integrerad del av undersökningen och utförts systematiskt över ytor och kontexter. Eftersom förundersökningen visade att ytskiktet innehöll hög andel/frekvent med recent fyndmaterial har detektering framför allt gjorts när torven avlägsnats och under den fortsatta avbaningen. Prioriterade ytor har för övrigt varit husytor, ytorna inom och runt husterrassen, kulturlager, tänkbara platser för deponier (till exempel invid block och berg) samt ytor mellan gravarna. Detekteringen har även gjorts för att identifiera lägen och spridningsmönster för metallföremål i brandlager före vattensällning. Detekteringen har skett mer restriktivt där tydligt störda kontexter funnits. Syftet med detekteringen har dels varit att underlätta vid val av undersökningsmetod, till exempel om större lager ska skärlevsgrävas, hackas eller maskinavbanas, dels för att lättare identifieras aktivitetsytor som enbart består av kulturlager men saknat anläggningar.

Vid undersökningen användes metalldetektorer av märket Minelab och modellerna Explorer SE respektive E-Trac. Metalldetektorerna, som är programmerbara, var inställda på minimal diskriminering (selektering av metall) och högt uppdragen känslighet, då samtliga metaller ansågs vara av arkeologiskt värde. Efter att metallfyndet lokaliserats och grävts fram användes pinpointers (handdetektorer) av typen Garrett Pro-Pointer. Handdetektorerna som har en räckvidd på några centimeter har som syfte att på ett snabbare och mera exakt sätt lokalisera föremålen *in situ*.

Metallfynden framkom dels före maskinell avbaning i skogsmarkens övre vegetations-skikt (förnan), dels under ytjordsavbaningen efter varje skoptag. Ytorna detekterades i regel minst två gånger från två olika riktningar. Efter avbaning mellan anläggningarna har detekteraren själv grävt fram metallfynden och relaterat dem till kontext/lager. I själva anläggningarna omhändertogs metallföremålen direkt av detekteraren förutsatt att de låg ytligt i kulturlagret. Bedömdes de ligga djupare markerades de med trästicka för att vid ett senare tillfälle friläggas med handdetektor – antingen av fältarkeologen eller detekteraren. Då en detektor har begränsat sökdjup detekterades kulturlager och anläggningar skiktvis, cirka 0,05–0,1 meter djupt. Samtliga ytor mellan och i anläggningarna detekterades minst två gånger.

Finrensning

Finrensning av gravar, kulturlager och andra större kontexter påbörjades snarast efter avbaning för att i ett tidigt skede kunna identifiera kontexter, fånga deras utbredning och eventuella överlagringar samt, för gravar, söka morfologiska drag i överbyggnaden. Finrensningen har även bidragit till kännedom om fyndförekomst och varit en del av undersökningsmomentet. Ytorna har sedan fotograferats med drönare, framför allt i lod, men även snedfotografering (se nedan).

Undersökning

Samtliga anläggningar och lager har undersökts, identifierats till typ, tolkats och relaterats stratigrafiskt. Gravarna och mer komplexa anläggningar har undersökts och dokumenterats genom stratigrafisk kontextuell metod. Enklare anläggningar, och där den vertikala stratigrafin varit okomplicerad eller inte bedömts ha stor betydelse, har undersökts genom snittning. Anläggningarna har med få undantag, framför allt på grund av väderförhållanden såsom tjäle, undersökts i sin helhet.

Gravar

Gravar har undersökts med ett kontextuellt förhållningssätt för att bland annat kunna besvara frågor kring begravningsritualer och rituellt återbruk. Detta har inneburit att redan vid förundersökningen framtagna gravar och stenkonstruktioner har rensats, och i de fall där schaktning kvarstått, schaktats fram utan att den horisontella stratigrafin brutits innan dokumentation skett. Detta för att frågor kring tillkomst och kronologi ska kunna besvaras. Generellt för gravarna gäller att de har undersökts i plan. Metoden innebär att varje stratigrafiskt objekt mätts in separat och beskrivits, men även tolkats som resultat av medvetna handlingar. Det betyder att även fynd av eventuella benbehållare, torshammarringar med mera, mätts in som stratigrafiska objekt för att kunna sättas in i en handlingssekvens då de utgör en mycket påtaglig del av begravningsritualen (Harrysson 2014:29). Samma förhållningssätt och metod har använts vid undersökning av både brandgravar och skelettgravar.

Vidare har varje begravning/deponering av ben och fyndmaterial tolkats som ett resultat av flera händelser. Detta har skett genom kontinuerlig analys av den horisontella och vertikala stratigrafin. Vid tolkningen har även osteolog bistått så att ett resonemang kring depositionsmonster och förbränningsgrad av benen har kunnat föras.

Gravarnas inre konstruktion har i huvudsak undersökts för hand. Större stenar har dock lyfts bort med maskinens gripklo. Lod- och snedfotografering har skett så att samtliga konstruktionsdetaljer återgivits på foto. Brandlager har provtagits i syfte att fastställa föremål av trä och vegetabiliska gravgåvor, se analyskapitlet. Brandlager har metall-detekterats.

Samtliga brandlager har vattensällats med 4 mm såll. I de fall då hög fragmentering eller mycket små ben framkom testsällades initialt benmaterialet i 2 mm såll för att se om det hade diagnostiskt värde (Prata, bilaga 9). Delar av fyllningen i överbyggnaden på gravarna AG1 och AG33 har vattensällats eftersom de innehöll brända ben och andra föremål. Detta innebär att undersökningen av fyllningen effektiviserats då fynd fångats upp i sållet. Bottenlagren i de tre skelettgravarna har delvis vattensällats med både 2 och 4 mm såll.

De fyra gravhögarna har undersökts med en kombination av maskin- och handgrävning. Undersökningen inleddes med maskinavbaning i tunna skikt där provsällning ingått för att undersöka förekomst av ben och föremål av annat material än metall. Parallellt med avbaning har detektering och handrensning med hacka och skårslev skett. Koncentrationer av fynd eller ben har mätts in, men då fynd har förekommit spritt i hela manteln/fyllnadslagret har detta beskrivits i text och fynden samlats in per lager.

En av högarna, AG1, har undersökts med stående profil huvudsakligen i pedagogiskt syfte vid visningar och andra presentationer. Sektionen lades i den riktning där mest information förväntades och har ritats i skala 1:20 för att visa högens uppbyggnad. Resterande del av högen togs bort i ett senare skede av undersökningen.

Matriser har upprättats i syfte att uppvisa handlingssekvensen för gravarnas tillkomst. I matrisen ingår gravens samtliga stratigrafiska objekt vilka även, i några fall, omfattar fynd. Anläggningarna har dokumenterats i en deskriptiv del enligt en manual framtagen för anläggningstypen, och en del för tolkningen av respektive grav som lämnats fri till den undersökande arkeologen. Syftet med uppdelningen i en deskriptiv del och en tolkande del är att skapa ett grundmaterial som kan jämföras med till exempel äldre undersökningar samtidigt som tolkningen tar avstamp i dagens forskningsläge.

Övriga anläggningar och lager

Samtliga *kulturlager* har undersökts i syfte att fastställa karaktär och tolkas. I två av kulturlagren (A637 och A3693) har inledningsvis provrutor grävts (1 m² stora) för att fastställa karaktär och söka fyndförekomst. Inom övriga kulturlager har mindre partier skärslavsgrävts. Samtliga lager har sedan undersökts skiktvis med maskin och fyllhammare. Alla har grävts i sin helhet utom det största, A203014, som har grävs till cirka 15%. Skärvstenslager har undersökts i sin helhet med undantag för A4270. De yttäckande stenlager som framkom utmed höjdryggen har inte grävts i sin helhet, men till cirka 56%. De har undersökts på olika sätt beroende på karaktär, läge och tid. Merparten har finrensats (cirka 70%, 765 m²). Vissa ytor/lager har delvis handgrävts (A65299) medan andra skiktvis har grävts igenom med fyllhammare eller mindre hacka (gotlandshacka), i cirka 0,05 meter tjocka skikt, och sedan tagits bort med maskin (A56374 och A63196). I de senare fallen har lagren inte grävts i sin helhet, men till cirka 56% (80 respektive 32%). Av de påförda terrasseringslagren har mindre delar handgrävts medan merparten grävts med maskin. De delar som inte har grävts är ytterkanterna i norr, väster och söder på den övre terrassen (A202442, där 31% inte grävts), och delar av terrasskanterna på den mellersta terrassen (88%).

Odlingslager har grävts skiktvis med maskin och avgränsats i samband med avbaning. En bedömning av lagren har gjorts av kvartärgeolog i fält. Lagren har relaterats till framkomna, intill-, under- och överliggande kontexter som bland annat stensträngar och härdar. I det största lagret (A202586) sparades en profil för dokumentation och provtagning.

Stenkonstruktioner som stenpackningar, stensamlingar med mera har, med enstaka undantag, undersökts i sin helhet. Detta har gjorts genom handgrävning, men ibland med hjälp av maskin, framför allt för att lyfta stenar. Stenkonstruktioner har även lod-fotograferats med drönare. För stensträngarna gäller att deras konstruktion, i valda avsnitt, och stratigrafiska relation till boplatslämningar, odlingslager med mera har bestämts. Stensträngarna har grävts med maskin och handrensning i valda utsnitt. Röjningsrösen har undersökts med maskin och handredskap för att bekräfta tolkning, söka stratigrafier, bland annat i förhållande till husterrassen.

Anläggningar av boplatskaraktär/nedgrävda anläggningar

Så gott som samtliga nedgrävda anläggningar, det vill säga huvudsakligen anläggningar av boplatskaraktär, såsom till exempel stolphål och gropar har undersökts och tolkats i syfte att fastställa typ, stratigrafiska förhållanden, urval för provtagning med mera. Några anläggningar har inte undersökts närmare (32 stycken) eller enbart undersökts till hälften på grund av snö och tjäle (112 stycken). En grop med lager och stenpackning har tolkats som del av ett möjligt vattenhål/brunn. Denna undersöktes med handgrävning samt med maskin för stenlyft.

Dokumentation

Ett kontextuellt förhållningssätt har legat till grund även för all dokumentation. Dokumentationen har sammanställts och bearbetats under fältarbetets gång, och därmed fungerat som underlag för fortlöpande tolkning för det fortsatta arbetet.

Kontexter har plandokumenterats genom klassificering/typbestämning och inmätning med hjälp av GPS (GNSS med nätverks-RTK). Lagring av mätdata och kontextregistrering har gjorts i Intrasis 3.1. Fortsatt GIS-bearbetning har gjorts i ArcMap. Metadata har anpassats till frågeställningar och förutsättningar. Varje stratigrafiskt objekt har relaterats till närmaste över- och underliggande objekt för att skapa en samlad matris över en konstruktion. En relationskedja är till exempel stolphål–huskonstruktion–gårdsplan–kronologisk fas eller grav–gravgrupp–kronologisk fas. Den stratigrafiska metoden möjliggör tolkning av enskilda händelser som lett till konstruktioner och platsens sammansättning.

Plandokumentation

Plandokumentation har gjorts av samtliga anläggningar och lager. Inmätningar från förundersökningen har kompletterats med topografiska objekt. Enstaka och komplexa lämningar har ritats i plan för att fånga detaljerad information.

Anläggningar som snittats har dokumenterats i sektion med ritning och/eller fotografering, med undantag för mycket enkla lämningar, till exempel lagerrester. Långprofilen har dokumenterats genom inmätning och fotografering av valda utsnitt.

Beskrivningar

Beskrivningar har gjorts av undersökningsområdet och dess komponenter på olika skalnivåer – terräng, konstruktioner, anläggningar, lager, vertikal och horisontell stratigrafi. Beskrivningarna har gjorts i enlighet med en för undersökningen anpassad metadata-mall, och fortlöpande registrerats och bearbetats i Intrasis under fältarbetsfasen.

Fotografering

Rensade och finrensade större sammanhängande ytor har fotograferats med drönare. I oktober/november förbjöds enligt en dom i Högsta förvaltningsdomstolen kameraövervakning (filma/fotografera) med drönare på allmänna platser utan särskilt tillstånd från länsstyrelsen, vilket krävde minst 1,5 månader i handläggningstid. Detta försvårade arbetet eftersom delar av ytan inte kunde dokumenteras i den sista fasen då lodfotografering inte kunde göras med drönare. Fotograferingen har dels använts som ett analysredskap i fält, dels som dokumentation i form av lodfoton/översiktsbilder vilka senare har använts som underlag för digitalisering av stenpackningar i gravar, samt som ett pedagogiskt redskap i rapporten och andra presentationer.

Syftet med att använda översiktsbilder som analysredskap har varit att de dokumenterar variationer i färg inom och mellan kulturlager och översiktliga strukturer i till exempel steniga partier. Bilderna kan även visa detaljer som inte fångas vid inmätning, men också i mönster och grupperingar på ett översiktligt plan. Dessa variationer kan vara svåra att verbalisera. Lodfotografering av enskilda objekt har även gjorts med fotostång. Lodfoton över till exempel gravar har rektifierats omgående för att användas vid bedömning av stratigrafiska/kontextuella förhållanden inför vidare undersökning. Fotografering har skett fortlöpande under undersökningen över områden, ytor och konstruktioner och anläggningar. Lodfotografering har även gjorts som dokumentation av mer omfattande konstruktioner som till exempel hus och gravar samt ytor.

Fyndhantering

Syftet med valda metoder för insamling och dokumentation av fynd har varit att tolka lämningarnas karaktär/funktion och ålder, men även människors handlingsmönster.

Samtliga fynd från förhistoriska kontexter samt fynd påträffade vid schaktning och rensning har tillvaratagits och relaterats till respektive kontext. I boplatskontexter har fynden punktinmätts om de inte har kunnat relateras till mindre kontexter eller fyndkoncentrationer. I brandlager har punktinmätning av fynd endast gjorts i enstaka fall eftersom merparten av fyndmaterialet insamlats vid vattensällning. Större fynd som till exempel urnor har dock mätts in. Fyndkoncentrationer har mätts in som fyndenheter.

Sentida fynd har noterats men som regel inte tagits till vara. Undantag är föremål som inte säkert kunnat tidsbestämmas i fält.

Metallföremål har förvarats i torrbox i väntan på konservering. Övriga fynd har förvarats i fyndpåsar eller fyndlådor. Fynden har omhändertagits enligt Riksantikvarieämbetets anvisningar i *Fysiskt omhändertagande av arkeologiskt fyndmaterial – från fält till museum*. Under fältperioden, har fynden regelbundet transporterats till KM:s lokaler för registrering och förvaring i väntan på beslut om fyndfördelning.

Fynden har registrerats i Intrasis. För metallföremål gäller att endast ett urval har konserverats. Dessa utgör merparten av de förhistoriska föremålen. De som ej konserverats utgörs med enstaka undantag av massmaterial som till exempel spikar, krampor, tenar och klumpar. Dessa föremål har registrerats, dokumenterats och kasserats. Sammanlagt har 59 föremål av silver, kopparlegering och järn samt textilfragment från ett av två insända preparat konserverats. Konserveringen har utförts av Emma K. Emanuelsson och Inger Nyström Godfrey vid Studio Västsvensk Konservering (SVK) (bilaga 16).

Figur 14. Vattensällning i sälltält. Foto Andréa Borgius.

Undersökningsresultat

Övergripande rumslig och kronologisk struktur

Undersökningen omfattade ett sammanhängande fornlämningskomplex med gravfält, boplatser och agrara lämningar – Spånga 96:1, 214:1 och 329:1 (figur 15). Den berörde den nordvästra delen av gravfältet Spånga 96:1, så som den var registrerad före undersökningen. I områdets södra del berördes husterrassen Spånga 214:1 och stensträngen Stockholm 963. Eftersom undersökningsområdet utvidgades åt sydöst för att omfatta hela husterrassen kom även stensträngen Stockholm 962 att beröras av undersökningen. I områdets norra del undersöktes delar av hägnadssystemet Spånga 329:1 (stensträngar). Färdvägen Stockholm 960 låg delvis inom undersökningsområdets nordöstra del.

Fornlämningskomplexet var beläget på en höjdrygg i nordväst–sydöstlig riktning samt i sluttningarna norr/nordöst och söder/sydväst om denna. Det innefattade framför allt gravar, boplatser, odlingslämningar och rituella lämningar av annat slag. Undersökningen omfattade en cirka 12 535 m² stor yta och i stort sett hela denna yta bedöms vara fornlämningsområde. I sydväst var detta område avgränsat mot den äldre åkermarken, i enlighet med förundersökningens resultat. I norr bedöms fornlämningsområdet vara avgränsat ner mot ett blockområde, som i nordöst delvis sammanfaller med stensträngen Spånga 329:1. Fornlämningsområdet fortsätter utanför undersökningsområdet både i väster och öster. Gravarna var i första hand lokaliserade till höjdryggen samt sluttningen norr om denna (Spånga 96:1). Boplatserna fanns framför allt i sluttningen söder/sydväst om gravarna, men boplatserna framkom även på höjdryggen, bland annat under gravarna, och i norr. Boplatserområdet sträckte sig över en stor del av den undersökta ytan, cirka 8 237 m² – delvis överlappande denna yta upptog gravfältet en 6 305 m² stor yta.

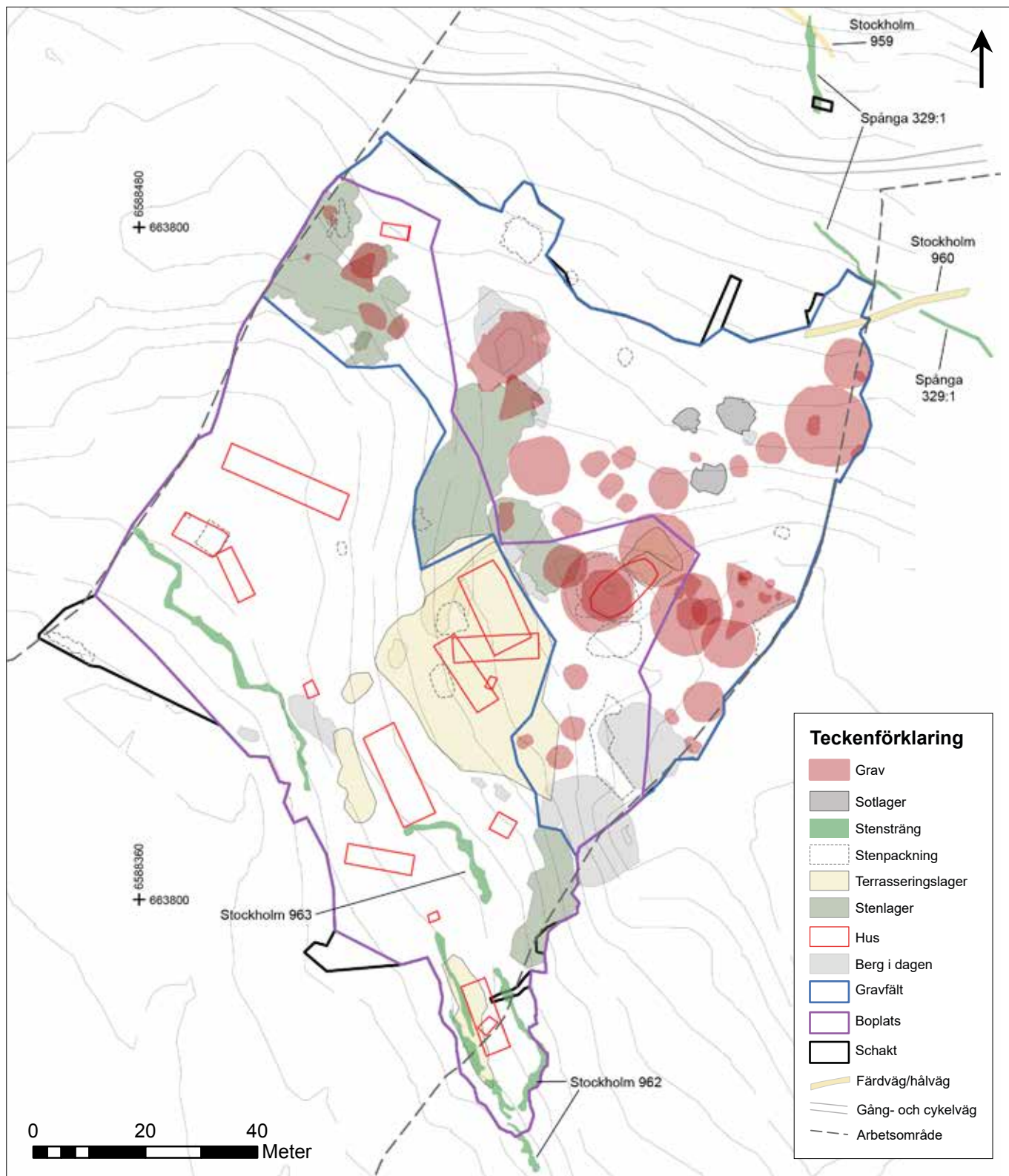
Kronologi och fasindelning

Lämningarna inom undersökningsområdet kan dateras till äldre bronsålder fram till sen tid, det vill säga en i stort sett obruten dateringsserie från yngre bronsålder till vikingatid. Dateringarna har framför allt gjorts utifrån ¹⁴C-dateringar, men även genom fynddateringar. Utifrån ¹⁴C-dateringarna har en fasindelning i 13 faser gjorts, delvis överlappande. Tidigt i rapportarbetet gjordes, utifrån de preliminära dateringarna vid denna tidpunkt, en enklare, grövre, fasindelning. Syftet var att kunna använda fasindelningen som arbetsredskap under rapportarbetet, framför allt i samband med den osteologiska analysen. För fasindelning, se avsnittet ”¹⁴C-analys” och tabell 7.

Topografi och geologi

Undersökningsområdet utgjordes huvudsakligen av en markerad moränrygg i nord-nordväst–sydsydöst/sydöstlig riktning, vars krönlängd låg på 27–32 meter över havet. Ryggen var bredare i sydost, mot höjdens absoluta krön, som ligger 30 meter utanför undersökningsområdet. Sluttningarna var relativt branta, framför allt på hela den sydvästra sidan, i den mellersta delen med avsätser. Flacka ytor låg ner mot den sentida åkern, bland annat undersökningsområdets största flacka yta, vilken fanns i områdets västra del, cirka 1 100 m² stor. På den norra och nordöstra sidan av krönet var sluttningen flackare i den mellersta och nordvästra delen, men brant upp mot krönet i sydöst. Nedanför sluttningen fanns ett flackt parti, avgränsat av ett blockområde i norr. Detta parti sammanföll delvis med stensträngen Spånga 329:1. Strax norr om detta löpte en gång- och cykelväg. Nivåerna inom undersökningsområdet låg på cirka 20–32 meter över havet.

Berg i dagen fanns framför allt nära krönet. Två större bergsklackar låg i områdets sydöstra del. Dessutom fanns berg i dagen på enstaka platser på krönet och i sluttningarna. Vid undersökningen schaktades ytterligare berg fram, i första hand på krönet – i söder, längs västra kanten och under högen AG4 samt i västsluttningens nedre del. Geologin i området utgjordes av sandig och siltig morän, som var grusigare i höjdryggens högre

Figur 15. Översiktsplan. Skala 1:1 000.

partier. Stenar och block fanns också främst i de högre liggande delarna av området, utmed höjdryggen och i dess sluttningar, mest på den sydvästra sidan och i den branta nordslutningen i öster. Blocken var upp till 4 meter stora. De flacka partierna nedanför sluttningarna var relativt stenfria, framför allt den stora flacka ytan i nordväst. I de lägre partierna bestod marken av sand och silt. I områdets nordvästra och sydvästra del, i övergången mellan sluttning och flackare ytor nedanför, förekom lera, främst i väster (delområde 7) och söder (delområde 4 och 9).

Delområden

Undersökningsområdet har delats upp i sammanlagt nio delområden (figur 16). Avgränsningarna har gjorts utifrån topografiska förhållanden, lämningarnas rumsliga grupperingar samt en preliminär tolkning av områdenas funktion och karaktär. Syftet med indelningen har varit att under rapportarbetets gång ha ett verktyg att studera platsen och de olika lämningarna med, utifrån olika frågeställningar och analysmetoder. Delområdena har behållits även vid presentationen av den slutliga tolkningen av området.

Delområde 1. Krönet

Delområde 1 (2 712 m²) omfattas av gravfältets krönområde. Det är huvudsakligen topografisk tavgränsat och följer höjdryggens krön, från undersökningsområdets gräns i sydöst till bergsklacken vid högen AG4 cirka 80 meter åt nordväst. Höjdryggens fortsättning åt nordväst är något lägre och gravfältet är här mindre tydligt. Gränsen mot den lägre liggande husterrassen i sydväst, delområde 3, utgjordes delvis av en bergsklack. Även en av de stora bergsklackarna i söder ingår i delområdet. Området omfattar huvuddelen av gravfältet – här fanns totalt 31 av gravfältets 51 gravar. Delområdet tolkades som en plats för gravar och rituella aktiviteter.

Delområde 2. Norra slutningen

Den östra delen av området norr/nordöst om krönet har benämnts delområde 2 (1 563 m²). Det utgörs av en norr- och nordöstsluttning, med en flackare yta i norr. Här fanns sju gravar samt spridda härdar och sotlager. Det bedömdes vara ett område med gravar och rituella lämningar.

Delområde 3. Övre husterrassen

Delområde 3 (1 093 m²) som har benämnts den övre husterrassen, låg direkt sydväst om krönområdet. Den utgjordes av en delvis konstruerad terrass samt dess förlängning åt norr med stenlager samt en stor bergsklack i söder. Inom området fanns det stora huset, hus 1, samt ytterligare tre hus och i den södra delen fyra gravar. Här fanns även härdar och några gropar, varav en del var överlagrade av terrasskonstruktionen. Delområdet tolkades som en plats för hus, gravar och rituella aktiviteter.

Delområde 4. Slutningen

Delområde 3 övergick i en sydvästsluttning, delområde 4 (1 057 m²). Här fanns spridda anläggningar, framför allt härdar, en del av dem täckta av de lager som använts för att bygga upp den övre husterrassen. Ett fyrstolpshus fanns i den södra delen. Delområdet tolkades som en boplatsyta och eventuellt en plats för rituella aktiviteter.

Delområde 5. Mellersta husterrassen

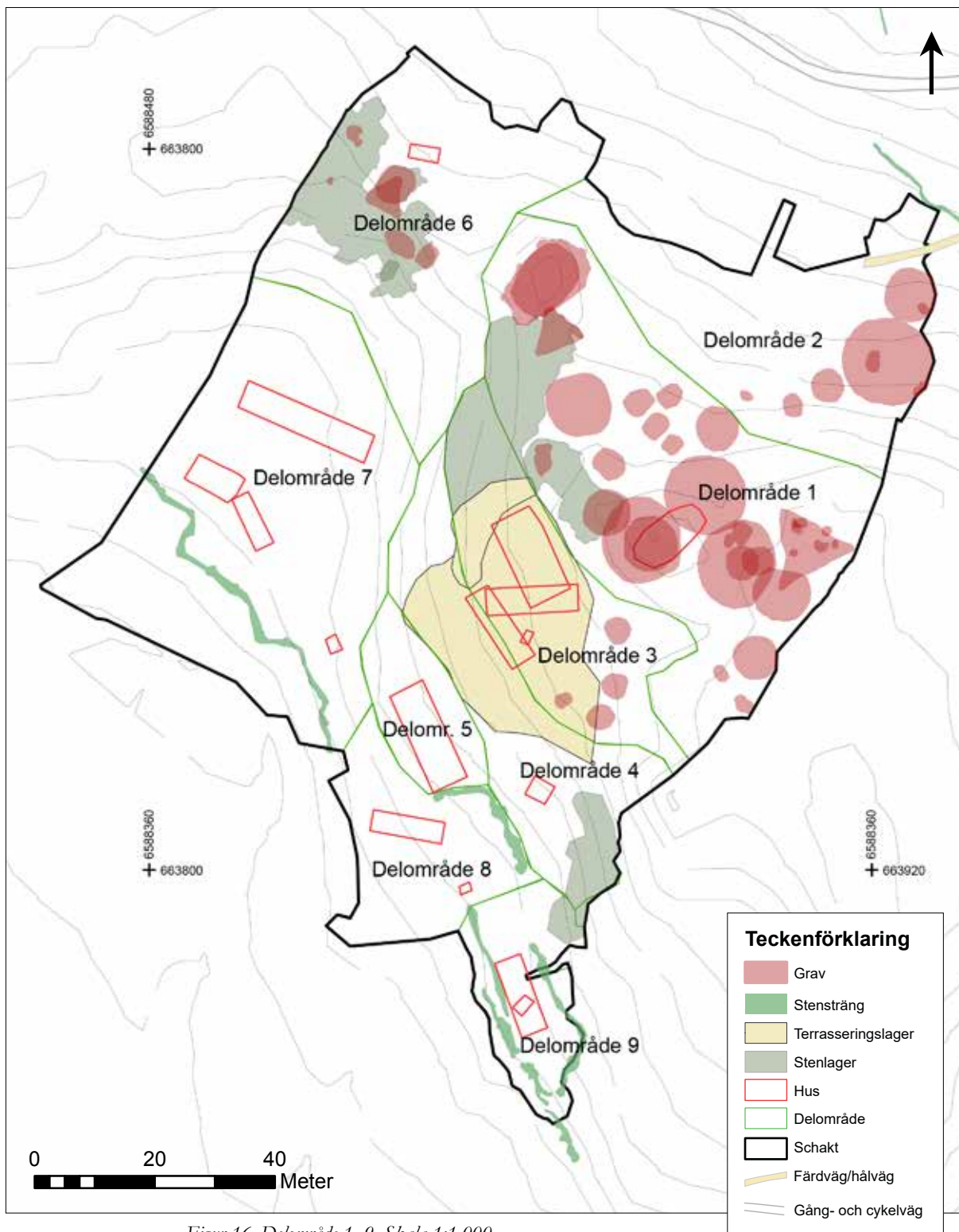
Den mellersta husterrassen, delområde 5 (393 m²), var delvis uppbyggd i sydväst och avgränsad av en stensträng i söder. Delområdet tolkades som en boplatsyta.

Delområde 6. Nordvästra området

Delområde 6 (1 777 m²) utgörs av höjdryggens nordvästra del med en brant sluttning i söder och en flackare sluttning i norr. Här fanns sju gravar samt spridda härdar och stolphål, bland annat ett mindre hus. Delområdet tolkades som en plats för gravar och rituella aktiviteter.

Delområde 7. Västra området

Undersökningsområdets största flacka parti låg i dess västra/nordvästra del, delområde 7 (2 638 m²). Detta tolkades som ett boplatsoområde med två stolpburna långhus och ett syllstenshus samt en stensträng. Delområdet tolkades som en boplatsyta.

Figur 16. Delområde 1–9. Skala 1:1 000.

Delområde 8. Nedre ytan

Området nedanför den mellersta husterrassen har benämnts nedre ytan, delområde 8 (742 m²). Den bestod av en mindre sluttning samt en flack yta nedanför denna. Här fanns ett mindre stolphus och spridda anläggningar. Delområdet tolkades som en boplatsyta.

Delområde 9. Södra området/Nedre husterrassen

Delområde 9 (543 m²) i söder utgjordes av ett flackt parti med den nedre husterrassen (Spånga 214:1). Här fanns stolpburna hus, stensträngar och härdar. Delområdet tolkades som en boplatsyta.

Övergripande stratigrafi, lager och terrasser

Komplex stratigrafi förekom på flera platser inom undersökningsområdet. Framför allt fanns detta på krönet (delområde 1) där gravar överlagrade såväl andra gravar som boplatzanläggningar (härदार och stolphål) och kulturlager. Överlagringar fanns även i den övre delen av sydvästslutningen där en större terrasskonstruktion (övre terrassen) med hus och gravar överlagrade äldre boplatzanläggningar (främst härदार) (delområde 3 och 4) (figur 17).

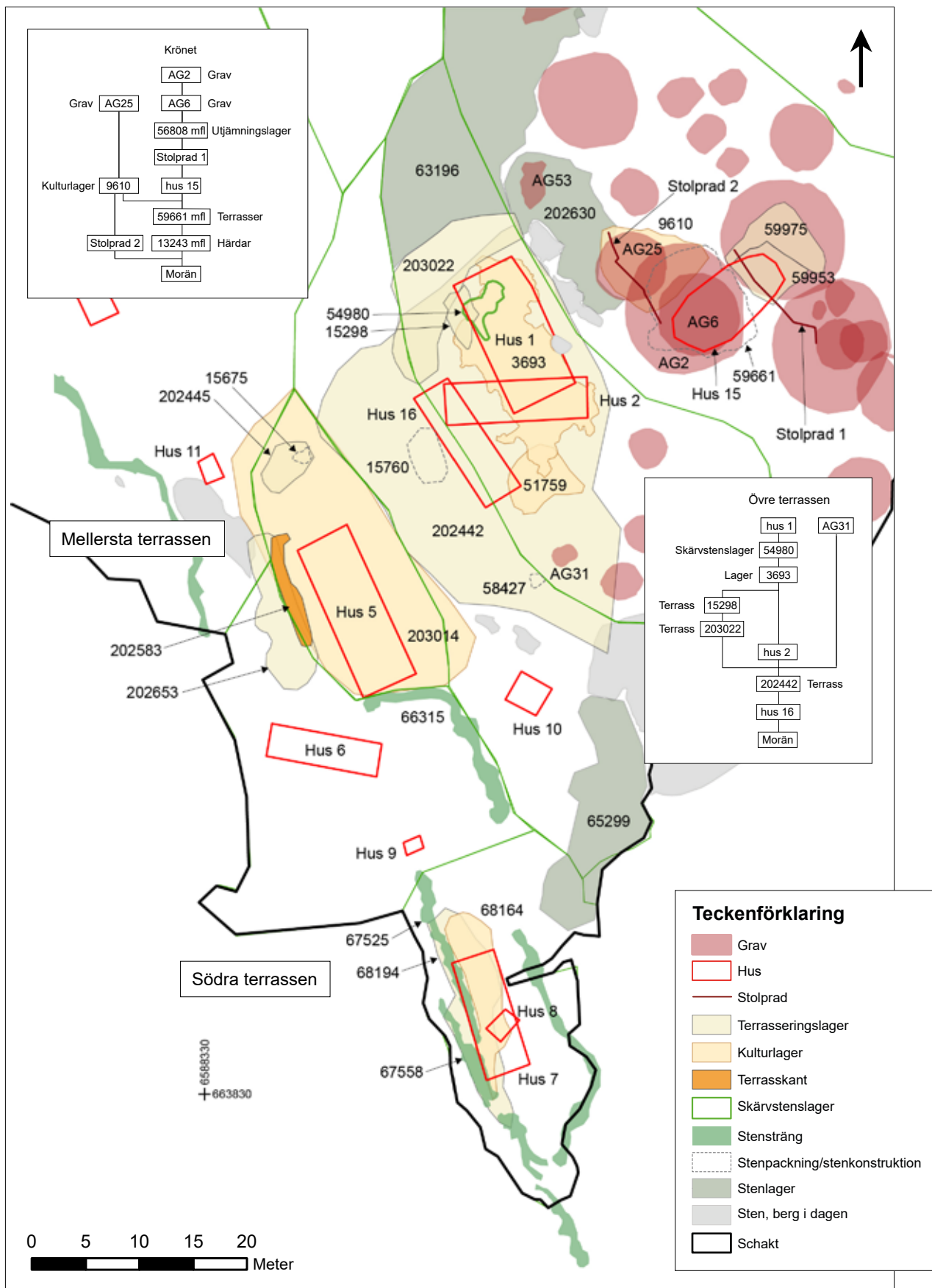
Konstruktionslager fanns inom stora delar av området. Konstruktionslager (påförda lager) i form av större terrasseringslager fanns uppe på krönet (under hus 15) och sydväst/söder om denna – den övre, mellersta och södra husterrassen. Dessa terrasser var knutna till hus och boplatzkonstruktioner.

Förutom hus- och boplatzterrasser utgjordes en del av lagren av markberedning i form av påförda och omlagrade lager inom stora ytor, framför allt utmed delar av höjdryggens krön och i delar av slutningen sydväst om detta. Dessa utgjordes båda av jordblandade stenlager, i första hand omlagrat av moränmaterial. Dessa har tolkats höra till gravfältets bruk.

Hus- och boplatzterrasser

Det fanns således tre större terrasser framför allt knutna till hus och boplatzytor inom området – övre, mellersta och södra terrassen. Samtliga utgjordes av naturliga avsatser som förstärkts och byggts ut mot slutningen nedanför. Den *övre terrassen*, som var den största terrasskonstruktionen, bedömts ha byggts upp i minst två faser (bilaga 4). Den låg på en avsats strax nedanför en bergsklack sydväst om och nedanför höjdryggens krön (vid högarna AG2 och AG3). Terrassen omfattade en cirka 45×20 meter stor yta, inräknat såväl plan yta som terrasskanter (figur 18). Terrasseringslagrens södra del utgjordes av naturligt plan, möjligen avplanad, mark. På denna yta och delvis på terrasskanten låg flera gravar, bland annat AG31. Terrasskonstruktionen var utbyggd åt sydväst, nordväst och norr, cirka 40×31 meter stor, som mest uppbyggd i det nordvästra hörnet där den var upp till 1,0 meter tjock (A202442). Terrasskanterna var sluttande och bestod till stora delar av stenar och block samt sand och silt. Stenarna, som var upp till 1,6 meter stora, var på några ställen ansamlade i stenpackningar (A15760 och A58427). Terrasskonstruktionen bestod för övrigt av sand och silt med inslag av sten och grus, av delvis heterogen karaktär, som växlade till karaktären över ytan. Lagret var något mörkfärgat (gråbrunt) i de övre skikten och terrasskanternas konstruktion. De mörkare partierna hade inslag av sot från underliggande härदार (framför allt A51759). I de undre delarna av terrasslagret, i främst det tjockare partiet i nordväst, fanns ett skikt som var ljus/gult i färgen. Lagret tunnade ut mot norr och öster och låg ovanpå sandig morän. Större delen av terrassen tolkas ha byggts i samband med uppförandet av hus 2. Inför byggandet av hus 1 har terrassen byggts ut åt norr och nordväst (bland annat A15298 och A203022) och ett lager (A3693) och ett mindre skärvtenslager (A54980) har fyllts ut på platsen för huset. Ett 2,3 meter stort block, som låg intill bergsklacken i den östra kanten, var inte markfast utan har flyttats i något skede. Terrasseringslagren täckte äldre anläggningar, främst härदार, men även stolphål, bland annat hus 16.

Direkt nedanför den övre terrassen låg den *mellersta terrassen*, som var cirka $30 \times 15/13$ meter stor. Den utgjordes av en naturlig avsats med en uppbyggd terrasskant åt väster och en åt norr. Den västra terrasskanten bestod av ett $17,1 \times 5,7$ meter stort terrasseringslager. I den övre delen av denna fanns en gles rad, 12 meter lång (A202583) av block som var cirka 0,7–1,4 meter stora. Stenarna låg i ett lager av gråbrun grusig sand (A202653) vilken huvudsakligen låg i slutningen nedanför kanten, ett stöd för terrasskanten. Terrasskanten anslöt till en bergsklack i norr samt i stort sett till en liten bergskant i söder. Strax söder om denna började stensträngen A66315. I den norra delen fanns en terrasskant bestående av mindre stenar och gråbrun siltig sand med delvis tät förekommande skärvtensar, framför allt i den östra kanten (A202445 och A15675).

Figur 17. Plan över hus- och boplatsterrasser samt matriser över stratigrafier. Skala 1:600.

Den *södra terrassen* omfattade en cirka $35 \times 12\text{--}15$ meter stor yta i nordnordväst–sydsydöstlig riktning. Den var kantad av en stensträng på den nordöstra och södra/sydöstra sidan av stenkonstruktioner, som fungerat som såväl terrasskant som stensträngar, samt en stensträng på den sydvästra sidan (bland annat A67525 och A67558). Terrassen var uppbyggd av ett kompakt sandlager (A68194), 25×7 meter stort, som i den västra delen lagts i ett upp till 0,35 meter tjockt lager upp mot stensträngen A67525, i öster tunnade lagret ut. Terrasseringens västra del täcktes delvis av ett kulturlager, cirka 20×5 meter stort och 0,05–0,15 meter tjockt, av gråbrun siltig sand innehållande 0,05–0,1 meter stora skärvstenar (A68164) (figur 42 och 95).

Stenlager

Förutom de terrasskonstruktioner som kan knytas till hus och boplatsytor fanns konstruktioner med mer oklar funktion. Dessa sten- och jordlager fanns utmed större delen av höjdryggen, både på krönet och i sluttningarna. De bestod till största delen av moränmaterial från platsen, det vill säga medveten omlagring av stenar inom moränpartier. Större stenar/block, $>0,5$ meter, var som regel markfasta (figur 35).

Det mest omfattande stenlagret (A63196) (figur 18) låg utmed höjdryggens centrala del. Ytan var cirka 37×13 meter stor och låg på den sydvästra sidan av högarna AG3 och AG4, men inte på den nordöstra, och inte under gravarna. Stenlagret bestod av stenar, cirka 0,1–0,5 meter stora, vilka låg i gråbrun och mörkt gråbrun sandig silt, ibland grusig. Stenarna låg i upp till fyra–fem skikt, 0,4 meter stora, och på dessa ställen bildades närmast terrassformationer, mot större block. Lagret var således inte homogent och på vissa platser bildades snarast stenpackningar. Det har sannolikt tillkommit

Figur 18. Den övre terrassen och stenmattan A63196 i centrum. Drönarfoto från sydöst av Duncan Alexander.

vid flera tillfällen, men ett stort parti i centrum är sannolikt skapat vid samma tidpunkt. I den västra kanten av AG4 hade två terrasskanter byggts, sannolikt vid anläggandet av graven (A203002 och A203006) och delvis som delar av stenlagret.

Stenlagret A63196 hängde i stort sett ihop med stenlagret A202630, som låg uppe på krönet av höjdryggen och gränsen mellan dessa kunde inte med säkerhet bestämmas. Den stora skillnaden var att A202630 hade ett annat stratigrafiskt läge eftersom det låg under gravarna här (AG2, AG25 och AG53) och därför måste vara äldre än A63196, som bedömts höra ihop med högarna AG3 och AG4. Lagret bestod av stenar i upp till cirka fyra–fem skikt, upp till cirka 0,6 meter stora, med fyllning av gråbrun och mörkt gråbrun, fläckvis grusig, sandig silt. Lagret täckte stolphål, framför allt i stolprad 2.

I områdets nordvästra del (delområde 6) täcktes krönet av ett något tunnare lager, cirka 0,15–0,2 meter tjockt inom en cirka 30 × 20 meter stor yta (A53674). Lagret bestod till största delen av moränstenar blandat med relativt ljus gråbrun, humös silt. Stenar större än 0,5 meter var som regel markfasta.

En annan typ av stenlager fanns i områdets sydöstra del, där det fanns ett område med stenar och block som låg i en relativt brant sluttning nedanför en hög bergsklack (A65299). Lagret täckte en cirka 25 × 8 meter stor yta. Det bestod huvudsakligen av naturlig morän, men innehöll även skärvsten och fynd av keramik, bränd lera samt brända ben bland annat av människa, och kan ha varit tillmakat i vissa delar. En del av dessa stenar och fynd kan förmodligen knytas till verksamhet på den avsats som låg ovanför och öster om och utanför undersökningsområdet.

Stenrader/Terrasskanter

På vissa ställen i stenlagren och i sluttningen fanns stenrader, av vilka några verkade ha funktionen av stöttande terrasskanter. Dessa påträffades inom A53674, framför allt ner mot den branta sydvästsluttningen, där det fanns två–tre tydliga rader med ytterligare tre stenrader ovanför, de senare av mindre stödjande karaktär. Liknande stenrader, men av kraftigare karaktär, fanns i den nedre delen av den branta nordsluttningen i områdets östra del. Backen i sig bedömdes inte vara något sammanhängande, konstruerat stenlager, men stenar hade flyttats och lagts upp i terrassliknande rader, tydligast i den nedre delen. Eventuellt har detta skett vid röjning från ytan nedanför, där det låg gravar. Här fanns åtminstone fyra rader, varav en var tydligt upplagd och liknande en terrasskant (A63270). Även här tolkades de större stenarna och blocken vara markfasta. Stenrader fanns även i den nedre kanten av A63196 (figur 18) och nedanför denna (A63261 och A63251). Dessa hade ingen tydlig stöttande funktion.

Stenraderna kan också ha haft en markerande funktion. Tydligast är detta när det gäller den blockrad som låg på krönet direkt norr om treudden, AG5, och närmast som en gräns mot sluttningen norr om. Raden låg cirka 2,5 meter norr om och parallellt med dess norra kant, i västnordväst–östsydöstlig riktning (A203306). Den var 8,6 meter lång och bestod av åtta block, 0,6–1,3 meter stora.

Skador

Delar av området var skadat och påverkat av sentida verksamheter, om än i begränsad omfattning. Dessa utgjordes framför allt av militära aktiviteter från 1900-talet. På samtliga högar fanns nedgrävningar i form av värn. Den kraftigaste skadan fanns på hög AG1, där hade man grävt sig igenom hela högen och en bit ner i den opåverkade marknivån. Ytterligare en grav, AG20, tog skada då högen var anlagd över den. Störningar i form av urgrävning och omflyttning av jordmassor fanns även i AG2, i norra kanten av AG3 samt i området runt AG4, främst på den nordvästra sidan där ytan även var bränd och där bland annat betong påträffades.

Gravfält (Spånga 96:1)

Gravfältets rum och avgränsningar

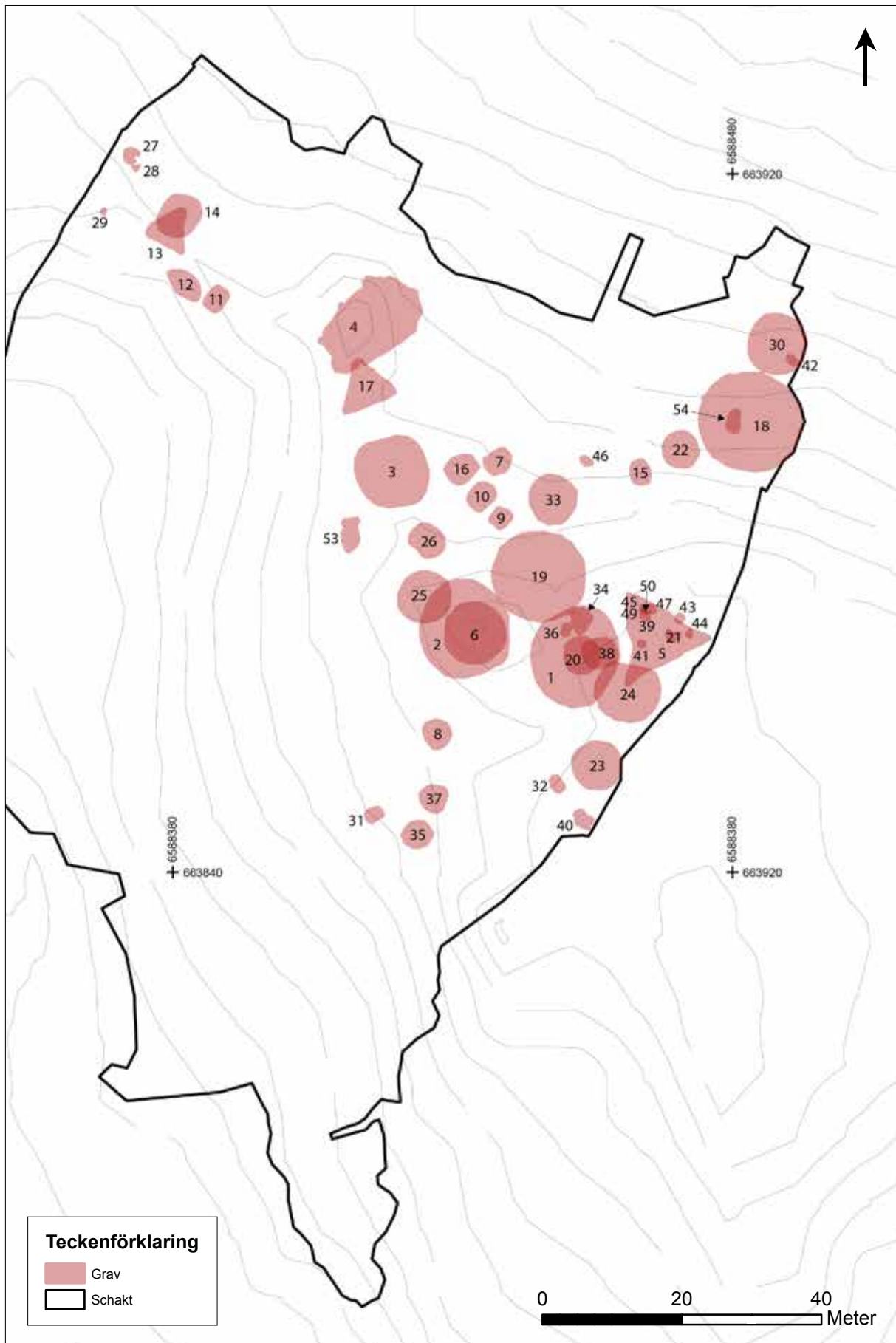
Den undersökta delen gravfältet Spånga 96:1 (figur 19) är endast en del av ett större gravfältskomplex, som förmodligen även omfattar Spånga 94:1 i öster och Spånga 95:1 i söder. Inom undersökningsområdet har gravfältet avgränsats och definierats utifrån de lämningar som bedömts härröra från aktiviteter som i första hand kan knytas till begravningar och i andra hand till rituella sysslor i samband med hanteringen av de döda. Dessa aktiviteter består av flera olika moment och kan pågå olika länge, som exempel kan nämnas markberedning, hantering av de döda, konstruktion av gravar och de levandes övriga bestyr vid eventuella ceremonier. För oss idag är gravarnas placering och yttre gravskick de visuella spåren efter handlingar knutna till begravningarna. De icke synliga spåren fram till undersökningen utgörs av hanteringen av de avlidna, inre gravskick och markberedning samt sekundära handlingar knutna till döden och gravläggningen. Flertalet härddar samt spridda fynd som framkom i anslutning till gravarna har därför bedömts höra till ritualer på gravfältet.

Med gravar avses här avgränsade kontexter med brända eller obrända människoben. Till detta kommer konstruktioner med nedgrävningar som utifrån storlek och form tolkats vara skelettgravar eller jordbegravningar, men där benen inte har bevarats. Dock har även tre treuddar/tresidiga stensättningar, varav tydligt var en treudd, utan säkra begravningar, innefattats i gravbegreppet på grund av komplexiteten i att tolka dessa lämningar. Samtliga konstruktioner räknas som en enskild grav, med reservation för att vissa av dem kan innehålla flera begravningar, detta gäller i synnerhet för stenansamlingar och liknande anläggningar med bendepositioner, men gäller även för stensättningar med skelettgravningar. Bevarandegraden för anläggningarna inom gravfältet var likartade och tämligen goda.

Efter totalavbaningen av undersökningsområdet framträdde ett fyrtiotal väl synliga gravar och gravliknande stenpackningar. Efter rensning och undersökning av anläggningarna tillkom ytterligare ett tiotal gravar. I den högst belägna delen av gravfältet, i sydöst, var flera gravar, bland annat två högar och en stor treudd, anlagda på ett flertal äldre gravar. Här överlagrades även en husyta och boplatsanläggningar.

Gravarna låg i krönläge utmed hela höjdryggen som löper i nordväst–sydöstlig riktning, på platån strax sydväst om krönet samt i slutningen på höjdens norra sida (figur 19). Gravfältet fortsätter i första hand in i skogspartiet åt öster, utanför undersökningsområdet, där ett flertal gravar kan ses, men sannolikt även i nordväst. Gravfältet låg således inom delområde 1, 2 och 6 samt till viss del även delområde 3, på den övre terrassen. Gravfältet omfattade ett cirka 3 000 m² stort område med fyrtionio enskilda gravkonstruktioner, varav tre innehöll två begravningar vardera (bilaga 1–2). Vid den osteologiska analysen har 49 individer identifierats. Till detta kommer tre skelettgravar, vilka dock saknade ben. Stenpackningarna A51646 och A65402, vilka låg i den östra kanten på undersökningsområdet, kan vara delar av ytterligare gravar. Dessa undersöktes ej då större delen av anläggningarna låg utanför undersökningsområdet i öster.

Inom gravfältet fanns fyra stora högar, alla på höjdryggens krön. I övrigt utgjordes gravarna huvudsakligen av stensättningar i olika geometriska former, det vill säga de var runda, kvadratiska och tresidiga. Det fanns även flacka stensättningar, blockgravar och gravar som saknade markering. De flesta gravarna hade överbyggnad eller markering av graven ovan jord, även några av dem som överlagrades av yngre gravar. Sannolikt har många av stensättningarna medvetet täckts i någon form, exempelvis med en tunn jordmantel medan högarna har haft en mer komplex uppbyggnad. Några av gravarna kan ha utgjorts av stenpackningar eller av enklare arrangemang som inte täcktes över, så småningom kom anläggningarna att bli övervuxna på naturlig väg.

Figur 19. Gravplan Spånga 96:1. Skala 1:800.

På krönet i gravfältets centrala del överlagrade flera gravar andra gravar, främst högarna AG1 och AG2 samt treuddarna AG5, AG13 och AG17, vilka var anlagda ovanpå eller mot äldre gravar (figur 20). Under AG2 med flera fanns också en äldre husterrass, vilken i sin tur överlagrade härdar och stolphål, bland annat stolprad 2. Markberedning iaktogs inom stora ytor i gravfältets centrala delar, framför allt på och utmed den sydvästra sidan av krönet på höjdryggen. Denna utgjordes både av sten- och jordlager.

Gravformer och definitioner

Inom gravfältet förekom varierade gravformer typiska för järnåldern. Både den äldre och den yngre järnåldern fanns representerade – ytstora eller små flacka stensättningar, högar, stensamlingar, markfasta stenblock, ommarkerade gravar, enskilda och fristående eller anläggningar i grupp där de bildar olika geometriska former (tabell 2). De flesta stensättningar var runda eller rundade/ovala, medan de inre konstruktionerna, det vill säga kantkedjor, i enstaka fall har haft en ansats till att vara sex- eller åttkantiga. Tre-sidiga och fyrsidiga former förekom också men mer sporadiskt. Problematiken kring treuddar/tresidiga stensättningar diskuteras närmare nedan.

Benämningen stensamling används i rapporten för att beskriva en ofta oregelbunden ansamling av glest lagda stenar. De ligger i steniga områden såsom moränbackar och liknande. Skillnaden mot vanliga begravningar eller stensättningar är att de kan vara mycket svåra att avgränsa fysiskt då de utgör en del av sin omgivning. Fynd av keramik eller brända människoben kan förekomma och vår bedömning är att dessa anläggningar inte behöver vara regelrätta begravningar utan möjligen kan vara en del av rituella handlingar.

Figur 20. Krönet där flera gravar överlagrade äldre gravar. På hög AG1 i centrum har halva överbyggnaden grävts och i botten syns AG20. Drönerfoto Duncan Alexander.

Tabell 2. Sammanställning av gravformer/yttre gravskick.

Gravform	Antal	Antal individer (osteologisk analys)	Anläggning	Dubbelgrav
Blockgrav	4	5	AG21, AG28, AG29, AG44	AG21: Två individer
Hög	4	6	AG1, AG2, AG3, AG4	AG3: Två individer AG4(a+b): Två begravningar/ individer
Omarkerad	7	7	AG31, AG36, AG38, AG45, AG47, AG49, AG50	–
Stensättning	33	31	AG6, AG7, AG8, AG9, AG10, AG11, AG12, AG14, AG15, AG16, AG18, AG19, AG20, AG22, AG23, AG24, AG25, AG26, AG27, AG30, AG32, AG33, AG34, AG35, AG37, AG39, AG40, AG41, AG42, AG43, AG46, AG53, AG54	AG25: Två individer AG33: Två individer
Treudd/ tresidig stensättning	3	0	AG5, AG13, AG17	–
Summa	51	49		

Termen stenpackning avser en tät stenpackning som även kan bestå av flera stenskikt och likt stensamlingar kan sakna överbyggnad. Stenpackningar är en konstruktionsdel av en grav, och därmed iordninggjorda av människor. Det förekom stenpackningar, vilka inte tolkats som gravar (se nedan).

Några gravar skulle för enkelhetens skull kunna betecknas som stensamlingar eller stenpackningar – AG34, AG46 och AG53, men har karakteriserats som stensättningar trots att de skiljer sig från andra gravar i sin konstruktion. AG34 låg under hög AG1 och om den har haft någon form av överbyggnad så är det möjligt att den kan ha blivit förstörd vid anläggandet av den senare graven. Stenpackningen var omkring $3,8 \times 3,0$ meter stor, oregelbunden och innehöll delar av ett brandlager, en keramikurna med brända ben samt två järnklumpar. AG46 utgjordes av ett tiotal stenar i storleken upp till 0,4 meter, placerade mellan tre större block. Under stenarna påträffades en stenpackning och ett kol- och sotlager, en bengömma och rester efter harts- och keramikkarl. AG53 låg i ett stenigt område på gränsen mellan gravfält och boplatz. Anläggningen bestod av en stenpackning, som saknade tydlig avgränsning och verkade störd eller omörd. Där fanns även ett brandlager, en mindre stensamling och under stenarna en koncentration av brända ben.

Kremering av de döda är det dominerande gravskicket, men även skelettbegravningar förekom. Vi har också kunnat konstatera att hanteringen av de kremerade benen skiljer sig åt. De brända benen har exempelvis lagts samlade i keramikkarl eller bara i en nedgrävning och de har också lagts ner som deponier, det vill säga ett flertal mindre ansamlingar inom en avgränsad yta. Gravarnas yttre och inre gravskick följer inte alltid en mall, små variationer förekommer och det kan röra sig om oregelbundenheter i geometriska former. Ett sätt att fästa uppmärksamheten på detta är genom noggrann dokumentation och redovisning av anläggningarna samt med en tydlig definition av de begrepp vi använder oss av i rapporten.

Följande fem översiktliga definitioner för gravarna inom Spånga 96:1 har använts: *blockgrav* – begravning i anslutning till ett stenblock; *hög* – är uppbyggd av olika material med ett heltäckande yttre lager, dock ej sten; *omarkerad grav* – saknar överbyggnad eller markering; *stensättning* – flack anläggning byggd av sten eller jord och sten, fylld eller ofylld, med varierande geometriska former; *treudd* – tresidig stensättning med en eller flera insvängda sidor.

Yttre gravskick – överbyggnad och markering av graven

Det yttre gravskicket varierade något – de gravar som hade överbyggnad eller markering av graven över jord utgjordes av fyra blockgravar, fyra högar, 31 stensättningar och tre treuddar/tresidiga stensättningar (figur 21). De flesta anläggningarna var rundade, tre var tresidiga och sex var mer eller mindre oregelbundet firsidiga/rektangulära. Åtta gravar saknade överbyggnad eller markering, vilket kan ha varit avsiktligt, exempelvis vid deponier av ben, men det kan även ha berott på att yngre gravar hade anlagts på äldre gravar och därmed täckt dem. Vid undersökningen av dessa överlagrande anläggningar är det möjligt att man har missförstått stratigrafien och inte uppfattat att det fanns någon form av överbyggnad. Det kan även vara så att de äldre gravarna delvis har förstörts vid anläggandet av de yngre gravarna, medvetet eller omedvetet. Störningar kopplade till senare tiders aktiviteter kan också ha påverkat anläggningarna.

Innan de arkeologiska undersökningarna påbörjades var samtliga gravar täckta av vegetationsskikt och sannolikt har de flesta varit täckta redan från början, antingen av ett tunt lager jord, sand, silt eller grästörv. Högarna hade en mer omfattande mantel bestående av flera lager och olika material, medan några gravar kan ha saknat övertäckning helt.

Blockgravar

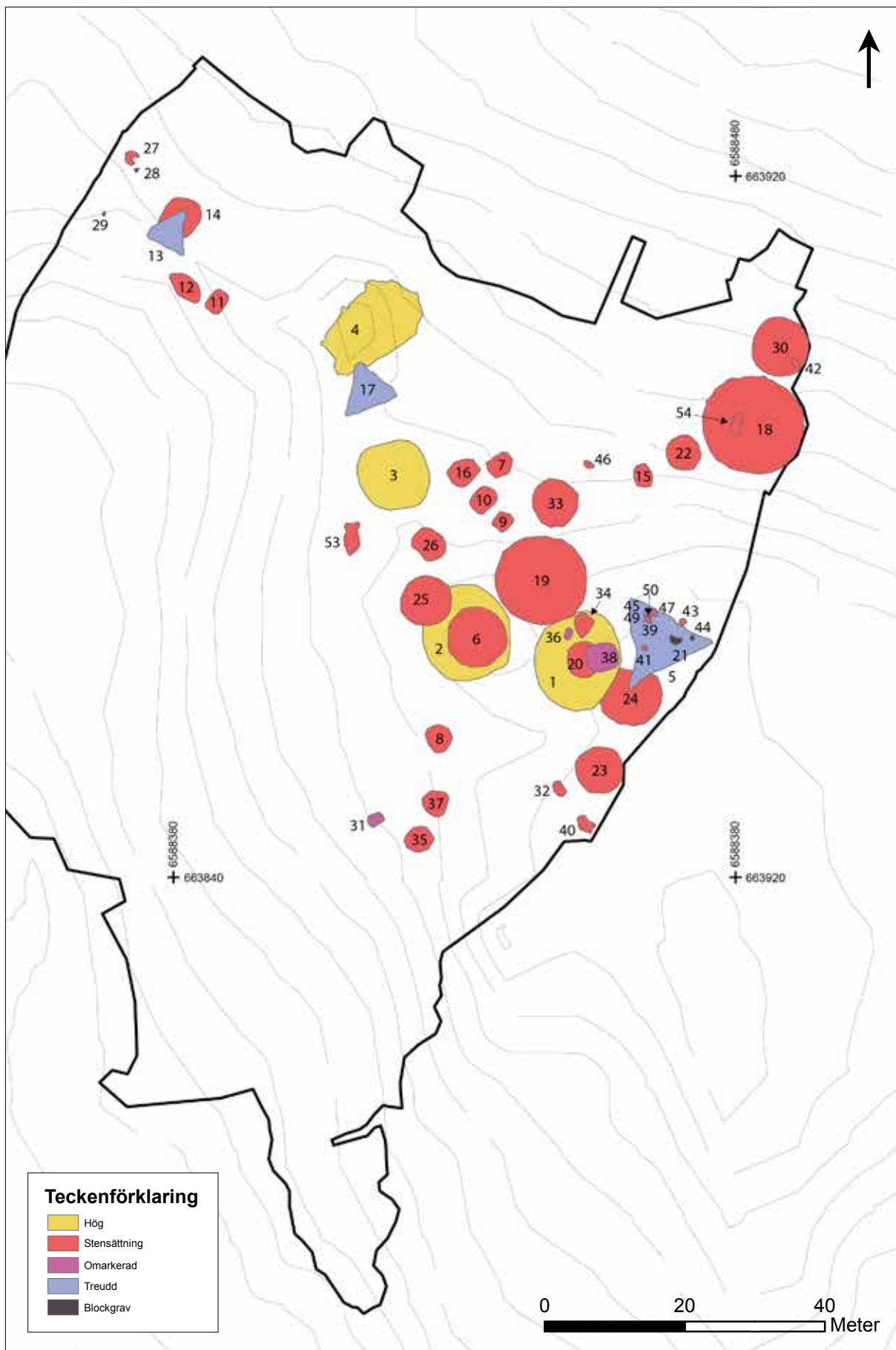
Fyra gravar markerades av block och benämns därför som blockgravar. De var 0,62–1,7 meter stora. Två av dem fanns i den östra delen av gravfältet inom och under treudden AG5, i anslutning till markfasta block (figur 21). AG21 låg under ett fyllnadslager till treudden, i dess norra del, och AG44 låg under treuddens norra kantkedja, vilket visar att blockgravarna tillhör en äldre fas. AG21 och AG44 utgjordes av brandgravar och saknade synlig överbyggnad. De andra två blockgravarna, AG28 och AG29, fanns i den nordvästra delen av gravfältet, cirka 7 meter från varandra inom stenlagret A53674, som täckte krönet här. Båda dessa gravar låg inklämda mellan två block och bestod av spridda brända ben – ingen av dem hade någon tydlig överbyggnad (figur 21).

Högar

Fyra gravar har benämnts högar utifrån utseende och form – AG1, AG2, AG3 och AG4. Dessa var väl samlade och placerade på åschrönet som löpte i sydöst–nordvästlig riktning (figur 21). AG1, som var den sydöstligast belägna högen, låg endast 3,5 meter från AG2. 10 meter nordväst om denna följde AG3 och cirka 12 meter norr om den sistnämnda fanns AG4. Högarna var närmast runda förutom AG4 som var oregelbundet oval, storleken varierade mellan cirka 10 och 14,5 meter i diameter och höjden mellan 1,5 och 2,5 meter.

Högarnas grunduppbyggnad var snarlik med ett centralt kärnröse som täcktes av jordmassor och stenpackningar i flera skikt. I övrigt var det flera detaljer som skiljde högarna åt. AG1 var anlagd över ett flertal gravar, AG19 tangerades i nordväst, hela AG20 låg nästan rakt under högen, något förskjutet åt öster, en mindre del av AG24 täcktes i sydöst, AG34 och AG36 överlagrades helt i den norra respektive nordnordvästra delen och AG38 övertäcktes i öster. AG2 överlagrade två gravar, hela AG6 låg under högen, även den med en östlig förskjutning, likt AG20, och drygt en tredjedel av AG25 täcktes i nordväst.

Innan högarna undersöktes konstaterades att samtliga fyra högar var skadade på toppen, där det förekom gropar i storleken 1,6–2,1 meter och med ett djup på 0,3–0,4 meter. Denna typ av skador kan bero på flera orsaker, de mest troliga var plundringsgropar eller sentida åverkan såsom militär aktivitet i området, vilket också bevisligen har skett på AG1. I högen AG1 fanns rester efter ett ståvärn, där hittades mycket skräp och föremål från militär verksamhet bland annat patronhylsor (figur 22). Ståvärnet som var koniskt med den största delen upptill, hade grävts mitt i högen, den hade ett toppmått av 3,6 meter i diameter och var cirka 2 meter djupt, i botten var den $2 \times 1,6$ meter stor. Detta innebär att den inte bara har skadat stora delar av högens inre del, utan

Figur 21. Gravarnas yttre gravskick/granform. Skala 1:800.

Figur 22. Högen AG1 med profil. I centrum en störning efter ett stridsvärn. Stenpackningen i botten är AG20. I bakgrunden syns Hästa gård. Foto från söder av Christian Gatti.

att även den underliggande graven AG20 var genomgrävd. Keramik och benfragment som låg i utkastlager på AG1 har sannolikt blandats ihop från båda gravarna AG1 och AG20 när ståvärnet grävdes.

Högarna AG1 och AG3 innehöll brandlager medan AG2 och AG4 innehöll urnegravar. AG4 hade flera konstruktions- och fyndmässiga inslag, som skiljde sig från övriga högar. Den innehöll också två begravingar (se nedan).

Gravar utan överbyggnad och omarkerade gravar

Sammanlagt sju gravar saknade överbyggnad. Under treudden AG5 låg fyra omarkerade bendeponier, AG45, AG47, AG49 och AG50. Deponierna täcktes av ett fyllnadslager som tillhörde treudden. Utöver brända ben hittades i fyra av dem hartstätning, varav tre tydligt från svepkärl för de brända benen. I två av gravarna fanns keramikskärvor. Den osteologiska analysen som genomfördes efter utgrävningen visade att benen från anläggningarna AG47, AG48, AG51 och AG52 hörde ihop och slogs därför ihop till en gemensam begraving med nummer AG47, medan de andra anläggningarna fick behålla sina nummer då de med stor sannolikhet hörde till olika individer. Gravläggningarna låg i en stenpackning/stensättning som har använts som begravningsplats under faser som föregått treudden. Detta kunde också fastställas med hjälp av ¹⁴C-datering eftersom benmaterialet visade sig vara äldre än treuddens stolphål. Stenpackningen med tillhörande bendeponier kan ses som en gravmarkering, men det är osäkert om det har funnits andra typer av gravmarkering då de bör ha förstörts vid anläggandet av treudden. Möjligen har även de två omarkerade gravarna under högen AG1, AG36 och AG38, haft överbyggnader som förstörts. Även AG31 saknade överbyggnad. Denna grav låg i gravfältets sydöstra del, på den södra kanten av den övre terrassen. Vid schaktning framträdde en rundat oval och 2,3 × 1,35 meter stor, sotig mörkfärgning med spridda brända ben. En eventuell överbyggnad av graven kan ha förstörts i samband med aktiviteter på ytan, men eftersom inga tydliga spår av störningar upptäcktes kan det ha varit en medveten handling att inte göra en överbyggnad. Graven utgjordes av en brandgrop. Som tidigare nämnts saknade även två blockgravar överbyggnad (AG28 och AG29).

Figur 23. Stensättningen AG6 som låg under bögen AG2. Den centrala stenpackningen och kantkedjan framgrävd. Vj mot Hästa gård. Foto från söder av Åsa Pebrson.

Stensättningar

Den dominerande gruppen gravar utgjordes av stensättningar, 33 stycken. De flesta, 20 stycken, var runda, rundade eller ovala, sex var oregelbundna och sju var rektangulära/oregelbundet rektangulära (figur 21 och 23). Dessutom fanns tre treuddar/tresidiga stensättningar, vilka presenteras närmare nedan. Storleken på de rundade stensättningarna varierade kraftigt mellan gravarna – den till ytan sett största stensättningen var AG18, omkring 14,5 meter i diameter, och den minsta AG39 var drygt 1 meter i diameter. Storleken på anläggningarna är mätt från kantkedjans eller stenpackningarnas yttre utbredning. I de fall kantkedja har funnits har man kunnat iaktta om den heltäckande manteln, om en sådan existerat, avgränsats av kantkedjan eller om den har fortsatt en bit utanför densamma. Övervägande delen av stensättningarna var okomplicerade i sin uppbyggnad. De innehöll en begravning, en stenpackning, flera har kantkedja och en täckande mantel, några av gravarna kan ha stått öppna, det vill säga de har inte varit täckta alls. Stensättningarna innehöll nio olika typer av inre gravskick. Nästan alla stensättningar var brandgravar och i två av stensättningarna framkom tre skelettgravar (AG18 och AG30 + AG42). För ett fåtal gravar kunde inte det inre gravskicket med säkerhet identifieras.

Tre gravar har benämnts stensättning/stensamling (AG34, AG46 och AG53) och av dessa kan två tänkas ha varit skadade. Tre har benämnts stensättning/stenram (AG41, AG42, AG43). Dessa bestod av en stenram utan heltäckande stenfyllning. Gravarna AG41 och AG43 var rundade och mindre än 1 meter i diameter. De låg under treudden AG5 och saknade synliga markeringar. AG43 fanns utanför den norra långsidan och stenramen hade lagts runt en markfast sten. AG41 låg i södra delen och framkom under kantkedjan vid djupavbaning, med fint lagd stenram runt brandlagret. Vissa av stenarna var lagda med de spetsiga sidorna nedtryckta i jorden. AG42 låg i den södra delen av stensättningen AG30, båda var skelettgravar.

Treuddar/Tresidiga stensättningar

Tre anläggningar var tresidiga i formen – AG5, AG13 och AG17 (figur 21). De behandlas gemensamt i rapporten som en undergrupp till stensättningar med benämningen treuddar/tresidiga stensättningar på grund av sin triangulära form, men med hänseende till detta är det inte helt oproblematiskt att kalla dem för vare sig treuddar eller tresidiga stensättningar. Treuddar definieras vanligtvis som tresidiga anläggningar med, mot centrum, insvängda sidor. Den största av dem, AG5 med cirka 12,5 meter långa sidor, kan benämnas treudd på grund av att samtliga sidor är svagt konkava. AG13 och AG17 är inte lika tydliga som treuddar, men uppvisar en antydning till inbuktning på någon av sidorna. AG13 hade ungefär 6 meter långa sidor och AG17 hade sidor som var omkring 7 meter långa. Det är i någon mån även problematiskt att benämna dem tresidiga stensättningar då denna typ vanligen utgörs av en mer regelrätt grav, ofta med en datering till äldre järnålder. Undersökningen visade ingen av tre anläggningarna med säkerhet hade någon form av begravning och att de innehöll få eller inga fynd. På grund av formen har därför AG13 och AG17 benämnts treudd/tresidig stensättning.

Gravarna AG5 och AG13 var anlagda på äldre gravar. Inom dessa anläggningar påträffades brända ben och keramikskärvor, men det är möjligt att dessa fynd är inblandning från de äldre gravarna. AG13 innehöll två keramikskärvor och brända djurbensfragment. Den urnegrop med brända djur- och människoben som påträffades under treuddens kantkedja, och vilken hör till den underliggande runda stensättningen AG14, har daterats till yngre romersk järnålder. AG17 var anlagd uppe på kanten av högen AG4. Även denna anläggning saknade någon form av begravning eller fyndmaterial, däremot påträffades här ett stenskott stolphål (A15100) mitt i anläggningen. Stolphålet var 0,95×0,8 meter stort och 0,6 meter djupt. AG17 låg på en äldre stenpackning (A61169).

Området vid AG5 var mycket komplext – innanför treuddens kantkedja och under dess fyllnadslager påträffades åtta bendeponier/begravningar. I treuddens nordvästra del fanns fem bengömmor i en stenpackning och ytterligare tre begravningar fanns centralt samt i den östra delen av AG5. Den södra delen var fri från begravningar – däremot låg en del av den stora stensättningen AG24 under treuddens södra spets (figur 24–25). ¹⁴C-analys av ben från begravningarna innanför AG5 visar att de tillhör en äldre fas och inte ska sammankopplas med treudden. En del ben som påträffades inom anläggningens begränsning kan inte med säkerhet placeras i sin rätta kontext då

Figur 24. Södra armen på treudden AG5 med högen AG1 till höger. Höjden med gravfältet Spånga 122:1 i bakgrunden. Foto från norr av Christian Gatti.

Figur 25. Treudden AG5 som överlagrar AG24 i söder. Högen AG1 till vänster. Drönarfoto Duncan Alexander.

området har störts vid anläggandet av treudden. Ungefär i mitten av treudden fanns ett stort stenskott stolphål (A62776), cirka 0,9 meter i diameter och 0,8 meter djupt. Stolphålet har utifrån straiografiska förhållanden bedömts höra ihop med treudden. I ytan på treudden fanns också en amulettring med sex små knivar som hängen (F46).

Konstruktioner i överbyggnader

Konstruktionsdetaljer i gravarnas överbyggnad utgjordes av (förutom mantlar och stenpackningar) kantkedjor, gravklot, stenkretsar, resta stenar, mittstenar och portar. En del av fynden som påträffats i anläggningarna, såsom keramik- och benfragment kan ha följt med när ihopsamlade massor lagts ovanpå gravarna och kan tillhöra andra kontexter, men de kan också härröra från sekundära aktiviteter på gravarna, till exempel i form av offer.

Jordmantel

Flertalet gravar hade en heltäckande mantel. Oftast är det manteln som är det sista man bygger på en grav och bland de undersökta gravarna har i de flesta fall manteln konstaterats ha legat innanför befintlig kantkedja, men enstaka mantlar har även täckt kantkedjan. Vid anläggandet av manteln har närliggande material använts, vilket innebär att de vanligen har bestått av olika jordarter såsom lera, sand och silt, många gånger med inslag av sten och grus. Troligen har man sedan låtit gravarna vara och därefter låtit naturen ha sin gång genom nedbrytning av växter som slutligen bildat en humushorisont ovanpå gravarna.

Stenpackningar

En av de viktigaste grundläggande konstruktionsdelar när det gäller gravbyggen är stenpackningen. De flesta gravarna hade denna form av överbyggnad, även om de såg väldigt olika ut i sammansättning, utbredning och storlek. Stenmaterialet varierade kraftigt i storlek, från småsten till block cirka 0,05–1,0 meter stora och utgjordes i huvudsak av osvallat material, gnejs och granit i olika färger samt enstaka sandsten. I AG18 låg stenarna med en tuktad flat yta nedåt och rundad sida uppåt.

I de flacka, runda stensättningarna var stenpackningarna i princip heltäckande med en ansamling av grövre sten mot de centrala delarna av graven. Inom/under den grövre stenpackningen fann man som oftast den begravda. I flera gravar hade stenpackningar flera skikt eller partier och det förekom även mer eller mindre glest lagda stenar, företrädesvis i de fyrkantiga stensättningarna. Enstaka packningar var oregelbundna, vilket möjligen kan bero på någon form av skada.

I högarna förekom stenpackningar i ett annat syfte – de har använts som byggmassor för att få en större volym på anläggningen. Stenarna låg i olika skikt, blandade med jordmassor och var storleksmässigt upp till cirka 1 meter. I AG1 var den yttre begränsningen av den understa stenpackningen näst intill sexkantig.

Gravklot, mittstenar

I fyra gravar påträffades gravklot – AG1, AG19, AG23 och AG30. AG19 innehöll två ovala gravklot i olika storlek, vilket skulle kunna vara en antydning till att två personer låg begravda i samma grav eller att ett av kloten inte hörde till graven (figur 26). Den osteologiska analysen visade att endast en individ låg begravd i AG19. Ett skadat gravklot påträffades i AG1, men kan ha tillhört den underliggande graven AG20.

Mittstenar har dokumenterats i fyra gravar – AG6, AG12, AG35 och AG39 – och de låg relativt centralt i gravarna. Stenarna avvek från stenpackningen genom form och storlek, som varierade mellan 0,3 och 1,9 meter.

Figur 26. AG19 med två gravklot i centrum (markerade med lila färg). Foto från söder av Marie Lundberg.

Kantkedjor, ingångar och sydport

Med kantkedja avses stenar som tydligt avgränsar graven. På gravfältet fanns både runda och raka kantkedjor, några var obrutna och något oregelbundna i formen. Vissa kantkedjor bestod av avlånga stenar, samma material som stenpackningarna, lagda med kortsidorna mot varandra. I enstaka fall har det tolkats som att en del stenar har tuktas så att den flata sidan låg nedåt och den runda uppåt. De flesta kantkedjorna var obrutna, några var ofullständiga och ett par gravar hade ytterligare en inre kantkedja som avvek från den övriga stenpackningen. AG23 hade en friliggande kantkedja och AG19 hade en delvis friliggande kantkedja då stenpackningen var uppdelad i flera sjok. De fyrkantiga gravarna avgränsades i princip av två parallella rader (långsidorna) med jämnstora stenar.

Kantkedjorna som tillhörde treuddarna/tresidiga stensättningarna var lagda ovanpå äldre anläggningar och därmed inte nedgrävda. Inom AG5 var stenarna upp till 0,45 meter stora. I kantkedjans norra del fanns en 0,75 meter hög rest sten med basen 0,4 × 0,3 meter. Tre meter öster om den, också som en del av kantkedjan, fanns två stenar med passning varav den ena var nedgrävd likt den resta stenen. Möjligen skulle det kunna röra sig om en markerad ingång eller så utgörs det av äldre element som återanvändes vid anläggandet av kantkedjan. Intill/utanför den resta stenen påträffades den enda amuletringen från gravfältet (F43, se nedan). En sydport fanns i den södra delen av högen AG4 (figur 32). Den utgjordes av en fyrkantig utbyggnad sammanbyggd med gravens kantkonstruktion. I de två södra hörnen fanns två på högkant stående stenar.

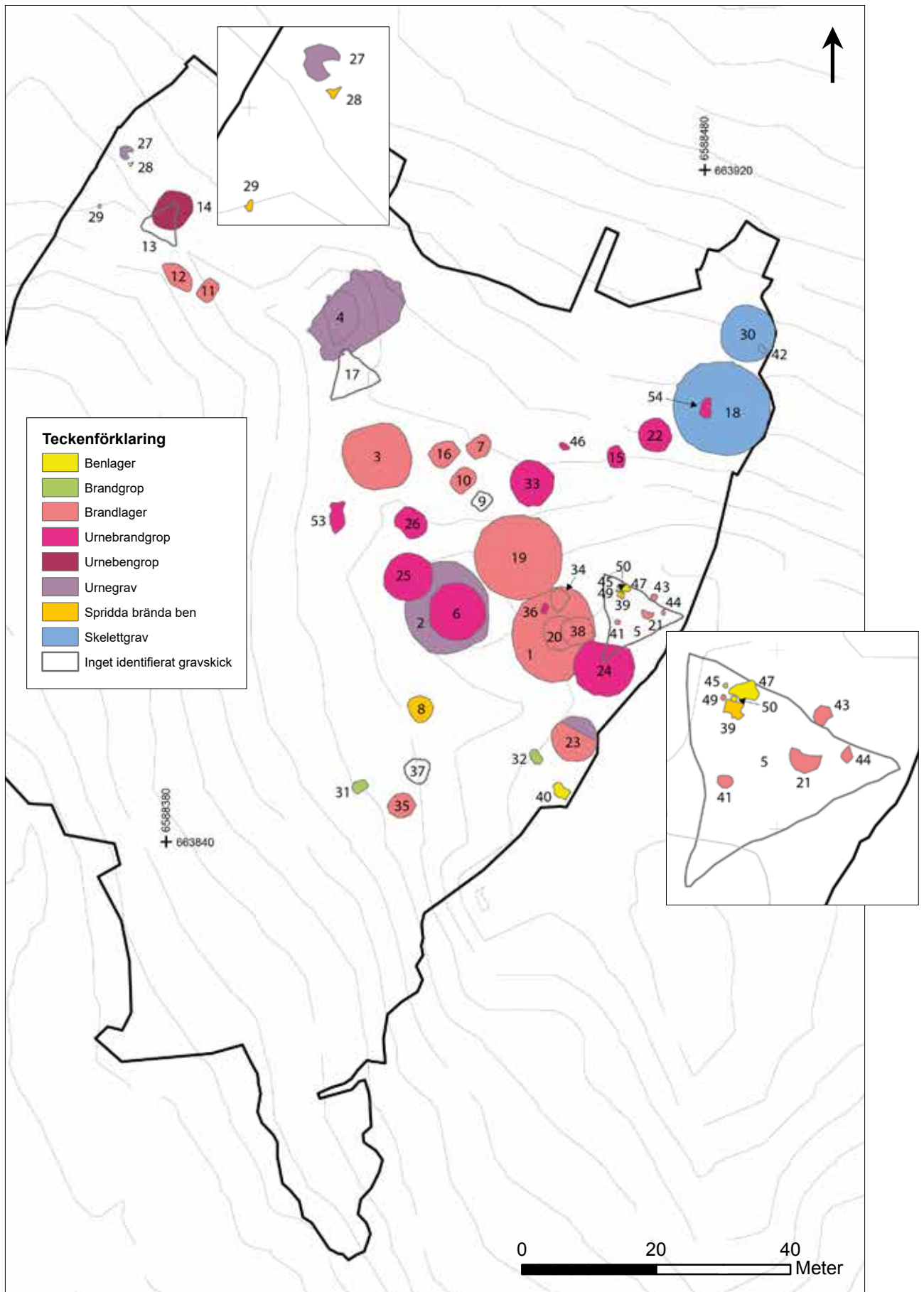
Inre gravskick – deponering av kropp/kvarlevor

Källkritisk diskussion

Inom samtliga arkeologiska tidsperioder finns en stor variation av inre och yttre gravskick, vilket vi även ser i Hjulstagravfältet även om järnåldern är den mest framträdande perioden. Gravskicksnomenklaturen, vad gäller Mälardalen, bygger på Björn Ambrosianis indelning från 1964, senare något modifierat av bland andra Agneta Bennet och Bo Petré på 1980-talet (jfr Ambrosiani 1964; Petré 1984; Bennet 1987). Trots dessa arbeten råder det fortfarande, mer än femtio år senare, en del förvirring vid användandet av terminologin. Anledningen till detta har givetvis flera orsaker, bland annat okunskap, inkonsekvens och avsaknad av definitioner, men det kan även ha undersökningstekniska grunder som exempelvis undersökningsmetod, väderlek, skador, arkeologens kunskap och så vidare.

Vi har valt att tydligt definiera de begrepp som vi använder oss av i rapporten så att så få feluppfattningar som möjligt uppstår. I fält försökte vi följa Riksantikvarieämbetes gravterminologi från början av 1900-talet, men insåg efter fältfasen att detta visserligen var bra men inte idealiskt. Definitionerna av de olika begreppen tycks tydliga, men det fanns alltför många skillnader i själva gravläggningen som tvingar fram ett förtydligande av de olika gravskicken.

Det dominerande inre gravskicket på gravfältet var kremering, sammanlagt har 45 brandgravar undersökts (figur 27, tabell 3). Tre av gravarna var sannolikt skelettgravar och tre anläggningar saknade identifierbart gravskick, även om två av dem innehöll bränt benmaterial. Deponering av de kremerade har skett i både keramikkrärl och hartstätade krärl. Följande former har identifierats: *brandgrop* – nedgrävning med spridda brända ben i ett kol- och sotlager, utan spår av benbehållare; *brandlager* – sot- och kolblandat lager med brända ben, ej nedgrävt, utspritt över ett större område; *benlager* – lager med utspridda rengjorda/ej sotiga brända ben; *urnebrandgrop* – grop med brända ben väl samlade i bevarad eller antydd benbehållare; *urnebengrop* – grop med rengjorda brända ben väl samlade i bevarad eller ej bevarad benbehållare; *spridda brända ben* – oregelbundet förekommande brända ben; *urnegrav* – ej nedgrävd benbehållare med brända ben.

Figur 27. Gravarnas inre gravskick. Skala 1:800.

Inre gravskick	Antal	Antal individer (osteologisk analys)	Anläggning	Dubbelgrav
Brandgrop	3	3	AG31, AG32, AG45	–
Brandlager	17	19	AG1, AG3, AG7, AG10, AG11, AG12, AG16, AG19, AG20, AG21, AG34, AG35, AG38, AG41, AG43, AG44, AG49	AG3: Två individer AG44: Två individer
Benlager	2	2	AG40, AG47	–
Urnebrandgrop	11	13	AG6, AG15, AG22, AG24, AG25, AG26, AG33, AG36, AG46, AG53, AG54	AG25: Två individer AG33: Två individer
Urnebengrop	1	1	AG14	–
Spridda brända ben	4	5	AG8, AG28, AG29, AG39	–
Urnegrav	4	5	AG2, AG4, AG27, AG50	AG4 (a + b): Två begravningar/ individer
Urnegrav + brandlager	1	1	AG23	–
Ej identifierat/ Osäkert gravskick	5	0	AG5, AG9, AG13, AG17, AG37	–
Skelettgrav (?)	3	0	AG30, AG42	–
Skelettgrav (?) + spridda brända ben	1	1	AG18 (skelettgrav (?)) med enstaka brända ben i fyllning)	
Summa	51	49		

Tabell 3. Sammanställning av inre gravskick och antal individer inom parentes.

Skelettgravarna har bestått av jordbegravningar, där den avlidne har lagts ner i en sten-skodd nedgrävning som sedan fyllts igen. I åtminstone AG30 har personen, sannolikt en kvinna, varit påklädd och fått med sig både personliga tillhörigheter och gravgåvor. Flera gravar hade ett *ej identifierat/ osäkert inre gravskick*.

Åtminstone fem gravar var dubbelgravar, det vill säga de innehöll två begravningar av olika individer, AG3, AG4, AG25, AG33 och AG44, alla brandgravar. AG4 innehöll central begravning (AG4a) och en återbegravning av en äldre grav (AG4b). AG18 inrymde både en förmodad skelettbegravning samt en sekundär urnebrandgrop (AG54), räknade som separata begravningar i listorna ovan. Även de två skelettgravarna AG30 och AG42 har räknats som separata, men förmodligen samtida gravar, där AG42 var anlagd i kanten och inom stenpackningen på AG30.

Brandlager

Det vanligaste inre gravskicket var brandlager, det vill säga ett eldpåverkat lager med brända ben, sot och kol, vilket påträffades i 18 gravar – AG1, AG3, AG7, AG10–AG12, AG16, AG19–AG21, AG23, AG34, AG35, AG38, AG41, AG43, AG44, AG49. Lagren skiljde sig åt beträffande skärvstens-, sot- och kolförekomst, och inte minst i storlek vilket varierade kraftigt. Brandlagren var 0,29–5,4 meter stora och 0,02–0,3 meter tjocka. I AG41, AG43 och AG44 fanns enbart ben. I de övriga fanns fynd av bland annat keramik, järn- och bronsföremål, pärlor och kamfragment. Det är sannolikt att flera av brandlagren i gravarna är resterna av själva kremeringsplatsen. I AG23 fanns två typer av inre gravskick, en urnegrav i centrum och ett brandlager i kanten på graven; båda tolkas vara samma begravning och individ.

Urnebrandgropar

Det näst vanliga gravskicket utgjordes av urnebrandgropar, det vill säga de brända benen låg i en benbehållare som sedan nedlagts i en grop. Ibland påträffades rester av bålmljan i och/eller utanför benkärlet. Sammanlagt identifierades elva urnebrandgropar – AG6, AG15, AG22, AG24–AG26, AG33, AG36, AG46, AG53 och AG54.

Urnegrav

Fem urnegravar påträffades inom gravfältet – AG2, AG4, AG27 och AG50. De brända benen har placerats i en benbehållare, antingen av keramik eller av näver, i vissa fall fanns inga spår efter benbehållaren men en markant benkoncentration. Benbehållaren har placerats direkt på marken eller på en håll, de är med andra ord inte nedgrävda. Därefter har man byggt graven ovanpå lämningarna av den döde. I AG23 fanns, som ovan nämnts, två typer av inre gravskick, en urnegrav med rester efter ett hartstätat kärl, placerat centralt i anläggningen, samt ett brandlager i kanten, båda från samma begravning och individ.

Benlager

I två gravar – AG40 och AG47 – utgjordes gravskicket av benlager, det vill säga brända ben som låg utspridda över en avgränsad yta, spridningen är medveten och ingen benbehållare har använts. Benlager och spridda brända skiljer sig i första hand i antalet ben som påträffas. Benlager ska inte förväxlas med en lins eller ett flera centimeter tjockt lager av ben som man ofta ser i samband med slaktavfall, även om mängden ben kan vara relativt omfattande. Benlagret utgörs av en större del av den döde individens ben lagda i kontexter med litet eller utan sot och kol, vilket talar för att kroppen har kremerats någon annanstans och därefter flyttats. De brända benen kan vara ihopblandade med fyllnadsmassor som tillhör graven och kan antingen ligga i en nedgrävning eller direkt på marknivå eller i överbyggnaden.

Spridda brända ben

Fyra begravningar karakteriserades som spridda brända ben – AG8, AG28, AG29 och AG39. Till skillnad från det inre gravskicket benlager, avses här enstaka eller ett fåtal brända ben som deponerats inom en avgränsad yta/kontext. AG8 hade ett tiotal rena brända ben med en sammanlagd vikt på cirka 10 gram. Detta talar för, som tidigare nämnts, att kremeringen har skett någon annanstans och därefter flyttats till graven, anmärkningsvärt är den oansenliga mängden ben som påträffats, något som till en viss del kan bero på tafonomiska processer, det vill säga nedbrytningen av benmaterialet. I fyllningen till den stora skelettgraven AG18 påträffades enstaka brända ben från människa.

Brandgrop

Tre begravningar – AG31, AG32 och AG45 – utgjordes av brandgropar, det vill säga en nedgrävning som innehöll spridda brända ben i ett sot- och kollager och utan spår av benbehållare. Alla dessa gravar låg i sydöstra delen av gravfältet och avviker i sin utformning då de inte tycks följa den gängse uppbyggnaden av gravarna, det vill säga stenpackning, fyllning och mantel. Av dessa avvek framför allt AG31 som saknade överbyggnad. Graven utgjordes av en cirka 0,2 meter djup nedgrävning fylld med ett distinkt brandlager i botten som överlagrades av en stenpackning med både skärv- och natursten. Översta lagret utgjordes av ytterligare ett brandlager med silt och lerinblandning. Flera fynd påträffades i anläggningen, bland annat en kniv, keramik, harts och brända ben.

Urnebengrop

Endast en anläggning – AG14 – identifierades som urnebengrop, det vill säga grop med rena brända ben väl samlade och fragment av harts efter ett kärl. Med rena ben menas att benmaterialet har tagits från brandbålet relativt snabbt efter kremering så att brandlagret inte hunnit missfärga benen. De har med andra ord inte rengjorts eller tvättats för hand.

Skelettgrav

Tre begravningar har med hög sannolikhet utgjorts av skelettgravar även om inga ben bevarats – AG18, AG30 och AG42. Gravarna låg i den nordöstra delen av gravfältet och bestod av två rundade, flacka stensättningar med kantkedja och heltäckande stenpackning samt mantel (AG18 och AG30) (figur 28). I AG30 hittades även ett gravklot och i den sydöstra kanten av AG30 låg AG42.

Figur 28. Stensättningarna AG18 och AG30 som innehöll skelettgravar. Drönarfoto Christian Gatti.

Figur 29. Nedgrävningen i AG18. Lodfoto Martin Toresson.

AG18 var den till ytan största av gravfältets samtliga gravar och innehöll en förmodad skelettbegravning samt en sekundär brandgrav (AG54). Centralt i stensättningen fanns en inre kantkedja och en förhöjd stenpackning. Stenarna i den inre kantkedjan var i genomsnitt större än de i den yttre kantkedjan och stenarna i den förhöjda mittpackningen som även innehöll ett 0,15–0,45 meter tjockt fyllnadslager. Under den förhöjda mittpackningen hittades en 2,90 × 1,05 meter stor samt 0,95 meter djup rektangulär nedgrävning med rundade kanter, raka sidor och plan botten. I nedgrävningen och med samma form fanns även en 1,85 meter lång och 1,05–0,45 meter djup stenpackning bestående av 0,1–0,6 meter stora naturstenar lagda i oordning i upp till tre skikt (figur 29). I botten och mot nedgrävningsväggarna hade platta stenar lagts med omsorg och anlagts för att forma en stenkista. Under stenarna fanns ett 2,30 × 0,55 meter stort och 0,15–0,45 meter djupt fyndförande lager. Fynden omfattade fragment av två harts-tättningsringar (F268, F269 och F288) och en järnskära (F26). Inga benrester påträffades i konstruktionen bortsett från ett dåligt bevarat pulveraktigt benfragment, som ej kunde tas tillvara. Enstaka brända ben från människa påträffades i fyllningen utanför nedgrävningen. En yngre urnebrandgrop (AG54), har senare anlagts i den centrala stenpackningen intill skelettgropen.

Figur 30. Kistgropen i AG30. Foto från nord-nordväst av Sofia Lindell.

I AG30 fanns två möjliga skelettgravar (AG30 och AG42) och begravningsförfarandet skulle kunna vara en stark indikation på nära släktskap mellan individerna. Anläggningen hade en kantkedja som omgärdade ungefär halva anläggningen, den var vällagd mot AG18 i söder men blev glesare mot norr för att slutligen upphöra. Anläggningen avgränsades dock av den heltäckande stenpackningen som hade ett gravklot i centrum. Under denna, öster om gravens mittpunkt, anträffades en cirka 3 × 1,5 meter lång och 0,6 meter djup stenkista, vilken låg i nordnordväst–sydsydöstlig riktning (figur 30). I botten av nedgrävningen fanns ett lager som saknade ben, men innehöll flera framträdande fynd. I den nordvästra delen, vilken kan antas vara huvudändan, låg tre fibulor och 14 glaspärlor, framför allt guld- och silverfolierade. En armring i brons, en finger-ring i silver samt läder- och textilfragment låg mera centralt i gropen, framför allt på

den sydvästra sidan av gropen. Längre åt sydöst låg en skära. I graven fanns även keramikskärvor och ett hartsfragment samt spridda sädeskorn. I manteln över kistgropen, intill gravklotet, fanns förkolnade makrofossil av relativt många sädeskorn – stora kärnor av skalkorn samt bröd-/kubbbete. I den sydöstra delen av stenpackningen till AG30, och tangerande dess kantkedja, låg AG42. Denna bestod av en något oval stenkista, 1,4 × 0,7 meter stor och 0,47 meter djup, som även den låg i sydöst–nordvästlig riktning. Inga fynd påträffades i anläggningen.

Ej identifierat/osäkert gravskick

Fem gravar hade osäkert eller ej identifierat inre gravskick. De utgjordes av de tre treuddarna/tresidiga stensättningarna (AG5, AG13 och AG17) samt två stensättningar – en fyrkantig och en rund (AG9 och AG37). Osäkerheten hos treuddarna berodde delvis på att de var anlagda på äldre gravar samt oklara stratigrafiska förhållanden. AG9, den firsidiga stensättningen, saknade helt människoben och därmed kunde inte gravskicket bestämmas. Visserligen påträffades brända djurben i anläggningen (hund, höna och idisslare) och en del ben som inte kunde artbestämmas, vilket öppnar upp för någon typ av brandgravskick.

I AG37 fanns inga ben alls. Den runda stensättningen var uppbyggd av en låg, välvd gles stenpackning och en mantel. I manteln påträffades ett litet järnfragment, spridda bitar kol och bränd lera. Stenpackningen var rundad och såg spiralformad ut från ovan. Två mindre stenläggningar tycks ha lagts till i efterhand – i den södra delen en 1,4 meter lång krökt nästan friliggande rad med småsten som följer gravens kurvatur och i den östra delen finns en halvcirkelformad småstenspackning. Eftersom anläggningen inte innehöll några ben kunde gravskicket inte identifieras eller tidfästas, möjligen utgjordes den av en skelettbegravning. För att undersöka om så kunde vara fallet har jordprover från graven fosfatanalyserats (se ”Markkemisk undersökning” nedan). Variationer i fosfathalten inom ytan, med förhöjda halter i gravens utkanter och med ett stråk av höga värden tvärs över anläggningen i västnordväst–östsydöstlig riktning, visar att deponering av till exempel en kropp kan ha skett på platsen.

I och med att det saknades organiskt material för ¹⁴C-analys i dessa anläggningar har de daterats utifrån fynd och typologi samt horisontell stratigrafi i jämförelse med närliggande gravar.

Gravurnor, bikärl och lockstenar

Gravurnor, det vill säga kärl som innehöll brandbålsrester och/eller kremerade ben efter människor, förekom i 27 gravar. I ytterligare elva gravar fanns keramikskärvor från icke kompletta kärl eller enstaka keramikfragment i fyllningar och mantlar. I de senare fallen är det osäkert varifrån fragmenten kommer – antingen är de rituellt och medvetet deponerade eller så utgör de avfall som har legat i kulturpåverkade lager och hamnat i gravarna när de har byggts. I 14 gravar var gravurnorna av keramik och i 16 gravar har det funnits hartstätade kärl (figur 31). Sju gravar hade fler än en benbehållare/kärl. I tre gravar utgjordes kärnen både av keramik och hartstätade kärl.

Bikärl, det vill säga andra behållare än de som innehåller den avlidne, har förekommit jämte gravurnor. Många av dem kan ha tillverkats av trä eller näver eller obränd lera men också av keramik, vilket antalet fragment från olika kärl vittnar om. Harts som är klibbigt och blir vattentät och används som lim för att foga samman ytor påträffades i 22 gravar. Hartsresterna kommer från både benbehållare och andra typ av förvaringskärl, sammanlagt har 311,9 gram harts samlats in. I AG4, som innehöll två separata begravingar, fanns tillsammans med den äldre, återbegravningen (AG4b), även en keramikurna med brända djurben.

Begreppet lockstenar används i Hjulsta på två olika sätt då de förekommer på två skilda vis. I det ena fallet har det karaktäriserats när en sten lagts direkt ovanpå en gravurna.

Figur 31. Hartstättningsring i AG49. Foto från nordväst av Camilla Ekblom.

Dessa stenar kan ibland vara något överdimensionerade i förhållande till urnan och ska möjligen förstås som en betydelsefull symbolisk handling. Syftet torde vara att hålla kvar den avlidne i krukans för att den döde inte ska gå igen eller också helt enkelt för att innesluta, förvara eller skydda den döde. I det andra fallet när en större, flat sten lagts ovanpå något lager eller som en del av konstruktionsdetaljerna i gravarna. I dessa fall kan ibland spår efter benbehållare saknas och kan utgöra en möjlig markör för den dödes viloplats, de kan också tas för ett uttryck av vidskeplighet vars syfte är att hålla den avlidne kvar på platsen. Stenarna skulle även kunna vara ett dekorativt inslag i gravarna. Istället för locksten, på grund av sin storlek, bör dessa stenar möjligen betecknas som täckhäll eller liknande. Lockstenar som lagts direkt ovanpå urnor anträffades i gravarna AG11, AG22, AG46, AG49 och AG54. Större, flata stenar anträffades i grav AG8 och AG33.

Härdar och bålplatser

På gravfältet fanns 36 anläggningar av boplatskaraktär, 16 härdar, sex stolphål, fem sotlager och nio stenkonstruktioner, stenpackningar och stensamlingar. Dessa presenteras även i boplatskapitlet nedan. Härdar förknippas ofta med aktiviteter knutna till begravningsceremonier och liknande. Med hjälp av flera olika analyser finns det möjlighet att se om man exempelvis har förberett måltider eller om man har eldat särskilda växter i rituella avseenden. Inom hela undersökningsområdet påträffades 135 härdar. I fyra fall har härdar påträffats under gravar och av dessa kan en med säkerhet sägas vara en del av graven (A57007 i AG20). Däremot hör A15272 under AG37 till en äldre fas och sannolikt gäller detta även de andra då de framkom i samband med slutavbaning (A13243 i AG2 och A64810 i AG6).

Någon separat eller gemensam bålplats har inte identifierats. Tre sotlager (A7196, A53213 och A58713) (bilaga 5), som låg i och strax nedanför den norra sluttningen av gravfältet, uppvisade spår av eldning i stor skala, vilket till en början misstänktes vara möjliga kremeringsplatser (se även ”Boplatsanläggningar och övriga lager” nedan). De var 4–7,4 meter stora och 0,15–0,3 meter tjocka. Efter undersökning konstaterades att det fanns härdar (A7156, A7164, A7221, A7238 och A202609) i och under de eldpåverkade lagren, men inga humana benrester eller fynd som kunde förknippas med begravningspåträffades. Sannolikt representerar brandlagren i gravarna i flera fall rester efter kremeringsplatsen för de avlidna, det vill säga att gravarna har byggts i direkt anslutning till där kremeringen skett.

Figur 32. AG4, stenpackning och kantkonstruktion med sydport (nere till vänster). Lodfoto Johan Andersson och Johan Lindeberg.

Figur 33. Centrala delen av AG4, med läget för gravurnan under blocket med skalstocken. Lodfoto Johan Lindeberg.

Hög AG4 – grav eller kultplats?

De fyra högarna låg på krönet av gravfältet. Det inre gravskicket i tre av dessa utgjordes av brandlager eller urnegrav (AG1–3). Hög AG4 avvek från det generella gravmönstret med sin komplexa konstruktion. Den inre stenpackningen var anlagd mot en berghäll och utifrån detta berg var en bred stenram/kantkedja anlagd, hopbyggd med en sydport (figur 32). I toppen och i botten på packningen fanns vridkvarnar (överliggare respektive underliggare). Begravningarna fanns både som ben i urna, under ett stort block i berget, samt lagt som brandlager i packningen (figur 32–34). Medan graven som helhet har daterats till sen vendeltid–tidig vikingatid i likhet med övriga högar på platsen fanns i den yttre delen av stenpackningen en begraving daterad till yngre romersk järnålder–folkvandringstid, sannolikt en medveten återbegravning. I manteln fanns dessutom obrända ben från delar av en häst, två katter och en griskäke, där hästen och en av katterna daterats till sen historisk tid (cirka 1640 fram till nutid), vilken visar att stora delar av överbyggnaden har byggts om under denna period.

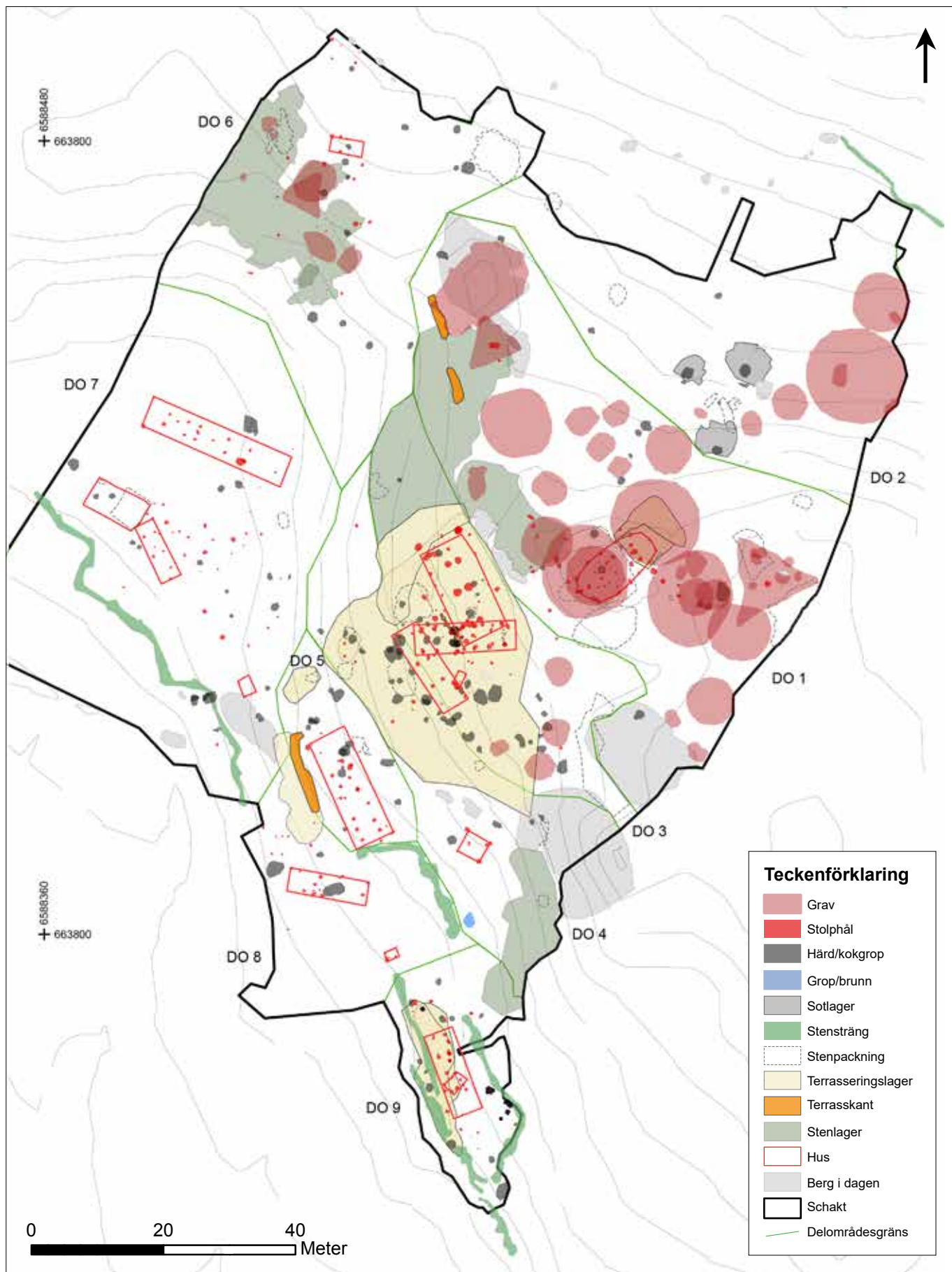

Figur 34. Högen AG4, gravurna under block till höger. Foto från nordöst av Johan Lindeberg.

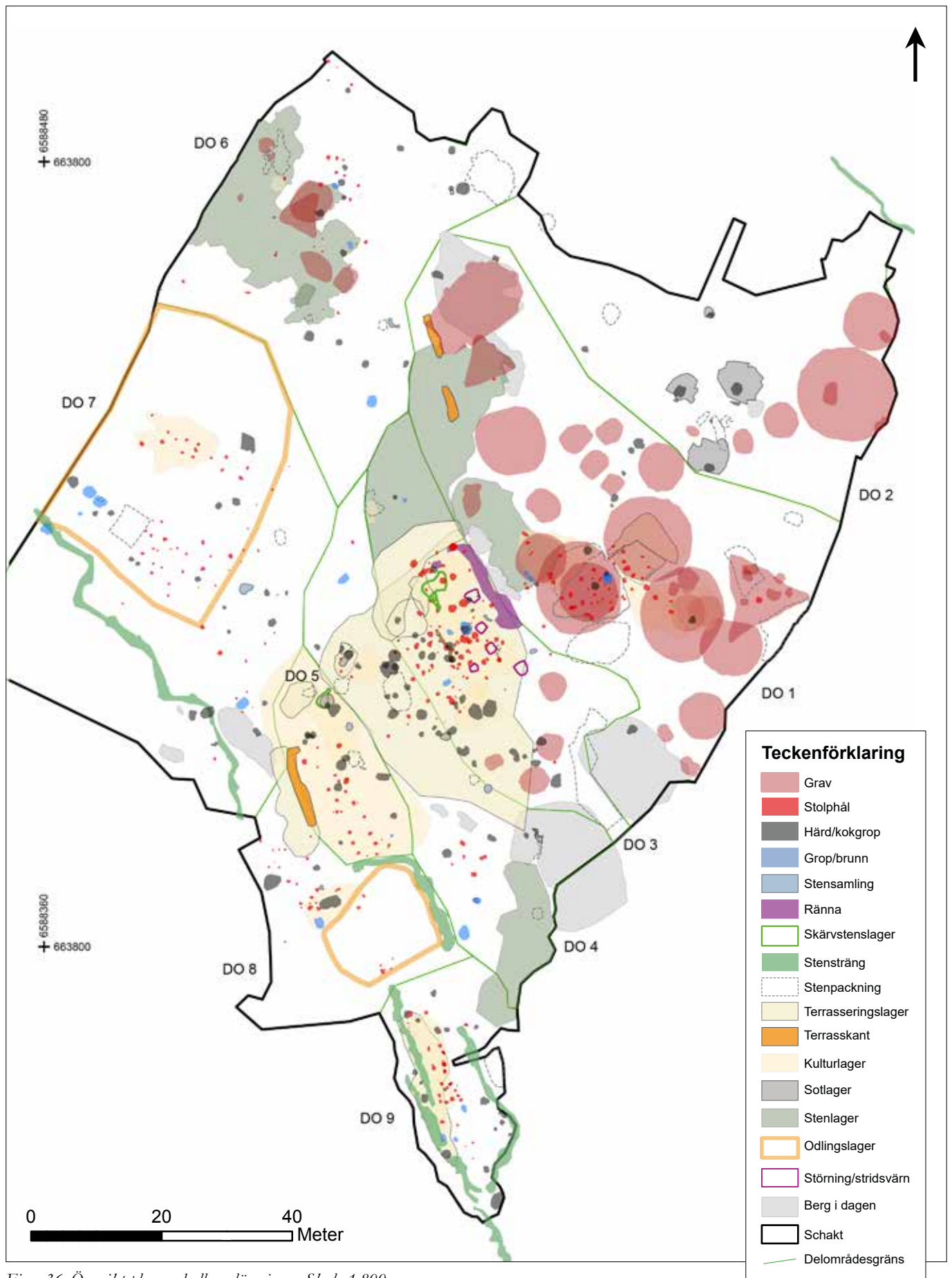
Boplats och boplatslämningar (Spånga 214:1)

Detta kapitel omfattar samtliga lämningar som kan betecknas som boplatslämningar eller lämningar av boplatskaraktär, det vill säga stolphål, härdar, gropar och kulturlager med mera samt större konstruktioner som hus och stolphägnader. Dessa typer av lämningar fanns inom stora delar av undersökningsområdet och inom alla delområden. Flera av lämningarna, framför allt härdar, har dock kommit att tolkas ha en rituell funktion/ursprung och höra till gravfältet. Detta gäller framför allt lämningarna på krönet samt i slutningarna i norr (delområde 1, 2 och 6), men i viss mån även inom den övre husterrassen (delområde 3). Inom undersökningsområdet framkom totalt 561 anläggningar och lager av boplatskaraktär, varav 36 har tolkats höra till gravfältet.

De ytor som har tolkats som boplatsytor låg framför allt på den sydvästra sidan av höjdryggen (delområde 3–5 och 7–9), men hus har även identifierats på krönet inom delområde 1 och 6 (figur 35–37). Större hus fanns på de tre terrasserna (övre, mellersta och södra) samt på en stor flack boplatsyta i väster, men även på krönet. Mindre hus och stolpkonstruktioner fanns även mellan dessa samt nära krönet i nordväst.

Figur 35. Översiktsplan med delområden (DO), hus, terrasseringslag, stensträngar samt gravar och större stenlager med mera. Skala 1:800.

Figur 36. Översiktsplan med alla anläggningar. Skala 1:800.

Figur 37. Boplatsytorna söder om gravfältet på krönet. Drönarfoto från öster av Duncan Alexander.

Anläggningstyp	Totalt	Boplats	Gravfält	Anmärkning
Stolphål	337	331	6	Varav två stolphål i treuddar.
Härd	131	115	16	Varav en tillhörande en grav.
Kokgrop	5	5		
Grop	24	24		
Brunn	1	1		
Ränna	2	2		
Ugn	1	1		
Kulturlager	19	19		
Skärvstenslager	5	5		
Stenkonstruktioner	25	14	9	
Sotlager	11	6	5	
Summa	561	525	36	

Tabell 4. Typer av boplatslämningar inom gravfältet Spånga 96:1 och boplatsen Spånga 214:1.

Boplatsanläggningar och övriga lager

Av de 525 anläggningar och kulturlager som tolkats höra till boplatsen har cirka 98% undersökts. Av de anläggningar som inte undersöktes har klassificering skett utifrån utseende i plan. Stolphål var den vanligast förekommande anläggningen, följt av härdar och gropar (tabell 4). Av de anläggningar som vid registrering utgått utgjordes flera av svackor/stenlyft där kulturlagerrester fanns kvar. Nedan följer en genomgång av respektive anläggningstyp, samtliga anläggningar och kulturlager återfinns i tabellform i bilaga 5 och på anläggningsplaner i bilaga 6.

Stolphål

Totalt framkom 337 stolphål varav 170 var stenskodda. Stolphålen har med få undantag bedömts utgöra delar av identifierade konstruktioner i form av väggstolpar och takbärande stolpar till tio större stolphus, fyra fyrstolpshus samt rester efter stolpkonstruktioner som tolkas som hägnader. De fanns således främst i slutningen sydväst om krönet och nedanför denna, men även i ett par områden på krönet – i nordväst (delområde 6) och under några av gravarna i sydöst (delområde 1). Nordöst om och nedanför höjdryggen (delområde 2) saknades stolphål helt. Stolphålen varierade i storlek mellan 0,07 och 1,75 meter och var 0,04–0,8 meter djupa. Det två största stolp-

hålen framkom i hus 15 och hus 1, det djupaste låg i mitten av treudden AG5. Merparten av stolphålen var runda eller ovala i plan och skål- eller U-formade i sektion. Av stolphålen var det 14 stycken som innehöll bränd lera i fyllningen och träkol förekom i 73 stolphålsfyllningar, 77 stycken var sotiga. Skörbränd och/eller skärvig sten förekom som skoning i 72 av stolphålen.

Härdar och kokgropar

Vid undersökningen framkom 131 härdar. Härdarna fanns utspridda över större delen av området, men framför allt i koncentrationer på boplatstytorna. De påträffades dels i och i anslutning till hus, dels på ytor som tolkats som aktivitetsytor. Cirka 16 härdar bedöms höra ihop med rituella aktiviteter, främst på grund av sin placering. Dessa härdar låg i anslutning till gravarna på krönet och i sluttningen norr om, men också på den övre terrassen (delområde 1, 2, 3 och 6). Flera stora härdar framkom under gravar och sten- och jordlager/terrasskonstruktioner, framför allt nära krönet, under den övre terrassen, och tillhör en äldre fas. Några härdar låg utmed stensträngar, främst i söder (delområde 9). En härd låg i en skreva på berget i sydöst (A4758). En härd har bedömts hör till en grav, A57007 i AG20 (se ovan).

Härdarna varierade i storlek mellan 0,3 och 2,83 meter och 0,02 och 0,38 meter i djup. Till formen i plan var 58 runda, 58 var ovala och 16 hade en mer oregelbunden form. Vanligaste formen på härdarna i sektion var skålformad eller plan bottenform. Fynd påträffades i elva av härdarna varav fem innehöll keramik, två stycken brända ben och fyra bränd lera.

Fem anläggningar har definierats som kokgropar på grund av att de innehöll mycket lite eller inget träkol alls samt rikligt med sten. Definitionen är dock inte helt konsekvent genomförd. Flera av de anläggningar som benämns härdar har sannolikt används som kokgropar. Kokgroparna påträffades på övre terrassen, i sluttningen och nedanför denna och en fanns i hus 15. Dessa anläggningar hade en storlek på 0,53–2,8 meter och var mellan 0,18 och 0,4 meter djupa. Den största kokgropen återfanns längst ner i sydväst på platsen för, och eventuellt inom, hus 6. Tre kokgropar var skålformade i profil medan två hade plan botten. Inga fynd påträffades i kokgroparna.

Sotlager/Utkastlager

I anslutning till några av härdarna fanns sotlager, tolkade som utkastlager från härden intill, sammanlagt tio stycken. Sotlagren fanns på olika platser inom området. Tre stora sotlager (A7196, A53213 och A58713) fanns i sluttningen norr om krönet samt på den flacka ytan nedanför denna (delområde 2). Lagren var 4–7,4 meter stora, 0,15–0,3 meter tjocka och innehöll sotig siltig sand och grus. I anslutning till A58713 fanns en härd och vid de övriga fanns två härdar. Lagren bedömdes först vara kremeringsplatser, men inga sådana spår framkom. I kanten på A53213 påträffades en bit järnslag så möjligen har smide bedrivits här.

Övriga sotlager var mindre, 0,6–2,8 meter stora och 0,02–0,15 meter tjocka. I sotlagret A4567 fanns keramikskärvor, bränd lera och hartsklump. I A100, en stenpackning med en härd, fanns ett utkastlager (A3116) vid denna fanns rikligt med fynd. Här påträffades bland annat en torderad järnhank, järnbeslag (?), keramikskärvor, föremål/lock (?) av bränd lera, ett bryne och en slipsten.

Ugn

Resterna av en kupolugn (A12507) påträffades i anslutning till den södra husterrassen. Ugnen syntes i ytan som en rund, 0,9 × 0,8 meter stor, rödfärgning i den omgivande leran. Anläggningen var 0,17 meter djup, hade flat botten och raka sidor klädda med bränd lera. Fyllningen bestod också av kompakt bränd lera, men inget sot eller kol. Detta tolkades som en inre del av ugnen med en nedrasad kupol. Fyllningen innehöll inga fynd som kunde förklara användningsområdet, men det var tydligt en lågtemperatursugn.

Gropar

Totalt framkom 24 anläggningar vilka definierades som gropar. Groparna påträffades relativt jämnt fördelade, främst inom boplatstytorna i väster och söder. De saknades endast i områdets nordöstra del (delområde 2). En stor grop låg i ett litet fyrstolpshus (hus 11). De största groparna återfanns längst i väster och bedömdes vara avfallsgropar (A6213 och A16076), den senare med fynd av keramik (F380). En grop här hade en sten i ytan kan möjligen ha varit rest, kanske en äldre gränsmarkering vid den äldre åkern (A6003). En del av groparna kan ha fungerat som förrådsgropar, men funktionen har i de flesta fall inte gått att fastställa. Groparna varierade i storlek mellan 0,22 och 1,91 meter och var 0,05–0,5 meter djupa. Sex av groparna hade inslag av träkol i fyllningen och fem av groparna innehöll skärvig eller skörbränd sten.

Vattenhåll/brunn (?)

I den nedre delen av sluttningen i områdets södra del (delområde 4), i övergången till den flackare ytan nedanför, framkom en anläggning som tolkats vara ett eventuellt vattenhåll/brunn (A64307). Den utgjordes av en grop som var nedgrävd i lera. Gropen var oval, 2,0 × 1,5 meter stor, i plan och 1,2 meter i djup med oregelbundet skålformad botten. Fyllningen bestod av brun grusig silt, i botten grå lera. Gropen var igenfylld med 0,1–0,55 meter stora naturstenar.

Rännor

I anslutning till hus 1 på den övre terrassen fanns två rännor, vilka tolkats vara en del av terrasskonstruktionen (A202442) under huset. Den ena rännan, A13930, låg utmed och utanför husets östra vägg och nordöstra gavelhorn, nedanför berghällen intill. Rännan var 18 meter lång, 0,7–3 meter bred och som mest 0,45 meter djup samt fylld med natursten. Den andra rännan, A6556, låg utanför den nordvästra gaveln i anslutning till stolphålet A6470. Den var 1,2 meter lång, 0,8 meter bred och 0,2 meter djup. Båda rännorna sluttade mot nordväst och deras funktion hade troligen varit att samla upp och leda bort regnvatten som rann ner mot husterrassen från berghällen i öster.

Skärvstenslager

Vid undersökningen påträffades skärvsten spritt över stora delar av ytan, men i dess södra delar fanns fyra koncentrationer i form av lager: i anslutning till krönet samt på övre och mellersta terrassen. De var 1,5–8,15 meter stora och 0,1–0,2 meter tjocka. Ett skärvstenslager, A54980, låg som en del av terrasseringslagret i den nordvästra delen av hus 1. En stor del av keramiken inom hus 1 påträffades i skärvstenslagret, vilket stärker teorin om att det är fråga om ett äldre avfallslager. I anslutning till detta, ovanpå och delvis i lagret A3693, fanns också ett mindre lager med skärvsten och keramik (A3627). Ett annat skärvstenslager (A4270) låg i sluttningens övre del inom stenlagret A63196. Den södra delen låg på en berghäll och den norra runt ett stort block. I lagret fanns några keramikskärvor och lite bränd lera. Ytterligare ett skärvstenslager låg i anslutning till härdarna A4546 och A14293 i kanten på den mellersta terrassen (A14307).

Kulturlager

Större kulturlager fanns framför allt i anslutning till husen. På den mellersta terrassen fanns ett stort yttäckande, avsatt kulturlager som knutits till aktiviteterna, framför allt vid hus 5 (A203014). På den södra terrassen fanns ett avsatt och eventuellt delvis påfört kulturlager (A68164) som låg på den västra delen av ytan ut mot stensträngen/terrasskanten. Inom hus 1 fanns ett påfört lager (A3693). Både påförda och avsatta lager, golvlager och tramlager, fanns inom hus 12 samt inom och intill hus 15 (A637, A8781, A9610, A10839 och A11187). Övriga kulturlager utgjordes av mindre kulturlagerrester. De sammanlagt 19 kulturlagren var 0,27–34,5 meter stora och 0,05–0,2 meter tjocka. Inom stora delar av området fanns dessutom en kulturpåverkad markhorisont under grästovv och mylla. Tydligast var detta på krönet där en kulturpåverkad och något sotig markhorisont (A63077) iaktogs under gravar och kulturlagret A10839. Horisonten var svår att avgränsa och tolkades finnas över större delen av krönområdet. Detta betyder

att horisonten på flera ställen var ett samlat resultat av aktiviteter från flera faser. På övriga ytor har dessa horisonter inte kunnat dokumenterats separat och de fynd som påträffats har därför relaterats till den underliggande marken i form av morän, lera och sand (T504 med flera), men har således framkommit i övergången till denna.

Stenkonstruktioner

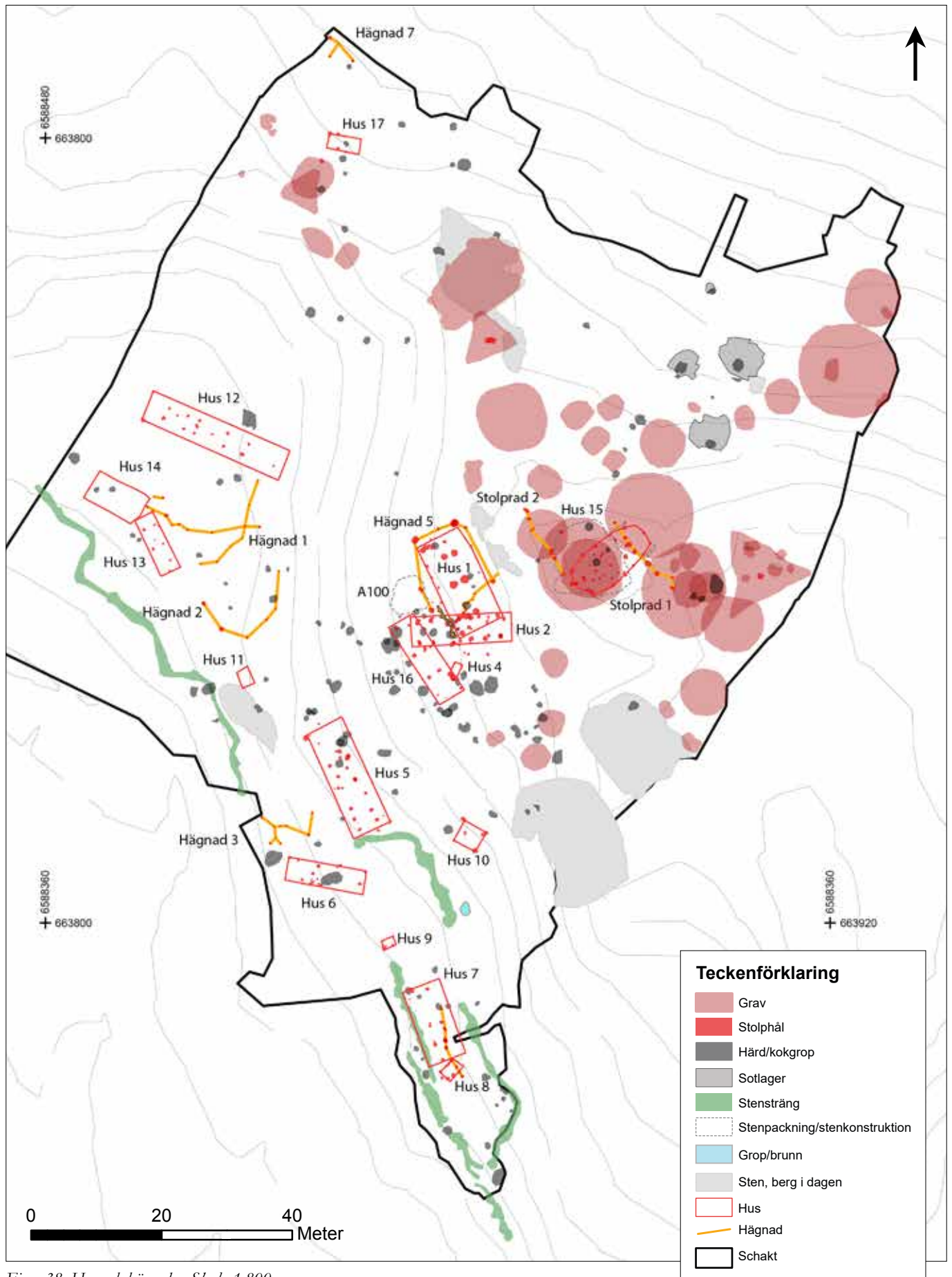
Sammanlagt 24 anläggningar har definierats som stenpackningar eller stensamlingar, varav 14 på boplatsen och 9 inom gravfältområdet. De låg utspridda över området och var mellan 0,65 och 9,3 meter stora och 0,1–0,8 meter höga/tjocka. De utgjordes i flera fall av rójningar på ytan, men även delar av terrasskonstruktionerna. Stenpackningar inom gravfältet var i några fall konstruktioner tydligt knutna till gravarna, bland annat inom delområde 6 i nordväst. Dessutom fanns en stenrad i form av tre stenar söder om hus 1 (A61712).

A100 – stenpackning med härd

I den nordvästra delen av den övre husterrassen, på kanten av terrasskonstruktionen direkt väster om hus 1, låg en anläggning, som var komplex och innehöll en stor mängd fynd, A100 (bilaga 4). Den syntes som en rundad, något välvd jordblandad stenpackning som var cirka $6,4 \times 5,9$ meter i diameter och 0,4 meter hög. Den var mest uppbyggd/tjockast i sydväst och tunnare i nordväst och öster vilket gjorde att den hade en relativt plan ovansida. Ytligt i den västra delen fanns en härd/eldpall, A15644. Denna var rundad, $0,7 \times 0,6$ meter stor och 0,2 meter hög, det vill säga hade en upphöjd konstruktion, kanske för att kunna elda utan att skada den underliggande stenpackningen, A66497. Denna stenpackning var cirka $6,3 \times 6,0$ meter stor och låg huvudsakligen på den sydvästra och västra sidan om en samling större stenar, A66473, samt tre markfasta block. På den östra sidan om blocken fanns en separat stenpackning, $2,0 \times 1,4$ meter stor (A66497). I och över stenpackningarna fanns ett lager av humös svartbrun silt (A66524). I detta lager, framför allt ovanpå stenpackningen A66497, fanns stora mängder keramik, järnföremål, degelfragment, vävtyngd samt brända och obrända ben/tänder, eventuellt även från människa, med mera. Den östra delen av anläggningen utgjordes till största delen av en cirka $6,0 \times 2,5$ meter stor stensamling av större stenar (cirka 0,30–0,60 meter stor), A66473. Stenarna låg mellan tre markfasta block, upp till 1,4 meter stora. Anläggningen kan förmodligen tolkas som en rituell offerplats, harg (?), knuten till hus 1 alldeles intill.

Övrigt

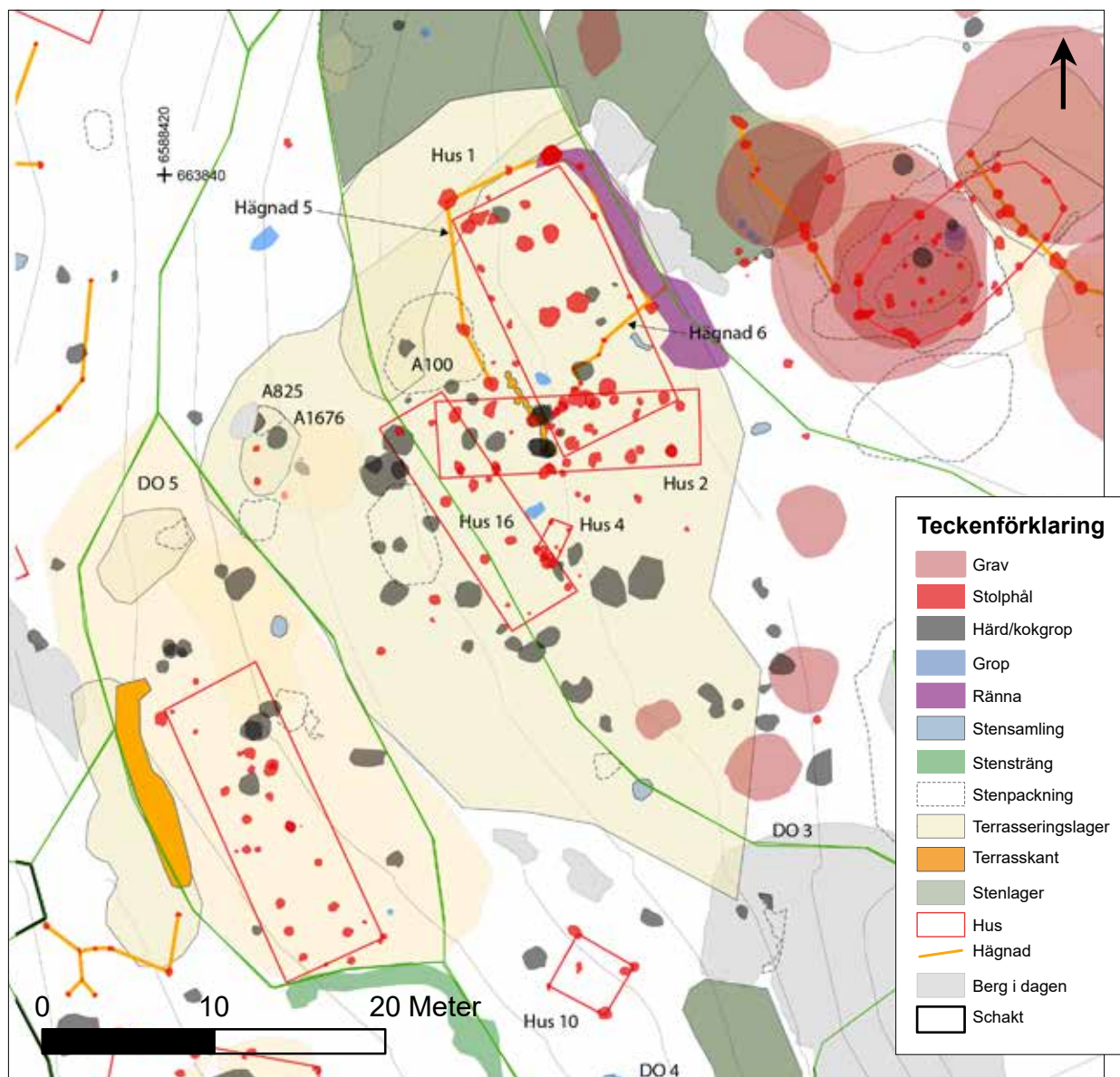
I det nordvästra hörnet av den stora terrasseringen A202442 fanns ett litet område som verkar ha varit en samlings- och matlagingsplats. Det hade två nivåer, den västra delen låg något lägre än den östra. I väster var terrasseringslagret tjockast, 0,1–0,3 meter, och i botten fanns en stenkant med upp till 0,30 meter stora stenar. Detta tjockare terrasseringslager (A1655) bestod av siltig sand med inslag av grus och småsten. Denna nedre del av terrassen utgjordes av ett matlagingskomplex bestående av en härd (A825) och en kokgrop (A1676), invid fanns en möjlig avställningsyta i form av en stenpackning (A813). Härden låg på den östra sidan om ett större block som kan ha fungerat som en värmereflektor. Den översta fyllningen i kokgropen hade trampats ut till det intilliggande lagret (A772). Till området hörde även tre stenskodda stolphål (A840, A1708 och A15565) som liknade varandra och kan ha utgjort ett möjligt vindskydd. Stolphålen hade en oval form och var 0,46–0,48 meter stora, djupet var 0,25–0,26 meter. Fyllningen bestod av brun siltig sand. Två av stolphålen (A840 och A1708) följde kanten på den nedre delen av terrassen i nord-sydlig riktning, där A15565 vek av åt sydost så att ett flackt hörn bildades. Avståndet mellan stolphålen var, från norr till söder, 1,9 respektive 1,8 meter. Stolphålet längst i söder fanns på terrassens övre del. Här fanns även ett 0,02–0,15 meter tjockt kompakt tramplager (A788) bestående av gulbrun silt med lite kol och bränd lera. Lagret hade påförts ytan efter det att alla stenar, utom de små, tagits bort. Keramik och lite ben hittades i de norra delarna av lagret.

Figur 38. Hus och hägnader. Skala 1:800.

Hus och stolpkonstruktioner

Inom den undersökta delen av boplatsen framkom resterna efter femton hus, en ställning, sju stolphägnader och två stolprader (figur 38, bilaga 3–4). Husen bestod av nio treskeppiga stolphus, ett möjligt tvåskeppigt hus, fyra möjliga fyrstolpshus samt ett syllstenshus.

Figur 39. Hus och hägnader på den övre terrassen och sluttningen (DO 3 och 4). Skala 1:400.

Hus 1. Treskeppigt hus

Hus 1 låg på den övre husterrassens norra del, närmast nedanför en bergsklack (figur 39–41). I samband med att huset har byggts har terrassen förstärkts och byggts ut åt norr och nordväst (A203022 med flera). I den nordvästra delen fanns i lagret stora mängder skärvsten som troligtvis utgjort resterna av ett skärvstensflak eller en hög. På platsen har ett lager förts på, A3693.

Figur 40. Hus 1 och den övre terrassen. Drönarfoto från sydväst av Duncan Alexander.

Figur 41. Den övre terrassen med hus 1. Andrea Borgia mäter. Foto från sydöst av Duncan Alexander.

I sydväst och söder fanns delar av en mindre terrasskant bestående av prydligt lagda stenrader, troligen hade stora delar av stenkanten förstörts i samband med byggandet av skyttevärn alldeles intill under 1950-talet. Två rännor låg runt huset. Den ena rännan var stenfylld och följde runt husets östra vägg och nordöstra gavelhorn (A13930). Den andra rännan låg utanför den nordvästra gaveln i anslutning till ett gavelstolphål (A6556). Båda rännornas funktion har troligen varit att samla upp och leda bort regnvatten från bergsklacken i öster.

Huset låg i nordväst–sydöstlig riktning och bedöms ha varit 15,5 meter långt och 7,5 meter brett. Terrassens centrala delar upptogs av tre par massiva stolphål, över 1 meter breda och upp till 0,6 meter djupa. Stolphålen var skodda med spräckta stenar, upp till 0,7 meter stora. I gavlarna syntes totalt fem något mindre stenskodda stolphål där de kraftigaste stolphålen utgjorde gavelhornstolpar. En bevarad mittstolpe i den nordvästra gaveln skulle kunna indikera ett valmat tak. Huset har haft ett smalt mittskepp, högst ett par meter brett. Spannlängden har varit cirka 5 meter, medan avståndet till gavelhornstolparna var lite över 2 meter. Sammanlagt elva väggstolphål syntes i långväggarna, de flesta återfanns i den sydvästra vägglinjen där två av stolphålen var något indragna från väggen och bedömts tillhöra två ingångar. Stora stenar i anslutning till dörrstolparna har fungerat som trösklar. Alla utom ett av väggstolphålen var stenskodda. Terrasskanten har legat i direkt anslutning till väggarna. I mitten av huset fanns en stor nedgrävd hård innehållande brända ben och keramik. En hel del keramik påträffades även i de takbärande stolphålen tillsammans med en mejsel/kil och en nit, kanske olika former av husoffer. Stora mängder keramik påträffades i den norra delen av huset, delvis i lager under detta. De inre stolphålen innehöll bränd lera, i den norra väggrännan påträffades även en bit som hade vedavtryck vilket skulle kunna innebära att huset haft lerklinade väggar. Alldeles intill det nordvästra hörnet av hus 1 fanns en stenpackning som kan ha haft en rituell funktion (möjlig harg, A100). Runt om husterrassens norra del fanns ett halvdussin stolphål som inte hörde till själva byggnaden, kanske har de ingått i något sorts hägn eller stått som fristående stolpar (stolphägnad 5). Tre skyttevärn hade grävts i husets östra del och stört ett gavelstolphål i sydöst. De hade sedan fyllts igen med sten som troligtvis härstammade från terrasskanterna. Vedartsanalys av kolprov från två av stolphålen (A3809 och A51124) visade att stolpverket bestått dels av ek, dels av tall. Båda trädslagen är tåliga, starka och passar bra för husbygge. ¹⁴C-analys av kolproverna gav dateringar till romersk järnålder (250–410 e.Kr. respektive 0–140 e.Kr., se analyskapitlet), men båda trädslagen riskerar att ge en hög egenålder på virket. På grund av platsens komplexa historia och stratigrafi daterades flera anläggningar i huset. Från härden (A52363) påträffades kol från hassel som ¹⁴C-daterades till äldre romersk järnålder (80–240 e.Kr.).

De ovanligt kraftiga centrala stolphålen tyder på att huskonstruktionen haft en hög och tung överbyggnad. Med sitt fina läge högt uppe på åsen borde huset således varit synligt från långt håll. Hustypen påminner mycket om liknande byggnader som påträffats i en hallmiljö i Uppland, exempelvis hus 4 i Arlandastad, Norrsunda socken samt hus 2 i Skeke, Rasbo socken (Göthberg 2000:24ff; Larsson 2014:939ff). Husets nära läge till gravarna i nordöst, dess prominenta höjdläge samt imponerande konstruktion pekar mot att byggnaden troligen måste varit av särskild betydelse och sannolikt innehaft en rituell funktion snarare än fungerat som bostad.

Hus 2. Treskeppigt hus

Hus 2 låg i den nordöstra delen av den övre husterrassen, placerat alldeles nedanför krönet (figur 39). Hela husets östra del framkom under lager A3693, fundament för hus 1. Huset låg på en huvudsakligen naturlig plåtå i en svag sydvästslutning, men även på en terrasskonstruktion (A202442) som bedömdes vara byggd inför anläggandet av huset. Den västra delen av huset låg över de nordöstra delarna av hus 16.

Hus 2 har legat i öst–västlig riktning, med den östra gaveln strax nedanför bergsklacken här. Längdriktningen skiljer sig helt från alla de övriga husen i undersökningsområdet, utom hus 15. Byggnaden har varit minst 13,8 meter långt och 8,7 meter brett. Den inre takbärande konstruktionen utgjordes av sex parställda och stenskodda stolphål, varav omstolpning eller tillförandet av stöd Stolpar verkar ha skett vid tre stolphål. Centralt har det funnits en mittstolpe, omstolpad eller med stöd Stolpe. Huset har kanske varit instabilt eller använts under en längre tid. Bockbredden var 2,6–3,7 meter där bockbredden var som störst i den centrala delen för att smalna av mot ändarna, i den östra änden av huset var bockbredden cirka 1 meter kortare. Spannen mellan bockarna var korta i öster, 1,1–2,7 meter, spannet var längst mellan den centrala och västra delen, 4,2 meter. Skillnaden i spannlängder tyder på att huset varit funktionsindelade i två sektioner, där bostadsdelen funnits i den västra delen. Tre stolphål påträffades i den södra vägglinjen, varifrån husets bredd har beräknats. Utifrån bockparens bredd bedöms att långhuset troligtvis har haft konvex form på långväggarna. Hustypologiskt faller huset in under typen A2b – en bra husjämförelse är Graneberg 3, Litslena socken i Uppland (Göthberg 2000:29ff). I husets västra del påträffades två härdar som bedömts kunna vara samtida med byggnaden. Ett kolprov från en av härdarna (A7441) innehöll ved från asp som ¹⁴C-daterades till romersk järnålder (70–240 e.Kr.). Skalkorn från stolphålet A7368 ¹⁴C-daterades till yngre bronsålder (750–390 f.Kr.), vilket tolkas som omlagrat, äldre material från platsen. Bränd lera påträffades i ett par av stolphålen vilket skulle kunna betyda att huset haft lerklinade väggar. I ett stolphål påträffades även lite keramik. I östra änden av huset fanns två störningar i form av skyttevärn.

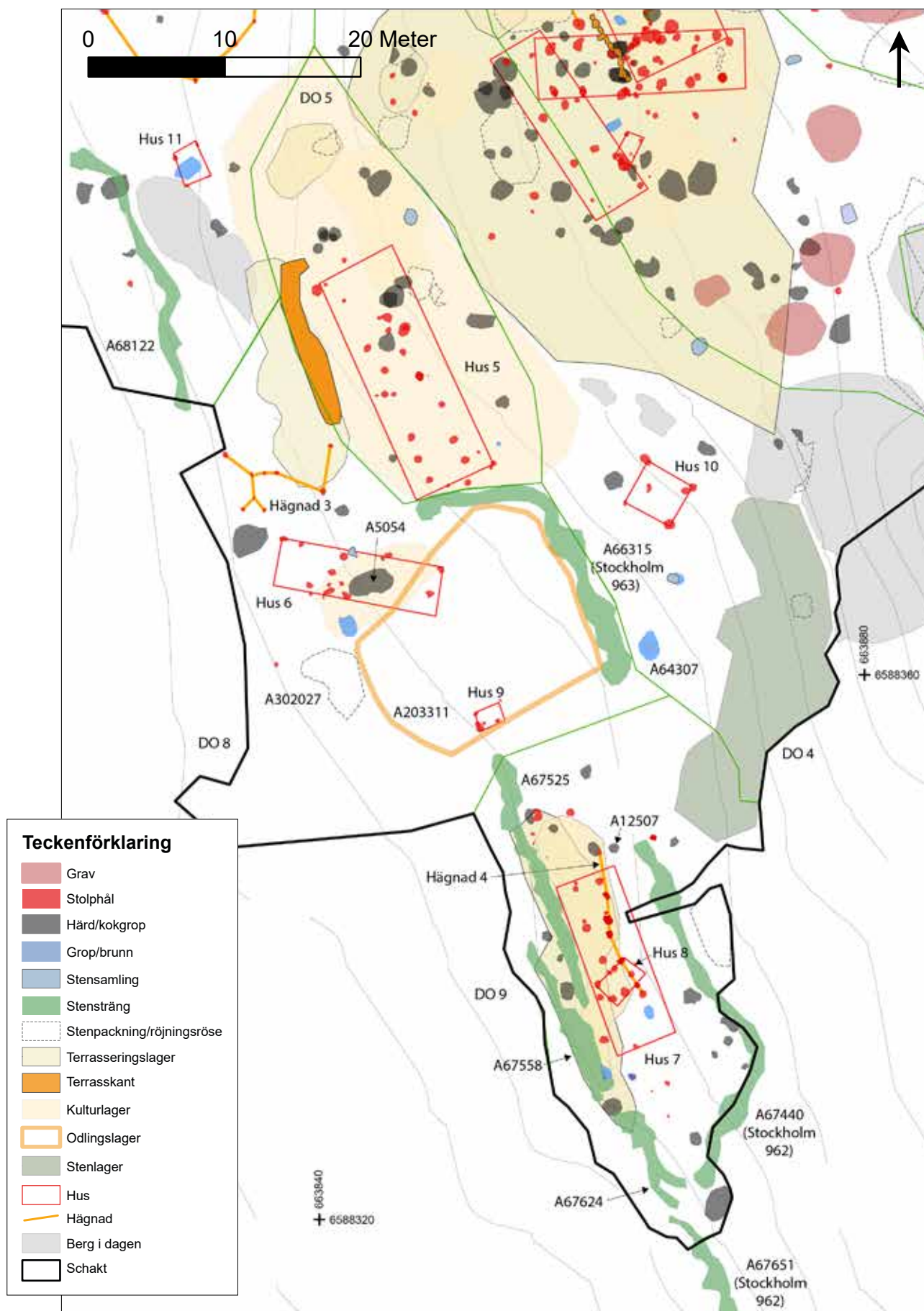
Hus 4. Fyrstolpshus

På den övre avsatsen (senare övre terrassen) inom det sydöstra hörnet av hus 16 fanns ett litet fyrstolpshus. Det var 1,9 × 1,7 meter stort och bestod av två parvisa stenskodda stolphål i nordöst–sydvästlig riktning (figur 39). Stolpkonstruktionen låg, liksom hus 16, under ett terrasseringslager (A202442) och var nedgrävd i moränsand. Hus 4 var dock yngre då ett av dess stolphål skar ett väggstolphål tillhörande hus 16.

Hus 5. Treskeppigt hus

Huset låg på den mellersta husterrassen och omgavs av ett 0,1–0,2 meter tjockt, kulturlager bestående av sandig silt (A203014) (figur 42). Huset har varit orienterat i nordväst–sydöstlig riktning och det har bedömts vara 19,2 meter långt och 6,7 meter brett, troligtvis med en rektangulär form. Av konstruktionen fanns bevarat sammanlagt 15 stolphål efter de inre takbärande stolparna samt ytterligare åtta stolphål i väggar och gavlar. De flesta stolphålen var stenskodda. I huset fanns fyra hela bockpar, varav ett centralt bockpar var förskjutna sydväst om längdaxeln, här fanns även tre stöd Stolphål. Ytterligare tre stolphål har sannolikt utgjort del av lika många bockpar, ett stolphål nära mitten av huset har troligtvis fungerat som extra stöd för taket. Tre av stolphålen verkar ha haft en funktion som stöd Stolpar till de takbärande stolphålen – antagligen har det uppstått problem med att stödja upp taket centralt i huset. Huset har haft ett relativt brett mitskepp, lite över 3 meter. Spannlängderna var korta i sydöst, cirka 1,5–1,7 meter, medan de var 3,7–4,0 meter i nordväst. En härd låg i den nordvästra delen av huset. Det har varit tudelat i sin funktionsindelning med bostadsdelen i den nordvästra delen medan den sydöstra troligtvis utgjort en fähusdel. I husets nordvästra del påträffades slaggfragment och i härden brända ben. Ett kolprov från härden (A51843) visade sig komma från hassel och daterades till romersk järnålder (80–330 e.Kr. kal. 2 sigma).

Huset har varit en balanserad hustyp, typ A2b, och vad gäller funktionsindelning är ett bra hus att jämföra mot är hus 22 i Täby, Vänge socken i Uppland (Göthberg 2000:29ff). Husets storlek och karaktär tyder på att det varit huvudbyggnad i en gårdsmiljö i anslutning till åkermarken i sydväst. Det verkar troligt att det kan finnas en samtidighet med stolphägnad 3 och hus 6 samt några av de härdar som återfanns i anslutning till delområdet.

Figur 42. Hus och hägnader på den mellersta terrassen, nedre området och södra terrassen (DO 5, 8 och 9). Skala 1:400.

Hus 6. Treskeppigt hus?

Huset låg på en flack avsats nedanför sluttningen i undersökningsområdets sydvästra del (figur 42). Det framkom under ett cirka 0,1 meter tjockt eroderat siltlager. Huskonstruktionen är osäker och det kan tänkas att det istället rör sig om en fortsättning av stolphägnad 3. Utifrån antagandet att det rör sig om ett hus har byggnaden varit minst 12,5 meter långt, bredden har inte gått att fastställa då inga väggstolphål påträffades. Den inre takbärande konstruktionen har utgjorts av parställda stolpar, varav bara två hela bockpar, medan övriga tre möjliga bockpar bara utgjordes av ett stolphål. Mittskeppet var utifrån det bevarade bockparet 1,5–2,1 meter brett. Spannlängden har varierat mellan 1,5 och 4,1 meter, spannet var kortast vid den västra änden av huset varefter spannlängden ökade för varje bockpar åt öster. Det fanns en stor kokgrop (A5054) i huset, men det är osäkert om den har hört till. Kanske har huset haft en öppen vägg i söder. Runt kokgropen fanns också ett kulturlager (A202651). Hus 6 kan ha varit en ekonomibyggnad, ett fähus eller stall. Inom husytan och i anslutning till den östra änden av huset påträffades keramik och ben. Hus 6 skulle kunna passa in under hustypen obalanserat hus B2 – en hyfsad jämförelse kan göras mot hus C i Rickomberga, Uppland (Göthberg 2000:62ff). Kokgropen (A5054) har daterats till romersk järnålder (80–320 e.Kr.).

Hus 7. Treskeppigt hus

Huset låg på den södra husterrassen längst i söder av undersökningsområdet (figur 42). Det har varit minst 12,9 meter långt och cirka 4,5 meter brett och legat i nordnordväst-sydsydöstlig riktning. Av konstruktionen påträffades sammanlagt åtta stenskodda stolphål efter de inre takbärande stolparna som ingått i fyra bockpar samt en mittstolpe. Bockparet längst i söder utgjordes av bara ett stolphål. Vidare fanns två väggstolphål och tre stöd-stolphål. Det är möjligt stensträngen A67525 har fungerat som fundament till den västra långväggen. Huset har haft ett rakt mittskepp med en bockbredd på cirka 2 meter. Spannlängden var 3,1–5,2 meter där det längsta spannet fanns centralt i huset. I den centrala delen av huset låg i mittskeppet en liten härd. Härdens placering i en del av huset med längre spannlängder tyder på att detta kan ha utgjort en bostadsdel, i gaveldelarna kan förråd och fähus funnits. I ett par av stolphälarna samt inom husytan fanns några bitar med keramik. Hus 7 faller in under hustypen obalanserat B3a, som exempelvis kan jämföras med ett hus i Ekhammar, Kungsängens socken i Uppland (Göthberg 2000:62ff). Ett stolphål (A8485) har daterats till romersk järnålder (120–330 e.Kr.).

Hus 8. Fyrstolpshus?

Hus 8 låg inom den centrala delen av hus 7, således har de bägge byggnaderna inte varit samtida (figur 42). Ingen inbördes stratigrafi kunde utrönas, men det är troligt att terrassereringen skett i samband med byggandet av hus 7 och att hus 8 således var yngre. Konstruktionen var 3,0 × 2,1 meter stor och bestod av fyra stenskodda stolphål. Stolphälarna kan tänkas ha utgjort ett litet fyrstolpshus, möjligtvis en mindre ekonomibod.

Hus 9. Fyrstolpshus?

Konstruktionen låg i ett flackt område, i den sydvästra delen av området norr om hus 7, i ett område med få andra anläggningar (figur 42). Det överlagrades av ett siltlager, tolkat som odlingslager (A203311). Konstruktionen bestod av fem, överlag ganska små stolphål nedgrävda inom ett par meter stort område i sandig morän, 2,2 × 1,2 meter stort. Det är mycket osäkert att det är fråga om ett hus, ett fyrstolpshus. Det kan också ha utgjort någon sorts ställning som hört till en gårdsmiljö för hus 5, 6 och 7.

Hus 10. Fyrstolpshus

I en flack del av sydvästslänten nedanför den övre husterrassen fanns en liten grupp med sex relativt kraftiga stenskodda stolphål som skapade en rektangulär form, 3,8 × 3,5 meter stor (figur 39 och 42). Det verkade troligt att stolpkonstruktionen var ett fyrstolpshus som tjänstgjort som ekonomibyggnad, förråd. Ett kolprov från ett av hörnstolphälarna (A4838) visade sig innehålla ved från tall som ¹⁴C-daterades till förromersk järnålder (370–180 f.Kr.), vilket stämmer bra överens med dateringar av liknande byggnader i Mälarenregionen (Göthberg m.fl. 1995:238ff).

Hus 11. Fyrstolpshus?

Stolpkonstruktionen låg i en svag sluttning ner mot sydväst, alldeles ovanför stensträngen A68122 (figur 42). I söder angränsande konstruktionen mot berg i dagen, undergrunden bestod av morängrus. Konstruktionen utgjordes av fyra stenskodda stolphål som bildade en rektangulär form, 2,4 × 1,9 meter stor. Det skulle kunna röra sig om ett litet fyrstolpshus, men möjligen har stolpkonstruktionen saknat väggar och endast bestått av fyra stolpar samt ett tak. Stolpkonstruktionen kan tänkas ha ingått i en överbyggnad för den grop runt en 1,6 meter stor grop, som låg centralt inom konstruktionen. Det är oklart vilken funktion gropen i husets mitt har haft.

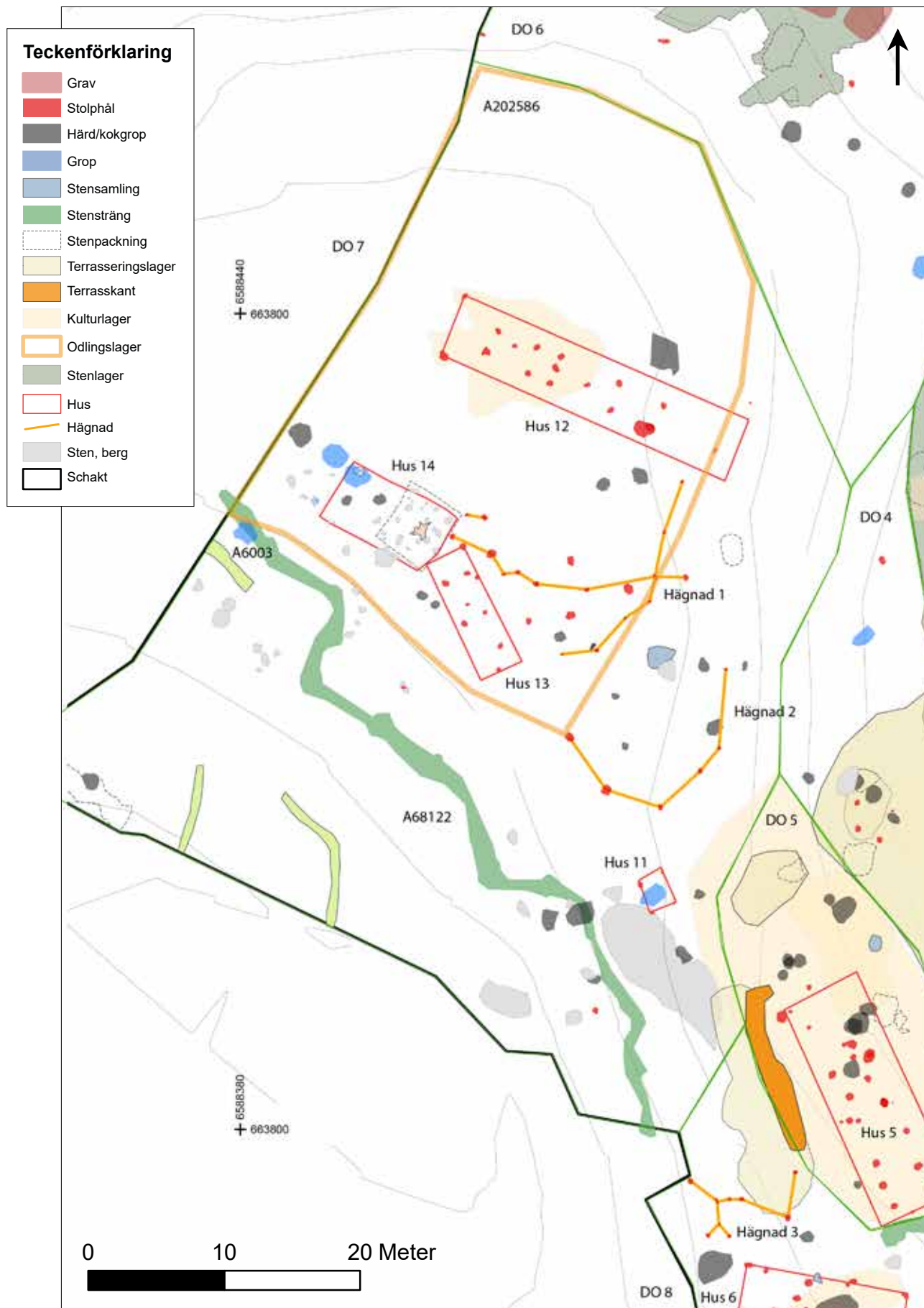
Hus 12. Treskeppigt hus

Huset låg på en flack yta med sandig undergrund i undersökningsområdets västra del och framkom under ett odlingslager (A202586) (figur 43). Huset har varit orienterat i nordväst-sydöstlig riktning, minst 21,5 meter långt och i nordvästra gaveln cirka fem meter brett. Totalt påträffades 15 stolphål som tolkades höra till huset, merparten har varit stenskodda. Den inre takbärande konstruktionen har utgjorts av parställda stolpar, varav sex hela bockpar påträffades i västra delen av huset samt en ensam stolpe från ett bockpar i den östra änden. Troligtvis har den sydöstra gaveln försvunnit och huset har antagligen varit minst ett par meter längre. Även ett par mittstolpar fanns centralt i huset som haft ett rakt och smalt mitskepp, 1,9–2,3 meter i bockbredd. Spannlängden har varit kortare i nordvästra delen, cirka 1,8–2,7 meter, och upp till 4,9 meter i sydöst. I den västra delen fanns ett golvlager bevarat, men huset var fyndtomt. Ingen tillhörande härd påträffades, kanske har den legat i östra delen av huset och plöjts bort. I anslutning till huset fanns tre härdar varav två bedömts ligga för nära för att kunna vara samtida. Hägnad 1 verkar ha anslutit till husets sydvästra långvägg och kan mycket väl tänkas vara samtida.

Två kolprov har analyserats från stolphål, varav det ena i ett osäkert stolphål, i den nordvästra halvan av huset. Den ena innehöll asp och den andra lönn, träslag som är mindre lämpliga för husbygge. Vidare gav ¹⁴C-dateringen en cirka hundra år stor avvikelse mellan de båda proven, från sen förromersk järnålder till yngre romersk järnålder, där den äldre dateringen kommer från det osäkra stolphålet. Hustypologiskt passar hus 12 in mot obalanserade långhus av typ B2, det vill säga att huset har haft en tudelad funktionsindelning. Huset Lindsunda 1, Norrsunda socken i Uppland överensstämmer bra mot hus 12. Även det besläktade huset Bredåker 2, Gamla Uppsala socken, är en bra jämförelse trots att detta hus hade ytterligare ett bockpar (Göthberg 2000:57ff). Tidsmässigt har dessa hus daterats till yngre romersk järnålder vilket således stämmer bra in mot den senare dateringen för hus 12.

Hus 13. Treskeppigt hus

Huset låg på en flack yta i undersökningsområdets västra del och framkom under ett odlingslager, undergrunden bestod av morängrus (figur 43). Huset har legat i nordväst-sydöstlig riktning (samma som hus 1, 5 och 7) och har troligen varit cirka 10 meter långt och gavelbredden i nordväst 3,4 meter. Av den inre takbärande konstruktionen fanns fem stolphål från tre bockpar bevarade. Huset har haft ett rakt och brett mitskepp. Bockbredden/mitskeppet var 1,8 meter, spannlängderna i huset var ganska jämnt fördelade, mellan 2,8 och 3,2 meter. I nordvästra och sydöstra gaveln fanns vardera ett stolphål representerade – det förefaller dock som att ursprungligen tre stolphål kan ha funnits i vardera gaveln. En liten härd påträffades centralt i huset, så det kanske rör sig om ett mindre bostadshus snarare än en ekonomibyggnad. Utifrån husets läge i ytterkanten av boplatsen och storlek är det troligt att huset varit en byggnad som hört till ett närliggande långhus, hus 12. Härden (A1322) daterades dock till sen förromersk-äldre romersk järnålder (40 f.Kr.–140 e.Kr.). Hus 13 tillhör hustypen underbalanserade mindre hus, typ B5a, och kan exempelvis jämföras med huset Ledinge IV, Skederids socken i Uppland (Göthberg 2000:76ff).

Figur 43. Hus och hägnader på den västra ytan (DO 7). Skala 1:400.

Hus 14. Syllstenshus

Det som tolkats som syllstensrader låg i ett stenigt parti på en flack yta i undersökningsområdets västligaste del (figur 43). Utifrån placeringen av syllstenarna har huset legat i nordväst–sydöstlig riktning och varit 7,8 meter långt och 4,6 meter brett. Då ingen eldpall eller golv påträffades har den möjliga byggnaden troligtvis varit en enskeppig timrad förrådsbod av något slag. Inga av de närliggande anläggningarna bedömdes höra till huset som typologiskt är från sen vikingatid eller yngre. Typologiskt skulle huset kunna jämföras med det medeltida hus 1 i Isättra, Österåkers socken i Uppland. Detta hus hade dock en eldpall, golvyta och tydligare syllstensrader (Vinberg & Wahl 1996:29).

Hus 15a och hus 15b. Tvåskeppigt hus och treskeppigt hus

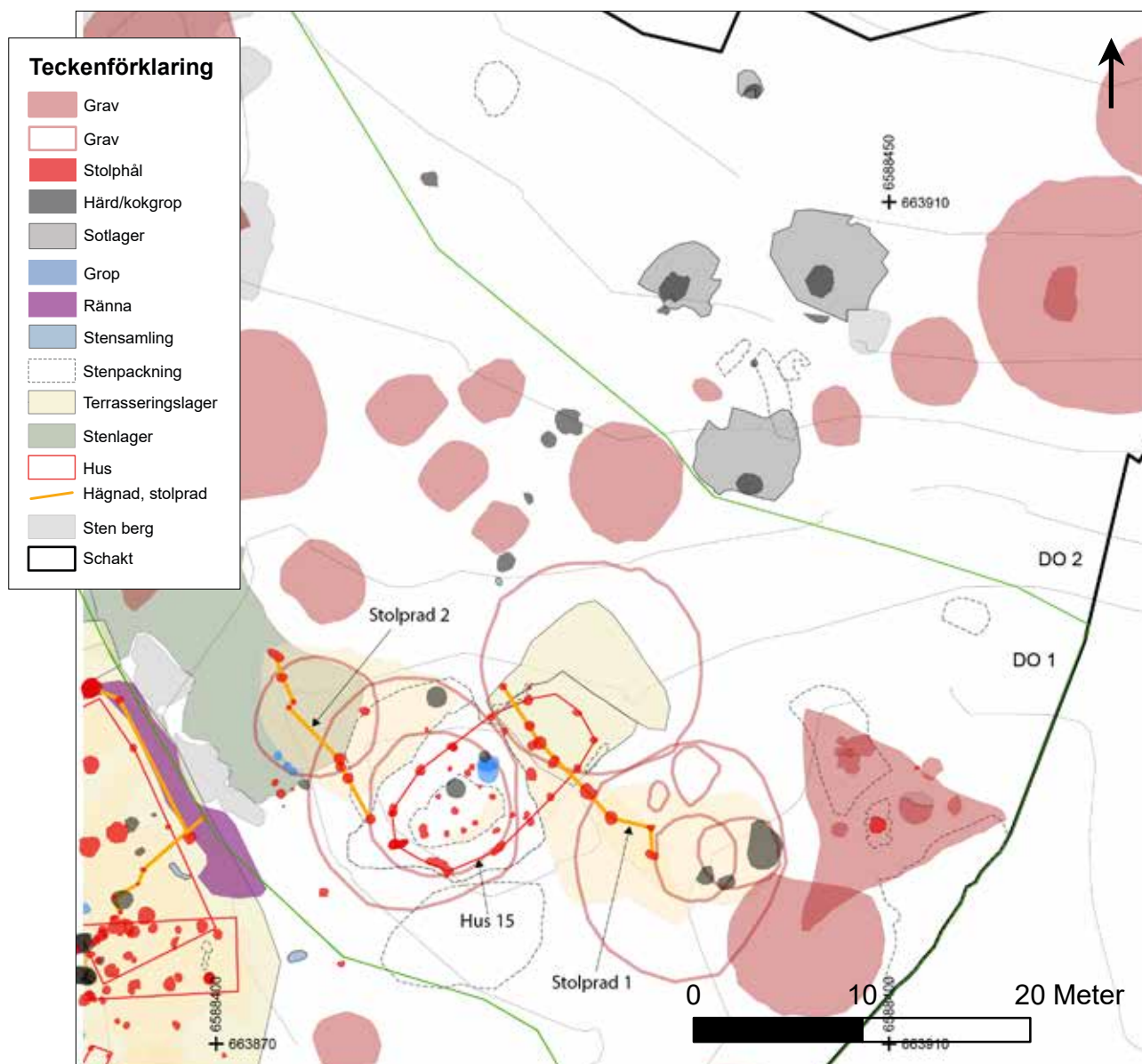
På krönet av höjdryggen, under högen AG2 och stensättningarna AG6 och AG19, påträffades ett långhus i två faser, vilket avvek både i form och karaktär gentemot de andra husen på undersökningsområdet (figur 44). De båda husen hade samma form och riktning, samma väggstolphål har använts men den inre takbärande konstruktionen har ändrats från en enkel stolprad i mitten som gjort huset tvåskeppigt (hus 15a) till parstolpar vilket gjort huset treskeppigt (hus 15b). Husen var 13,7 meter långa och 6,8 meter breda, de låg i nordöst–sydvästlig riktning. Husen låg på en terrassering bestående av jordmassor och stenblock, samt även stenrader som hade skapats för att den nordöstra delen av husen skulle stå plant. Utifrån stratigrafi gick det inte att bedöma vilket av husen som var äldst eller yngst – den tvåskeppiga hustypen brukar dock generellt vara äldst.

Stolphålen var i huvudsak stenskodda. Husen hade 13 väggstolphål som varit lika kraftiga som de inre stolphålen, huset har således haft stödjande väggar. Ett par stolphål i sydöstra väggen har tolkats komma från omstolpning eller stöd Stolpar, här tolkades även att en ingång funnits. I denna kant av huset fanns det även två stolphålsrännor med plats för fler än en väggstolpe. Den norra gaveldelen av huset var skadad av en nedgrävning som hörde till AG19 och det saknades därför en väggstolpe i hörnet. Gavelpartierna var rundade vilket gjorde att husen gav ett ovalt intryck i plan. Hus 15a hade i mitten en stolprad bestående av fyra stolphål – avståndet mellan stolparna var 2–4 meter där det var längst i norra delen. Hus 15b hade istället tre bockpar, där bockbredden var 2,1–3,1 meter, medan spannlängderna var 2,3 och 3,4 meter där det återigen var längst i norr. Det centrala bockparet hade en stöd Stolpe eller hade omstolpats. Avståndet till gavelväggarna var 3,5 meter i norr för båda husen, i söder 2 meter för hus 15a och 4 meter för hus 15b. I södra delen av huset fanns ytterligare fem mindre stolphål, där det inte kunde fastställas vilken husfas de tillhörde.

I nordvästra delen fanns ett sotigt golvlager innehållande skärvsten och i sydväst ett tunt tramlager. I den sydvästra delen av huset fanns en kokgrop och strax norr därom en stor grop. Ytterligare ett par mindre gropar fanns längre åt sydväst, det var svårbedömt om groparna föregick husen eller inte. Nordöstra delen av huset skars av en stolprad, stolprad 1, som bedömdes vara från vendeltid eller senare. Stolphålen i både hus 15a och hus 15b hade i fyllningarna inslag av sot, kol eller skärvsten, vilket tyder på att åtminstone ett av husen kan ha brunnit, troligast hus 15b. I stolphålen hittades brända ben, keramik och bränd lera. Ytligt i ett mittstolphål (hus 15a) hittades en bronsnål. Huset verkar ha varit uppdelad i två olika delar, den sydvästra och den nordöstra, där den sydvästra delen med kokgropen kan ha varit bostadsdel. Kokgropen har ¹⁴C-daterats till yngre bronsålder, 630–500 f.Kr.

Hus 16. Treskeppigt hus

Hus 16 låg på den övre avsatsen (senare övre husterrassen) (figur 39). Huset har varit orienterat i nordväst–sydöstlig riktning. Det överlagrades av ett upp till 0,1 meter tjockt terrasseringslager bestående av silt (A202442). Huset har varit mer än 13,5 meter långt och cirka 4,5 meter brett utifrån väggstolpar i östra väggen. På platsen fanns det två

Figur 44. Hus, hägnader och stolprader på krönet samt härddar och sotlager i det norra området (DO 1 och 2). Skala 1:400.

husfaser, där det yngre hus 2 legat i öst–västlig riktning över den nordöstra delen av hus 16. Det är troligt att hus 16 fortsatt några meter vidare mot nordväst, eftersom ytan var markberedd här och att huset föreföll sakna sin nordvästra gavel.

Av hus 16 bedömdes alla sex stolphålen efter de inre takbärande stolparna vara bevarade liksom ett gavelhornstolphål i sydväst samt fem väggstolphål tillhörande den östra väggen och sydöstra gaveln. Den inre takbärande konstruktionen har utgjorts av tre parställda stolpar. Huset har haft ett rakt och smalt mittskepp, bockbredden var cirka 2 meter och spannlängden 4–5 meter. Avståndet till gavelhornstolpen var 3 meter, huset verkade inte ha någon funktionsindelning. Utifrån väggstolparna har huset troligtvis haft en rak form på långväggarna. Ingen hård påträffades, kanske har huset inte varit ett boningshus. Inom husytan påträffades ett par bitar keramik och ben. Hustypologiskt passar hus 16 bra in mot typen underbalanserade hus B1a. En god jämförelse är hus 4 i Bredåker, Gamla Uppsala socken som dock hade ytterligare ett bockpar (Göthberg 2000:49ff).

Hus 17. Enskeppigt hus?

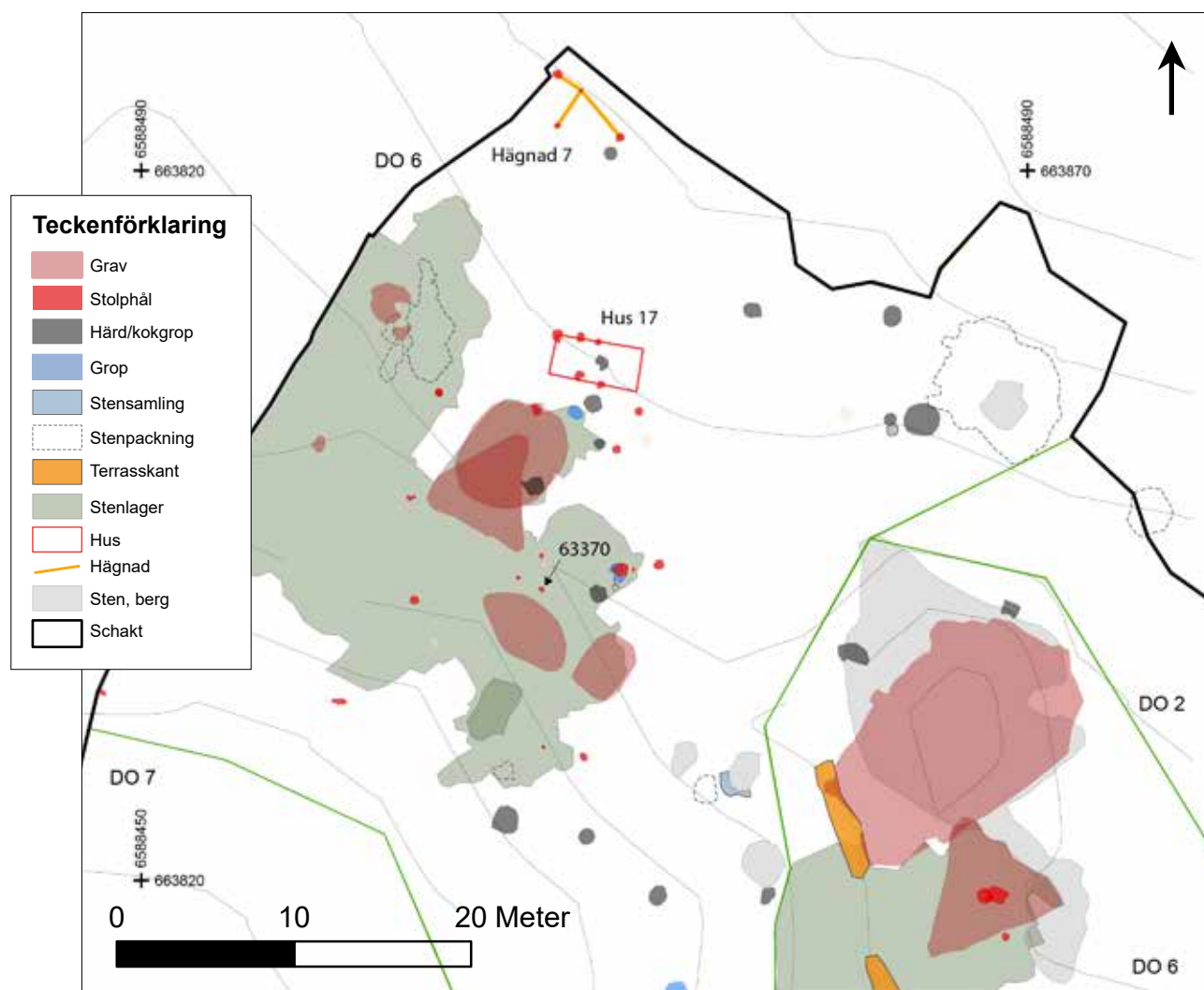
Hus 17 låg nära krönet i den nordvästra delen av undersökningsområdet. Det kan ha varit ett litet enskeppigt hus, cirka 5 × 2,7 meter stort. I gavlarna på konstruktionen fanns två stensamlingar, som avgränsade en mer stenfri yta inom konstruktionen. Inom huset fanns en härd (A54057) som daterats till äldre romersk järnålder (10–220 e.Kr.).

Stolphägnader och stolprader

Sammanlagt sju stolpkonstruktioner har tolkats som möjliga hägnader (bilaga 4). Dessa påträffades främst i områdets norra och sydvästra delar. Hägnaderna utgjordes enbart av stolphål och ibland med relativt stort avstånd mellan stolparna. Hägnaderna varierade i längd mellan 8,5 och 37 meter och merparten av de bestämda stolphålen var stenskodda. Dock kom inte alla stolphålen att undersökas utan vissa tolkades enbart i plan. Några av hägnaderna förhöll sig väl gentemot gårdslägena, till exempel stolprad 1, 2 och 3. På krönet av gravfältet framkom även två stolprader, vars funktion är oklar.

Stolphägnad 1

Stolphägnad 1 låg inom den flacka boplatstyten i väster (delområde 7), mellan hus 12 och 13 (figur 43). Den tolkade konstruktionen var sammanlagt 37 meter lång och utgjordes av 16 stolphål varav alla utom ett var stenskodda. Stolphålen liknade varandra i form liksom karaktär och bedömdes tillhöra ett hägnadssystem mellan husen.

Figur 45. Hus och hägnader på krönet i det nordvästra området (DO 6). Skala 1:400.

Från A4479, intill hus 12 i norr, gick hägnaden mot sydväst cirka 17 meter till A2247, vid hus 13. Vid A2315 förgrenade sig möjligen hägnaden och fortsatte vidare mot nordöst ytterligare 17 meter, där den slutade vid A374 intill hus 14. En 2,5 meter lång avstickare fanns även mot öster, mellan A2315 och A2323. Hägnaden verkar ha knutit samman hus 12 och 13 och hägnat in den östra sidan av en gårdsplan mellan husen. Hägnadens två delar, den i nord-sydlig respektive öst-västlig riktning, skulle kunna tillhöra olika faser. De tillhörande anläggningarna bestod alla utom ett av tydliga stolphål med stenskoning av natursten. Stolphålen var 0,17–0,67 meter stora. Stolphålen överlagrades, liksom husen, av ett odlingslager.

Stolphägnad 2

Stolphägnad 2 låg i den sydöstra delen av delområde 7 (figur 43). Den tolkade konstruktionen utgjordes av sex stolphål som löpte i en sydlig båge ner mot stolphägnad 11. Konstruktionen var en cirka 21 meter lång hägnad, från A343 i nordöst till A3604 i sydväst. Det är möjligt att hägnaden kan vara samtida med hägnad 1. Merparten av de tillhörande anläggningarna bestod av stenskodda stolphål vilka var 0,28–0,75 meter stora.

Stolphägnad 3

Konstruktionen låg i områdets sydvästra kant, inom delområde 8 (figur 42). Nio stolphål nordväst om hus 6 bedömdes kunna tillhöra en hägnadskonstruktion som kan ha avgränsat boplaten mot åkermarken nedanför i sydväst. Hägnaden löpte mot nordväst, cirka 7,5 meter lång räknat från nordvästra hörnet på hus 6, fram till A66174 och kan sedan ha anslutit till stensträngen A68122 ytterligare några meter åt nordväst. Då hus 6 var en högst osäker huskonstruktion skulle en alternativ tolkning av denna byggnad vara en fortsättning av hägnaden mot östsydöst. Vid A5029 förgrenade sig hägnet och fortsatte cirka 8,5 meter mot öster och norr, i riktning mot hus 5 där den slutade vid A51911. En drygt meterlång avstickare gick även mot A66137 i sydväst. De tillhörande anläggningarna bestod alla av relativt kraftiga stolphål, varav sex stycken var stenskodda. Stolphålen var 0,23–0,7 meter stora och 0,09–0,25 meter djupa.

Stolphägnad 4

Konstruktionen, som var cirka 11 meter lång, låg i områdets södra del, delområde 9, på platsen för hus 7 och stolphägnad 8 (figur 43). Den tolkade konstruktionen utgjordes av fem stenskodda stolphål vilka inte ingick i dessa två konstruktioner. De kan vara del av en hägnad löpandes nordnordväst-sydsydöstlig riktning, det vill säga samma sträckning som kulturlagret A68164. De tillhörande anläggningarna bestod alla av relativt kraftiga stolphål, alla utom ett med stenskoning av natursten eller skärvsten. Stolphålen var 0,25–0,5 meter stora och 0,15–0,30 meter djupa. Alla utom ett av stolphålen var nedgrävda i kulturlagret och då hägnaden inte kan vara samtida med husen borde den vara yngre än dessa. Man verkar ha velat dela av terrassen på längden.

Stolphägnad 5

Konstruktionen låg på den övre husterrassen och tolkas bestå av upp till sju stolphål, en eventuell hägnad, som har löpt runt den norra änden av hus 1 (figur 39). Stolphålen var runda eller ovala i plan, stenskodda, 0,54–0,8 meter stora och 0,1–0,4 meter djupa. Fyllningen bestod överlag av brungrå silt med inslag av kol samt i ett par fall bränd lera. Fem av stolphålen var mycket kraftiga, särskilt A7471 och A16102 i norra delen, medan ett par stycken är osäkra anläggningar. Det är inte säkert att stolphålen är samtida med hus 1, men det förefaller som att de har ingått i konstruktionen av husterrassen. Det är också oklart hur stolphålen hänger ihop konstruktionsmässigt. Det är möjligt att stolphålen har stått för sig själva eller har utgjort dekorativa element av hus 1. Stolphålens kraftiga dimensioner tyder på att konstruktionen kan ha utgjort en närmast palissadliknande konstruktion.

Stolphägnad 6

Den tolkade konstruktionen utgörs av fem stolphål som framkom efter avbaning av lagret A3693 och föregick således hus 1 och 2 och den övre terrassen (figur 39). Hägnaden löpte cirka 8,5 meter från A13969 intill bergsklacken i nordost till A65916, som låg inom utbredningen för hus 2. Alla stolphål var nedgrävda i den sandiga moränen och bestod av mindre stolphål utan stenskoning. Stolphålen var runda eller ovala i plan, 0,2–0,4 meter stora och 0,06–0,17 meter djupa. Fyllningen bestod av gråbrun sandig silt.

Stolphägnad 7

Den möjliga konstruktionen låg i områdets norra ände, strax norr om krönet på höjden (figur 45). Den bestod av fyra stolphål varav endast två har undersökts, och skulle kunna vara resterna av en konstruktion, kanske en hägnad. Den var sammanlagt 8 meter lång, främst löpandes nordväst–sydöstlig riktning. Längdriktningen av hägnadsresten följde en naturligt skapad sträng med stenblock som löpte längs med kanten av undersökningsytan ett par meter längre norr. De två undersökta stolphålen (A54116 och A54143) var stenskodda, 0,3–0,58 meter stora och 0,2–0,25 meter djupa. Dessa var i profil U-formade med ett djup av 0,2–0,25 meter. Stolphålen var runda eller ovala i plan, 0,3–0,58 meter stora, fyllningen bestod av gråbrun sandig silt och A54116 hade inslag av kol och bränd lera.

Stolprad 1

Stolpraden, som var 14 meter lång, låg på krönet där den skar den nordöstra delen av hus 15 (figur 44). Den bestod av åtta stolphål, 0,77–1,03 meter stora och 0,25–0,50 meter djupa, och låg på ett avstånd av 2,1–4,1 meter. Ett av stolphålen (A59845) skar ett stolphål (A10912) i hus 15. Fyra av stolphålen sträckte sig utanför huset mot sydöst och var nedgrävda i ett lager (A10839). En hade stenskoning. I stolphålen hittades två bitar keramik och en järnnit. Stolphålsraden har en oklar funktion, men har sannolikt varit en markering och avgränsning i landskapet i form av en palissad eller ett hägn.

Stolprad 2

Stolprad 2, som även den låg på och utmed krönet, var 12 meter lång och bestod av åtta kraftiga stolphål (figur 44). De hade ett inbördes avstånd på 2,1–4,1 meter och var 0,30–1,13 meter stora och 0,25–0,50 meter djupa. Några av stolparna stod betydligt närmare varandra. Det kan i dessa fall vara fråga om stödstolpar eller omstolpning. Mellan A13975 och A13200 fanns en lucka på ett par meter, vilket kan ha varit en ingång, dock kan även gropen A63813 stört läget för ett stolphål. Stolphålen låg i ett kulturlager (A9610) av brungrå grusig silt, förhållandet mot lagret var något oklart. Fem av stolphålen framkom under graven AG25 och av dessa låg fyra även under stenslagret A202630.

Den liknande konstruktionen, gemensamma riktningen och nära kontexten mot stolprad 1 gör att det är tänkbart att båda stolpraderna fyllt samma avgränsande eller markerande funktion, trots att det skiljer flera hundra år mellan konstruktionerna. Den nära kontexten till hus 15 kan innebära att konstruktionerna är samtida.

Agrara lämningar och färdväg (Spånga 329:1 samt Stockholm 960, 962 och 963)

Stensträngar och hålväg

Hägnadssystem med stensträngar fanns i undersökningsområdets yttre, främst lägre liggande delar, både på den södra och den norra sidan av höjden. Sammanlagt åtta delar av stensträngar fanns inom undersökningsområdet. Dessutom undersöktes en del av en eventuell stensträng/stenstråk i nordslutningen norr om det stora schaktet. Stensträngarna kan delvis knytas till stensträngar utanför undersökningsområdet.

Större sammanhängande sträckor av stensträngar fanns framför allt i områdets sydvästra kant, där de till stora delar avgränsade boplatsoområdet. Den längsta stensträngen, A68122, avgränsade det västra boplatsoområdet (delområde 7) (figur 43). Stensträngen var minst 65 meter lång och följde i stort sett nivåkurvan 22 meter över havet. Den bestod av 0,5–1,5 meter stora block, mest tätt och jämnt lagt i den sydöstra delen. I den nordvästra delen anslöt denna stensträng till ett moränområde med stenar och block. Den kan möjligen fortsätta utanför undersökningsområdet i norr. Den södra änden hade en möjlig fortsättning i stolphägnad 3.

Denna hägnad har troligen fortsatt ännu längre söderut. Där låg stensträngarna A67525 med flera på samma nivå och i samma topografiska läge som A68122 (figur 42). På den nordöstra, övre, sidan av den södra terrassen låg stensträngen A67440. Stensträngarna A67558, A67525, A67624 och A67440 ramade in den södra husterassen där de två västra stensträngarna skapade en 0,7–1,2 meter bred fägata nedanför hus 7 samt utgjorde terrasskant ner mot sydväst. Den östliga stensträngen A67440 utgjorde en barriär mot det högre liggande området i öster och verkar, efter ett hopp på cirka 12 meter, haft sin förlängning i stensträngen A66315. A67651 och A67440 är registrerade som Stockholm 962. I förlängningen av A67440, cirka 11 meter norr om denna, låg stensträngen A66315 (Stockholm 963). Denna avgränsade den nedre ytan här, delområde 8, men låg i dess övre kant, 24–25 meter över havet. Stensträngen anslöt till den mellersta terrassens södra del, vid gaveln på hus 5, och anslöt där till en bergsklack och, i förlängningen av denna, terrasskanten A202583/202653. Dessa stensträngar var vanligen enskiktade och bestod framför allt av en enkel rad stenar och block, 0,3–1,5 meter stora. Där stensträngarna var byggda med något mindre stenar (upp till 0,7 meter stora, A67624 och A67651 i söder) var stenarna lagda i flera rader. Möjligen kan röjningsröset A302027 vara resultatet av att man brutit upp del av en stensträng mellan A68122 i norr och A67525 (med flera) i söder.

I undersökningsområdets nordöstra kant ligger stensträngen Spånga 329:1 i nordväst-sydöstlig riktning (figur 15). Den bestod av tre delar varav två låg på ömse sidor av vägbanken/hålvägen Stockholm 960. Den södra delen av stensträngen, cirka 41 meter lång, låg helt utanför exploateringsområdet och ligger därför kvar. Däremot berördes merparten av stensträngens nordvästra delar. Den del av stensträngen som låg direkt norr om färdvägen (A202675) var 22 meter lång och bestod av en enkel rad av block, upp till 1,2 meter stora. Den anslöt till ett 2,8 meter stort block i väster. Blocket låg i det stråk av block som ingick i en naturlig terrassering i slutningen. Stensträngen kan möjligen följas ytterligare cirka 35 meter västerut i det blockiga området i form av spridda block. Denna del schaktades inte. Det blockiga området fanns längs hela undersökningsområdets bredd och utgjorde dess huvudsakliga nordgräns. Det har också bedömts vara fornlämningsområdets norra gräns.

Den nordligaste delen av stensträngen Spånga 329:1 fanns i nordslutningen, norr om det huvudsakliga fornlämnings- och undersökningsområdet (A16134) (figur 15). Denna del var 18 meter lång och bestod av 0,3–0,6 meter stora stenar. Den var enskiktad och bestod i sina bredaste partier av upp till fyra stenar i bredd. Den snittades i den södra delen. Den väg som låg intill, Stockholm 959, har inte undersökts närmare.

Vägsträckningen Stockholm 960 är registrerad som vägbank, cirka 38 meter lång och 2 meter bred, vilken i sydväst övergår i en hålväg. Denna hålväg kunde följas längs cirka 11 meter inom undersökningsområdets nordöstra del innan den flackade ut och försvann (A203314) (figur 15). Hålvägen som var cirka 1,0–1,5 meter bred undersöktes inte närmare vid undersökningen, men snittades vid förundersökningen intill undersökningsområdets östra kant och var på denna plats cirka 0,2 meter djup. Hålvägen låg endast cirka 1,5 meter norr om på graven AG30. Vägen sammanfaller med den väg som syns på 1895 års laga skifteskarta (figur 4) och som fortsätter inom undersökningsområdet, intill den norra schaktkanten, parallellt med och ovanför det blockiga området. Några rester av vägen kunde dock inte ses förutom hålvägen i öster.

Odlingsytor och röjningsrösen

Odlingsytor har tolkats finnas på två platser inom undersökningsområdet. Dessa har framför allt definierats utifrån förekomst av odlingslager. Odlingsytan inom den västra boplatstyten var 42×30 meter stor inom undersökningsområdet, men fortsätter utanför detta i nordväst och bedöms vara cirka upp till cirka 80×42 meter stor. Ytan var flack och naturligt stenfri. Inom ytan fanns ett odlingslager (A202586, delområde 7, figur 43) av gråbrun något humös sandig, något grusig, silt. En kvartärgeologisk analys av den stratigrafiska jordprofilen med hjälp av en så kallad monolit (vertikal provtagning) visar att fytoliter och chrysophyceae stomatocysts, tillsammans med aerofila diatoméer (kiselmikrofossil) är mycket vanliga från 34 cm djup och uppåt med en topp på 19 cm djup (se ”Kvartärgeologisk analys” nedan samt bilaga 14). Detta indikerar odling med gödsling i lagrets nedre delar. Strax sydöst om ytan fanns två mindre rösen av röjningssten som möjligen kan höra till odlingen (A3944 och A3977). De var 2,1–2,3 meter stora och 0,2 meter höga och bestod av upp till 0,6 meter stora stenar. Ytan sydväst om stensträngen A68122 omgavs delvis av diken och är en åkeryta av senare datum.

En mindre yta bedöms även ha odlats i områdets södra del. Inom delområde 8, väster om stensträngen A66315, fanns en cirka 17×15 meter stor yta med ett lager av brun humös silt, upp till cirka 0,15 meter tjock (A203311). Det har endast gjorts en okulär analys av lagret, men det överlagrade boplatslämningar och är således yngre än dessa. Ytan hade ett röjningsröse i den västra kanten (A302027), vilket möjligen kan knytas till denna om det inte är resten av en uppbruten stensträng. Den sentida åkern har legat strax sydväst om detta och längs kanten till åkern fanns också sentida odlingsrösen, vilka inte undersöktes (se förundersökningen). Även ytan på den södra nedre/södra terrassen (delområde 9) bedömdes i förundersökningen ha odlats. Här fanns ett lager (A68164) som bedömdes vara ett odlingslager i förundersökningen, men omtolkades till ett avsatt, eventuellt delvis påfört kulturlager (se ovan). De två röjningsrösen som i förundersökningen identifierades i den norra kanten av ytan visade sig utgöra delar av stensträngen A67440 (FU A2588 och FU A2600, Harrysson & Vinberg 2016). De två odlingsytor som i kartering och förundersökning identifierades i områdets norra del (FU A2712 och FU A4806, bilaga 6) har inte kunnat verifieras.

Sentida lämningar – militär verksamhet och odling

Spår efter sentida aktiviteter framkom på flera platser inom området. Det var framför allt lämningar efter militär verksamhet i form av stridsvärn och fynd av bland annat patronhylsor. Det största skyttevärn fanns i högen AG1, där det var djupt nedgrävt, cirka 3,5 meter i diameter och cirka 2 meter djupt, ett så kallat ståvärn (TX1900). Det var nedgrävt igenom AG1 och den underliggande stensättningen AG20, ner i orörd mark. Fyllningar och brandlager från gravarna låg som utkastlager på högen, runt gropen. Marken mellan AG1 och treudden AG5 var också bearbetad, sannolikt i samband med byggandet/användningen av värn.

Ett mindre skyttevärn fanns i AG2, cirka 2,5 meter stort. Fyra mindre skyttevärn fanns även på den övre terrassen (A3754, A3767, T6292 och T7429), närmast fyrkantiga, cirka 2 × 1,8 meter stora. I undersökningsområdets södra del fanns rester efter odling från senare/historisk tid. En flack yta sydväst om stensträng A68122 i områdets västra kant, ner mot sentida dike, bedöms vara odlingsyta i sen/historisk tid. Den inramas i den södra delen av ett dike. Inom ytan fanns även ett par mindre diken som avgränsat en avlång åkerteg. Utmed den sentida åkerkanten fanns en avlång stensamling (A6072) med underliggande grop, sannolikt ett sentida odlingsröse.

Förutom dessa lämningar identifierades flera sentida lämningar i samband med förundersökningen: en stensamling i den nordvästra kanten på terrassen A202442 och en stor sentida grop inom delområde 8 i söder, båda kanske också ett resultat av den militära verksamheten (FU A9182 och FU A6692, Harrysson & Vinberg 2016). Sentida odlingsrösen fanns utmed den sentida åkerkanten (FU A2571, FU A16132 och FU A252, Harrysson & Vinberg 2016). Ett lager efter sentida körväg fanns längs åkerkanten, i den nedre delen av förundersökningsschakt 1325 (FU A15491). Inom förundersökningsområdet påträffades även två sentida stolphål, troligen efter stolpar i en ledning synlig på 1951 års ekonomiska karta (10I 7d) (FU A3636 och FU A15926, Harrysson & Vinberg 2016). I områdets södra del (delområde 8), intill stensträngen A66315, stod också en gammal bil.

Fynd

Fyndmaterialet från undersökningen kommer främst från gravar (tabell 5 och bilaga 7–8). Dessa består huvudsakligen av gravgåvor, det vill säga föremål som påträffats i gravläggningen tillsammans med ben och rester av brandbål eller i andra fyllnadslager i graven. Fynd fanns dock även utanför gravarna. Dessa kan i några fall tolkas vara knutna till gravar i form av deponeringar, från skadade gravar eller från andra rituella kontexter, till exempel A100, en stenpackning/harg (?). Fynden från boplatstytorna är mer sparsamma och utgörs främst av keramik och bränd lera, spridda föremål av järn och sten med mera. Fyndmaterialet utgörs av personliga ägodelar som dräktdetaljer och smycken, men även redskap och husgeråd samt rester efter träföremål och träkonstruktioner – spikar, nitar, krampor/märlor med mera. Även sentida fynd har framkommit framför allt vid metalldetekteringen av området. Fyndmaterialet presenteras i ordning efter material – ädelmetaller, järn, glaspärlor, kammar, keramik, bränd lera, harts, slagg, sten och textil/organiskt material. Kopparlegering benämns ibland brons i texten även om metallinnehållet inte är fastställt. I redovisningen nedan har föremålen i gravarna påträffats i gravurna, brandlager eller annan typ av kontext som hör till nedläggningen av bälrester eller kropp om inte annat anges, till exempel fyllnadslager.

Silver och kopparlegering

Dräktdetaljer och smycken

Två föremål av silver framkom vid undersökningen. En *fingerring* i silver påträffades i skelettgraven AG30. Den består av en plan silverten virad om lott, 22–26 mm i diameter (F21) (figur 46). Tenen är 3,5 mm bred och 1 mm tjock. Ringen låg centralt i kistgropens botten, mot den södra sidan (A64707). Ett fragment *bitsilver*, 18 × 13 mm stort, fanns i AG7 (F22, i fyllnadslagret A55274). Det finns ristade streck på ena sidan av fragmentet, men detta är troligen inte en dekor.

Figur 46. Fingerring i silver (F21) från skelettgraven AG30. Skala 2:1. Foto Studio Västsvensk Konservering (SVK).

Sex dräktspännen i form av *fibulor* återfanns i fyra gravar – AG15, AG22, AG30 och AG33. Samtliga är tillverkade av kopparlegering. Tre av fibulorna är från AG30, kanske den fyndrikaste av gravfältets alla gravar. Fibulorna låg i kistgropens nordvästra del, vilken således bör vara huvudänden. I gropen fanns bland annat även en armrिंग i kopparlegering, en silverring, en skära samt keramik.

Fibulorna från AG30 är profilerade fibulor i kopparlegering och två av dem av Almgrens typ IV 80 (Almgren 1897) och kan dateras till perioden B2, det vill säga äldre romersk järnålder. Den ena (F8) har dekor av silverlegering på åsarna och som flätverk längs ovansidan (figur 47). Den är 55 mm lång, 21 mm bred och 30 mm hög. Runt fibulan finns bevarad textil (för närmare beskrivning se nedan samt bilaga 16). Ena spiralrullen och fibulans nål fanns bevarade i två av de textila fragmenten under fibulan. På textilfragmentet med spiralrullen satt rester av nålen genom textilen. Denna nål hör

ihop med det andra nålfragmentet. Den andra fibulan (F3) är också en profilerad fibula med silverlegering på åsarna (figur 48). Fibulan är 45 mm lång, 18–20 mm bred och cirka 23 mm hög. På och intill fibulan finns även bevarade tygfragment. Delvis i tyget fanns också delar av en separat bronsnål, vilken inte hör till fibulan. Intill F3 påträffades en mindre, profilerad fibula i kopparlegering med spiralrullar och viss dekor (F5) (figur 49). Den är 36 mm lång, 19–29 mm bred och cirka 21 mm hög. Nålen saknas och nålhållaren är inte komplett. På fibulan finns även textilrester. Under ett av de textila fragmenten fanns rester av en kedja i form av runda länkar, men även lösa länkar till denna kedja.

Figur 47. Profilerad fibula i kopparlegering med dekor av silverlegering på åsarna och som slätverk längs ovensidan (F8) från AG30. Skala 1:1. Foto SVK.

Figur 48. Profilerad fibula i kopparlegering med silverlegering på åsarna (F3) från AG30. Skala 1:1. Foto SVK.

Figur 49. Profilerad fibula i kopparlegering (F5) från AG30. Skala 1:1. Foto SVK.

I AG15 fanns en ögonfibula med endast ryggdelen bevarad (F4) (figur 50). Den är 59 mm lång, 16 mm bred och minst 29 mm hög. Den är av Almgrens typ III med en datering till äldre romersk järnålder. Tillsammans med denna fanns två delar av en tunn järnnål. Ett mindre fragment kan vara en del av fibulan (F19). I samma grav fanns även en bronsten lagd i spiral, två varv, vilken skulle kunna vara del av en fibula eller möjligen en pärla (F6) (10 mm lång, 6 mm tjock). En ögonfibula av samma typ som i AG15 påträffades även i AG33 (F9) (figur 51). Även här finns enbart ryggpartiet bevarat, 59 mm långt, upp till 14 mm brett och cirka 24 mm högt. Delar av en fibula (F7) hittades även i AG22. Denna består av en del av spiralrullen och del av nålen.

Figur 50. Ögonfibula i kopparlegering med endast ryggdelen bevarad (F4) från AG15. Skala 1:1. Foto SVK.

Figur 51. Ögonfibula i kopparlegering med endast ryggdelen bevarad (F9) från AG33. Skala 1:1. Foto SVK.

I skelettgraven AG30 påträffades även en *armring* i kopparlegering, som består av en rund bronsten, om lott, med ornamentik i form av tvärgående streck på avslutningarna (F11) (figur 52). Den är 64 mm i diameter och 3–3,5 mm tjock. Ringen framkom i gravens centrala del, på den sydvästra sidan.

Figur 52. *Armring i kopparlegering (F11)* från AG30. Skala 1:1. Foto SVK

En *bronskedja* i 17 delar (F12) fanns i brandlagret till AG19, som även innehöll många glaspärlor. Kedjan har en samlad längd av cirka 438 mm och är cirka 7 mm tjock, där en länk är cirka 12 mm lång. I kedjan finns även en rund ring, cirka 13 mm i diameter.

Övrigt

Beslag i form av ornerade *pressbleck* i kopparlegering påträffades i gravarna AG4 och AG16. I anslutning till den ena gravurnan (F422) i AG4, i det undre fyllnadslagret A63614, fanns delar av ett ornerat pressbleck (F16), elva fragment, 6–17 mm stora och <1 mm tjocka (figur 53). Blecket har ett geometriskt mönster med en markerad kant och under denna ett tvärsnoddliknande intryck, liksom längre in på blecket. Mellan dessa ”tvärsnoddar” finns ett trappstegsliknande mönster. Ett ännu mer fragmenterat och nedbrutet ornerat pressbleck av brons fanns i AG16 (F17), tretton fragment, 4–14 mm stora och <1 mm tjocka. Det finns antydning till ett geometriskt mönster även på dessa små fragment. Delar av ett ornerat *rembeslag* av kopparlegering fanns i AG11 (F13), nio fragment, 9–20 mm långa och 2,5 mm tjocka. Beslaget har streckornamentik av tunt ristade linjer – två parallella linjer utmed kanterna och en linje diagonalt. Det finns även rester av nitar i ett par av nithålen. Liknande beslag har påträffats på Birka (Arbman 1940, taf. 279:6a–b).

Figur 53. *Ornerat pressbleck i kopparlegering (F16)* från AG4. Skala 1:1. Foto SVK

En liten *bronsring* (F14), endast 14 mm i diameter, gjord av en 2–2,5 mm tjock ten, påträffades i gravurnan i AG2. I brandlagret till AG3 fanns en liten *bronsögla* (F15), 19 mm lång, gjord av en plan ten. I ett stolphål (A6974) i hus 15 påträffades en *nål* av kopparlegering, i två delar, som kan härröra från ett spänne (F10). De är 52 och 39 mm långa samt 2–2,5 mm tjocka. En änden hopböjd och halva är torderad. Dessutom påträffades en *bronslänk* i AG30 (F20), en *smälta* av bly/brons i AG6 (F18) samt en recent *sölja* i kopparlegering strax norr om stensträngen A68122 (F208).

Koppar

Tre föremål av koppar har tillvaratagits, samtliga sentida – två mynt och ett kopparband. Ett ettöresmynt från 1957 fanns i stridsvärnet i AG2. Ett annat mynt samt kopparbandet låg i områdets västra del (delområde 7).

Järn

Dräkt detaljer och broddar

I skelettgraven AG30, i den norra kanten på kistgropen, påträffades en liten *sölja* av järn. Den består av en ring som är 24 mm i diameter och en torne som är svagt böjd och 30 mm lång (F151) (figur 54). Ett järnföremål i AG19 kan vara del av *spiralrullen till en fibula* (F49). Denna består av en liten järnspiral, 13 mm lång och 10 mm bred, gjord av en cirka 3 mm tjock ten lagd i cirka tre varv.

Figur 54. Liten *sölja* av järn (F151) från AG30 i den norra kanten på kistgropen. Skala 1:1. Foto SVK

Sammanlagt har sju *broddar* tillvaratagits. Sex av dem utgörs av skobroddar och endast i ett fall rör det sig om en hästbrodd. Tre av skobroddarna återfanns i AG11, i fyllningen (A55688) till en inre stenkonstruktion (F52 och F81). Två broddar fanns i AG19, i brandlagret A59921, och en i fyllningen A8102 (F70 och F195). Hästbrodden (F167) påträffades ytligt i vegetationsskiktet i undersökningsområdets norra kant.

Vapen

Två *pilspetsar* har påträffats. En förmodad pilspets fanns i AG34. Det är en kort pilspets med tånge alternativt en pryl, som är 75 mm lång och väger 24,4 gram (F37) (figur 55). En armborstpilspets framkom vid schaktningen, strax under torven, i kanten av stenlagret A63196 på höjdryggens centrala del. Pilspetsen är 79 mm lång, varav holken är 24 mm, tjockleken är 14–15 mm och den väger 45,9 gram (F38) (figur 56). Den har rombiskt tvärsnitt och trärester i holken. Den kan dateras till medeltid. Ett litet

Figur 55. Pilspets med tånge alternativt en pryl (F37) från AG34. Skala 1:1. Foto SVK

Figur 56. Armborstpilspets (F38) som framkom i kanten av stenlagret A63196. Skala 1:1. Foto SVK

föremål, rektangulär med avsmalnad midja och spetsig förhöjning mitt på, i AG20 skulle möjligen kunna vara en *knapp till en kniv, dolk eller svärdshandtag* (F200, 14 gram, 28 × 22 mm stor, 17 mm hög).

Redskap

En *järnsax* (F39) framkom i AG19 (figur 57). Saxen är 123 mm lång och skänklarna 52 mm. Halva bygeln saknas. Den raka delen av bygeln är asymmetriskt rombisk i formen, ovanför denna samt i övergången till skänklarna sitter ringar troligen av kopparlegering. Liknande exklusiva saxar, med bland annat ringar på skänklarna, finns från skelettgravar på Birka, där saxarna i flera fall har hängt från ovala spännbucklor på bröstet (Arbman 1940, taf. 174:1–2, 1943:132, 152).

Figur 57. Järnsax med ringar av kopparlegering (?) (F39) från AG19. Skala 1:1. Foto SVK

Sammanlagt fyra *skäror* av järn påträffats, samtliga som gravfynd. Två av dem låg i skelettgravarna AG18 och AG30. I AG30 låg skäran i kistgropens sydöstra del, vilken antas vara fotänden. Den är 162 mm lång (diagonalt, tången avbruten) och har rester av nit i tången (F24, A64707) (figur 58). Den är av typen Penack typ form 21 med en datering till äldre romersk järnålder (Penack 1993). Skäran i AG18 låg centralt i botten på kistgropen (A13802, fyllnadslager). Den är i delar och har delvis bevarat träskaft (F26) (figur 59). Bladet är 125 mm långt på diagonalen och tångedelen är 101 mm lång med bevarat trä i änden. Den kan enligt Penack dateras till sen yngre förromersk–äldre romersk järnålder (Penack 1993).

En skära låg i urnegropen i AG6 (A55033/A55034). Denna är lite mer böjd än övriga och har en längre, välbevarad tånge, med en rest av en nit (figur 60). Den är 146 mm lång (diagonalt) (F23). Den är nästan en Penackform 15 och kan dateras till sen yngre förromersk–äldre romersk järnålder (Penack 1993). En skära fanns även i AG54, i urnan F587. Skäran är 115 mm lång (diagonalt) med nit kvar i tången (F25) (figur 61). Dessutom påträffades i AG33 (A13823, fyllnadslager) ett järnföremål som skulle kunna vara en del av en skära alternativt en böjd kniv, F213. Den saknade spets och var bevarad till en längd av 113 mm (figur 62).

Förutom denna påträffades sju *järnknivar*, varav tre förmodat recenta. En kniv (F33) med kort blad och lång tånge, 89 mm lång (43 + 46 mm), fanns i AG7 (A55274, fyllnadslager). Två lite större knivar fanns i AG31 och AG33. Kniven i AG31 är 103 mm lång och har en rak rygg, men med en avsats där den förhöjda delen har ett streck i underkanten (F44). Kniven låg i brandlagret i AG31 (A65244). Kniven i AG33 har en tydligt markerad avsats i övergången till tången. Den är 119 mm lång (F34) och påträffades i mantel till AG33 (A58164). Vad som möjligen skulle kunna vara en liten miniatyrkniv, avbruten i båda ändarna, framkom i fyllnadslagret A200979 i AG9. Den är 35 mm lång (F164). Dessutom hittades tre sentida knivar – F31, som låg i AG19 i grästorven, F197, som låg i markytan inom den äldre odlingsytan i områdets västra del (delområde 7) samt en fällkniv (F201) som låg vid ett block nära krönet på höjden i nordväst (delområde 6).

Figur 58. Skära av järn (F24) från AG30. Skala 1:1. Foto SVK

Figur 59. Skära av järn med delvis bevarat träskäft (F26) från AG18. Skala 1:1. Foto SVK.

Figur 60. Skära av järn (F23) från AG6. Skala 1:1. Foto SVK.

Figur 61. Skära av järn (F25) från AG54. Skala 1:1. Foto SVK.

Figur 62. Liten skära eller böjd kniv (F213) från AG33. Skala 1:1. Foto SVK.

Sex föremål har identifierats som *prylar* och två som eventuella *sylar*. Tre av dessa låg i gravar. En välbevad pryl fanns i AG54, 56,5 mm lång (F32). En pryl (F130) fanns i brandlagret i AG9 (A55654). I botten på kistgropen i AG30 fanns även ett sylliknande föremål med delvis bevarat träskaft (F171) (figur 63). Det är 39 mm långt, avbrutet i spetsdelen och 5,5 mm i diameter, med rundat tvärsnitt i spetsdelen och firsidigt där det övergår i träskaftet (11 mm långt). En separat del av träskaftet är 25 mm lång. En pryl fanns även i A100 (F129). Den är 55 mm lång och 2–4 mm bred. Ytterligare en pryl, eventuellt sentida, låg i markytan på krönet i nordväst (F179). I AG6 fanns ett avlångt sylliknande föremål med spetsig ände, 136 mm långt och upp till 6 mm tjockt, med något vinklad tånge (F48).

Figur 63. Sylliknande föremål med delvis bevarat träskaft (F171) från AG30. Skala 2:1. Foto SVK.

Sammanlagt sex föremål har definierats som *mejslar/kilar*. En mejsel, eventuellt en kil (F51), påträffades i ett stolphål i hus 1 (A3723) (figur 64). Den är 65 mm lång och upp till 12,5 mm tjock med ett närmast firsidigt tvärsnitt, vilket blir tydligare och mer tillplattat mot spetsen. En mejsel (?) (F703) fanns i benlagret i AG53 (A65976) och ett litet fragment av en eventuell mejsel (F141) i övre fyllnadslagret i AG4 (A61475). De övriga mejslarna låg spridda över området – F128 i stenlagret A63196 på höjdryggens centrala del och F119 i ytan på det stora odlingslagret A202586. Ett redskap, kanske en mejsel (F172), påträffades på övre terrassen (A202442). Det har ett 70 mm långt blad och i 90° vinkel från bladet en cirka 40 mm lång tånge. Det är osäkert om föremålet ursprungligen varit böjt. En förmodat sentida järnkil framkom under grästorven mellan bergsklackarna i söder (F147).

En *nål* av järn fanns i AG15 – två delar i brandlagret A7181 och en i fyllnadslagret A6885 (F28–29 och F190). Bevarad längd är cirka 51,5 mm och tjocklek 1–2 mm. En förmodat recent järnnål med runt nålhuvud (?) hittades i grästorven i södra delen av AG2 (F198).

Figur 64. Mejsel, eventuellt en *kil* (F51), från ett stolphål i hus 1 (A3723). Skala 1:1. Foto SVK.

Ett *redskap* (?) av järn påträffades under grästorven/morän intill AG2 (F188, 11,5 gram). Föremålet är 63 mm långt. Ena halvan har tresidigt tvärsnitt (dock utan tydlig egg) och den andra, tången, är firsidig. Ett annat eventuellt redskap fanns i AG24 (A60920, fyllnadslager). Det är ett konformat föremål med holk (F162).

Amuletringar och amuletter

Delar av en *torshammarring* fanns i AG11 (A55688, fyllning). Det är tolv fragment av en torderad järnring, 20–64 mm långa och cirka 4 mm tjocka (F82) (figur 65). En bit är ringformad, 15–18 mm i diameter och eventuellt en amulett/hänge till ringen. Delar av en torderad järnring, som kan vara en torshammarring, fanns i AG19 (A59921, brandlager). Det är fem fragment, 18,5–34 mm långa och 4 mm tjocka (F75). En bit har en ögla, 9 × 7 mm stor.

Figur 65. Delar av en *torshammarring* fanns i AG11 (F82). Skala 1:1. Foto SVK.

Ett knippe med små *järntenar*, som kan vara amuletter, stod som en bukett vid väggen i gravurnan i AG2 (F138) (figur 66). De består av 17 tenar, svagt utdraget S-formade, flera med en spetsig hake i ena änden, 17–44 mm långa, vanligen 32–44 mm långa med firsidiga eller oregelbundna tvärsnitt, 3–6 mm tjocka. En ten är omböjd. I gravurnan påträffades ytterligare sju tenar av liknande karaktär, 16–33 mm långa och 5–7 mm tjocka, men inte med samma S-form (F47:6).

Figur 66. Ett knippe med små järntenar, amuletter (?), stod som en bukett vid väggen i gravurnan i AG2 (F138). Skala 1:1. Foto Ann Vinberg.

En amuletring av järn (F43) påträffades i den norra kanten av treudden AG5, intill en rest sten i kantkedjan (figur 67). Den består av en ring med fyra hängen i form av miniatyrknivar, cirka 62–63 mm långa, ringen 33,5–39 mm i diameter.

Ringar

Två *järnringar* påträffades i det övre respektive centrala fyllnadslagret i högen AG4 (F35–36) (figur 68). F35 är en slät järnring, 47 mm i diameter och 2,5–3,5 mm tjock. F36, som låg i det övre lagret, är av ett märkligare slag. Den är 41–44 mm i diameter, 7,5–9 mm bred och cirka 4–5 mm tjock. På ena sidan finns tre piggar, triangulära sedda från sidan, cirka 9–11 mm breda och 11–12 mm höga.

Två *mindre järnringar* påträffades i AG2. Den ena var oval, 20 × 17 mm stor och var tjockare på långsidorna (3–4 mm) än i ovalens spetsar (1–2 mm) (F30). Den andra var också oval, 21–29 mm stor och upp till 7 mm tjock med en troligen fastkorroderad ten (F47). En järnring hittades i markytan i slutningen i områdets västra del (F46).

En *spirallagd torderad järnten* som lagts två–tre varv i en ring påträffades på markytan cirka 2,5 meter norr om AG16. Den är cirka 35–41 mm diameter och tenen är 3 mm tjock (F40) (figur 69). Ena änden är tillplattad och avrundad och har ett nithål, den andra är troligen avbruten. I utkastlagret från härden i A100 fanns *spirallagd ten*, möjligen någon form av amulett. Den består av en ten som lagts i 1,5 varv till en gles spiral (F196) (figur 70).

Övrigt

Flera *järnbeslag* av olika slag har framkommit vid undersökningen, framför allt i gravarna och i A100, stenpackning/härd (?). Flertalet består av plana järnplattor som är omvikta eller nedvikta i kanten och/eller har nitar/nithål. Kantbeslag, det vill säga beslag av tunna bleck omvikta ett tunt föremål/material, fanns i två gravar, AG1 och AG10. Förutom en mer anonym typ av beslag (F178) framkom i AG10 även två kantbeslag (F41). De var 24 × 21 mm stora och av tunt, vikt järnbleck med två nitar i nedre hörnen (jfr Arbman 1940, taf. 18:7, 10). Ett liknande kantbeslag fanns i AG1 (F185). Två rektangulära plattor, som kan vara beslag fanns i AG4 (F45), den ena dock mer osäker än den andra (A62380, inre fyllnadslager). Ett beslag (F165) fanns även i brandlagret i AG7. Tre beslag, varav minst ett osäkert definierat, påträffades i två olika lager i A100, F168–169 i A66524 och F170 i A3116. Fem beslag av fyra olika slag fanns i gravurna i AG2 (F47:2–3 och F47:4–5). Ett var kraftigt omböjt med nit/spik och eventuell ögla i andra änden. Ett annat var eventuellt snarare ett järnband. En helt annorlunda typ av beslag var två små handtag av järn fanns i AG3 (F27). Plattorna runt nithålen var dekorativt formade med små hack i kanten. Ett recent järnbeslag påträffades i kulturlagret/tramplagret A202651 (F182, 1,3 gram).

Figur 67. En amuletring av järn med fyra hängen i form av miniatyrknivar (F43) påträffades i den norra kanten av tredden AG5. Skala 1:1. Foto SVK.

Figur 68. Två järnringar fanns i fyllnadslagret i högen AG4 (F35–36). Skala 1:1. Foto SVK.

Figur 69. En torderad järnten (F40) påträffades norr om AG16. Skala 1:1. Foto SVK.

Figur 70. Spirallagd järnten (F196) från utkastlagret A3116 i A100 (stenpackning/harg?). Skala 1:1. Foto SVK.

Fragment av ett tunt *järnbleck* (1 mm) (F193, 2,6 ram) fanns i AG2 (A53032, fyllnads-lager). Ett annat påträffades i markytan i västsluttningen intill stenlagret A63196 (F187).

En eventuell *hank* fanns i A100, i utkastlagret A3116 vid härden A15644 (F42) (figur 71). Den är torderad och en krok bevarad medan den andra änden är avbruten. Den är 59 mm lång (diagonalt, har eventuellt varit 64 mm lång) och 2–2,5 mm tjock. Intill denna fanns också två järnfragment, varav en har en vikt kant.

Figur 71. Hank (?) från A100 (stenpackning/harg?) i utkastlagret A3116 (F42). Skala 1:1. Foto SVK.

I AG16 fanns fyra *krampor* av järn (F93). En krampa/märkla av järn (F177) påträffades också i AG10 (A55947). I AG34 fanns en del av en *holke*, 42 mm lång och 25–28 mm i diameter (F212). En *spirallagd platt järnten* påträffades i lager A61415 under AG17 (F701).

Sammanlagt 193 *järnnitar* har påträffats (218 fragment, 1 722,8 gram). De fanns i 13 gravar – AG1, AG3, AG4, AG7, AG9, AG10, AG11, AG14, AG16, AG17, AG19, AG20 och AG53 samt i en stenpackning (A51646) i ett stolphål (A59845, stolprad 1). Järnnitar påträffades även på några enstaka platser inom området – intill berget i söder, i västsluttningen samt mellan AG1 och AG5 (F50, F53–58, F60–63, F65, F67–68, F72–73, F76, F80, F83, F86–92, F94–106, F108, F110–118, F120–121, F175, F184, F199, F698 och F702). Flest nitar fanns i AG10, AG19 och AG16 vilka innehöll 40, 36 respektive 33 nitar. Övriga gravar innehöll mellan 1 och 14 nitar. Utanför gravarna fanns flest nitar i en koncentration direkt norr om AG16. Sammanlagt 19 nitar låg i ett stråk, inom en 2,3 × 0,5 meter stor yta. Enstaka nitar låg mellan AG9 och AG10. Arton *spikar* fanns i gravarna AG1, AG2, AG4, AG11 och AG26 samt i odlingslagret A202586 (F122, F131, F139–140, F153, F161, F191 och F202). I flera fall har spikar och nitar förts ihop till samma fyndpost. *Spikar/nitar* fanns i sju gravar – AG1, AG3, AG7, AG10, AG11, AG18 och AG19 samt i A100 (260 stycken, 303 fragment, 1 150 gram, F59, F64, F66, F69, F71, F74, F77–79, F84 och F207).

Till de mer anonyma järnföremålen hör tenar, fragment, klumpar samt föremål som inte har kunnat identifieras närmare. Enstaka *järntenar* (elva stycken) fanns i gravarna AG2, AG4, AG15, AG21, AG21 och AG22, i ett lager under AG17, vid hus 1, i A100 och i markytan på krönet (F124–125, F127, F132, F143, F145–146, F152, F180, F192 och F699). Dessutom fanns trettio recenta tenar tillsammans med en spik i störningen i AG26 (F153–154).

Tio fynd har endast benämnts *järnföremål* eftersom dessa inte har kunnat identifieras närmare. Dessa fanns i AG4, AG17, AG27, A3736 (stolphål, hus 1), i ytan på A68194 och A202442 (terrasseringslager) samt tillsammans med nitar intill AG16 (F85, F107, F109, F123, F126, F142, F144, F166, F174 och F700).

Järnfragment framkom i ytan på den övre terrassen A202442 (F181) och i lager A3693 i hus 1 (F194 och F205). En *järnklump* fanns på ytan söder om stensträngen A68122 (F173). Flera närmast sintrade järnklumpar fanns i brandlagret i AG1 (F183, tjugo stycken). Dessa verkar innehålla bland annat en spik, nitar, kantbeslag, brända ben och trä (?).

Fem *hästsko* påträffades nära markytan, på olika platser i området. Tre låg inom delområde 7 i väster (F156–157 och F160). F156 är en liten hästsko/miniatur. De övriga låg i markytan nära krönet (F159) samt i ytan på trampdraget A788, sannolikt sekundärt tillkommet (F163). Nio *hästskosömmar* påträffades i markytan utspridd över området, främst på den övre terrassen och på krönet (F133–137, F148–150 och F176).

Till de tydligt sentida föremål som framkom var ett *dörrhandtag* av järn som låg i ytan på terrasseringslagret A202442 (F203, 182,1 gram). *Klackjärn* påträffades ytligt i det stora odlingslagret A202586 i väster (F158) och i ytan på terrasseringslagret A202442 (F204). Sex sentida *knappar* av järn (F155) påträffades i en störning i AG26 (TX11035) samt en möjlig knapp (F206) i slutningen i väster (delområde 7). F186 som låg söder om stensträng A68122 kan vara en motordel.

Glaspärlor

Glaspärlor framkom i fem gravar – AG2, AG9, AG10, AG19 och AG30, sammanlagt 182 stycken (188 fragment, 156,1 gram, F214–239), varav flertalet i AG19 – 166 pärlor. Övriga gravar hade 1–9 pärlor. Mer än hälften av pärlorna är guld- och silverfolierade glaspärlor, sammanlagt 93 stycken. Åtta av dessa framkom i AG30 (F214 och F223). Av dessa är ytskiktet dåligt bevarade på flera och det är i flera fall svårt att avgöra om pärlorna är guld- eller silverfolierade. På en segmenterad pärla består de två segmenten av avlånga, tunnformade pärlor och en ensam sådan kan utgöra ett tredje segment eller del av annan pärla. Den sistnämnda är möjligen en silverfolierad pärla belagd med bärnstensfärgat glas, tunnformad och 7 mm lång och 3 mm bred (Jfr Wikborg 1996, fig. 91). Det är en pärltyp som i Danmark endast förekommer under perioderna B1 och B2, det vill säga äldre romersk järnålder (Olldag 1992:241). Fyra var runda mikropärlor av guldfolie, cirka 3 mm i diameter. De är dåligt bevarade och saknar helt det yttre folierade skalet. Pärlorna låg i den nordvästra delen av skelettgravnen, den del som tolkats vara huvudänden. I AG30 framkom även ett föremål som kan vara en glaspärla omsluten av en ring av kopparlegering (F239).

I AG19 fanns 71 både enkla och segmenterade guldfolierade glaspärlor (F220) av varierande skick, somliga välbevarade, andra sönderspruckna och eldpåverkade (figur 72). Antalet segment på de segmenterade pärlorna varierar mellan två och fem. Det fanns även 14 silverfolierade glaspärlor (F235) – fem enkla, fyra med tre segment, tre med tre segment och två med två segment. De har varierande bevarandegrad, men de flesta är spruckna och eldpåverkade.

Övriga pärlor var glaspärlor i olika former – facetterad, melonpärla, cylinderformad, segmenterad, ringformad, rund/rundad, tunnformad samt mikropärla (figur 73). En pärla är en blå, opak facetterad glaspärla (F233). Melonpärlorna är turkosa och bärnstensfärgade/violetta (F221 och F226). Av de cylinderformade är en blå och närmast räfflad (F234) och en flerfärgad med ögon med mera (F228). De segmenterade pärlorna består av 2–5 segment, 13 är blå och en blågrön (F232 och F236). Två pärlor är närmast ringformade, en röd, opak och en mörkblå, semitransparent (F231 och F215). De närmast runda glaspärlorna är bärnstensfärgade/violetta och mörkt blåaktiga (F237) och den runda gråbrun/violett, semitransparent (F219). Av de tunnformade pärlorna är en semitransparent rostbrun med en gul central, oregelbunden sicksacklinje som löper över pärlans midja (F216, Callmer 521) (Callmer 1977). En annan är gråbrun/violett/lila med två röda vertikala, oregelbundna och asymmetriska, lätt rundade sicksacklinjer som löper runt pärlans midja (F217). Två vita, opaka tunnformade pärlor har två respektive tre

Figur 72. Guldfolierade glaspärlor (F220) från AG19. Skala 1:1. Foto Ann Vinberg.

Figur 73. Glaspärlor – vita mikropärlor från AG19 (F230) och vita pärlor med bågformade strålar från AG2 (F218). Skala 2:1. Foto Ann Vinberg.

ögon av ett centralt ljusblått öga med svarta, tätt ställda bågformade strålar utan ram (F218, Callmer 351). Dessutom finns två röda tunnformade glaspärlor (F224–225) och tre eldpåverkade tunnformade (?), polykroma mörkblå pärlor med klarblå ögon inramade av två vita ringar (F227, Callmer 341). Sju pärlor är turkosa, transparenta, vissa kraftigt eldpåverkade (F229). Mikropärlorna är vita, opaka, cirka 4–5 mm i diameter, och saknar hål (F222 och F230). Dessutom fanns 33 eldpåverkade pärlor av olika typ (F238) i AG19. Pärluppsättningen överensstämmer med Callmer (plate 16B) som han daterar till 800–825 e.Kr.

Kammar

Kammar påträffades uteslutande i gravar. De fanns i 13 gravar – AG1, AG3, AG7, AG10, AG11, AG14, AG15, AG16, AG19, AG20, AG22, AG23 och AG32, och representerar sannolikt en kam i varje grav. Totalt hittades 166 fragment, 31,2 gram (F240–255).

De äldre kammarna fanns i AG14, AG15, AG22, AG23 och AG32. De har alla mycket välvd rygglinje. Tre utgörs av enkelkammar, AG22–23 och AG32, medan de från AG14 och AG15 är sammansatta. F249 i AG15 har spetsigt avfasad rygg och dekor i form av linjer i bågmönster, enkla punktcirklar och dubbelt bågmotiv i karvsnitt, vilket tyder på en datering till 0–200 e.Kr. (formelement TS1, L16, C3 och B2) (Lundström 1991:16–20). En liknande enkelkam fanns i AG22. Även denna har spetsigt avfasad rygg och dekor i form av dubbelt bågmotiv i karvsnitt och enkla punktcirklar (F244 och F246, formelement TS1, B2 och C3) (figur 74). Till äldre romersk järnålder hör även kammen i AG32 med spetsigt avfasad rygg, två kantföljande linjer ovanför tandraden och enkla punktcirklar (F255, formelement TS1, L13 och C3). Enkelkammen i AG23 har rakt tvärsnitt och dekor av halva punktcirklar på linje, vilket visar på en senare datering, huvudsakligen yngre romersk järnålder, cirka 100–400 e.Kr. (F243, formelement TS2 och Cr). Från AG14 finns en mittskena med avsats (F241), vilket visar på en datering till folkvandringstid, cirka 400–550 e.Kr. (Petré 1984:73).

Figur 74. Enkelkam från AG22 (F244 och F246). Skala 1:1. Foto Ann Vinberg.

Kammar från vendeltid och tidig vikingatid fanns i AG1, AG3, AG7, AG10, AG16 och AG19 (F247–248, F252, F242, F253, F251, F245 och F250). Alla dessa kammar har dekor på stödskenorna i form av två kantföljande linjer – kammarna i AG3, AG10 och AG16 har även punktcirklar och kammarna i AG3 och AG16 tvärstreck. Flertalet har även rakt tvärsnitt på mittskenan och plankonvext tvärsnitt på stödskivan, vilket tillsammans med dekoren daterar kammarna till vendeltid och tidig vikingatid (formelement M3, L2, L10, C3 och S6) (Petré 1984:71–78). Kammen i AG20 består endast av fragment av en plan mittskena (F254). Den yngsta kammen, från AG11, är av typen B1:2 och kan dateras till sen vikingatid, 900-talet (F240) (jfr Ambrosiani 1984:170–172).

Keramik

Sammanlagt framkom närmare 31 kg keramik vid undersökningen – 6 968 keramikskärvor och delar av urnor med en vikt på 30 667,8 gram (F289–510 och F512–591). Keramiken består vanligen av gulbrunt gods med gråbrun/gråsvart insida eller kärna, magrad med krossad bergart. Flertalet kärl med bevarad botten har en tydligt avsatt bottenprofil. Mynningsprofilerna är oftast utåtsvängda eller utåt lutande, men

även inåtböjda mynningar finns också. Detta visar på att kärlen haft raka utåtlutande eller konvexa kärnväggar. I några fall förekommer skärivor med tydligt vinklad skuldra. Flera kärl har ytbehandling, framför allt i form av avstrykning, ibland tydligt gräsavstruken.

Den största mängden keramik fanns i gravar, totalt 24 505,3 gram (5 637 skärivor) i 38 gravar. Gravurnor av keramik fanns i 14 gravar (eventuellt 12–13). I tio gravar var urnan mer välbevarad med framför allt botten intakt. Kärlen var cirka 12–25 cm i diameter mot botten. I övriga gravar fanns mindre mängder keramik som kan utgöra delar av kärl som deponerats i graven eller äldre, omlagrade fynd. Förutom i gravarna påträffades keramik utspritt över området, totalt 5 069,1 gram (1 120 skärivor). Keramiken fanns framför allt inom eller i anslutning till hus och aktivitetsytor på boplatserna och då i första hand på de tre boplatsterrasserna. Mycket lite keramik fanns i väster (delområde 7). Allra mest keramik fanns inom och intill hus 1 – i härden A52363, kulturlagret A3693 och det äldre skärvstenslagret A54980 (totalt 651,4 gram). Den absolut största mängden keramik fanns i stenpackningen A100 intill hus 1 – 2 319,7 gram – spritt över konstruktionen. Även vid hus 15 fanns en hel del keramik, främst i stolphål. En keramikkoncentration fanns också på mellersta terrassen (F372).

Bränd lera och lerklining

Tre föremål av bränd lera påträffades. Delar av en degel låg i A66524, lager i A100 (F672, 22,3 gram). Degeln består av sju fragment, varav en del med vägg och lock (figur 75). Utsidan på denna del var sintrad. En vävtyngd fanns i samma lager (F671, 126,2 gram). I utkastlagret A3116 i A100 fanns ett föremål av bränd lera som kan vara ett lock eller plugg till flaska eller liknande (F694, 2,5 gram).

Figur 75. Degel med lock (F672) från lager A66524 i A100 (stenpackning/harg?). Skala 1:1. Foto Ann Vinberg.

Totalt påträffades 1 680,9 gram bränd lera. Av dessa är 799,9 gram lerklining, det vill säga bitar med avtryck av kvistar och grenar. Drygt hälften av den brända leran är hårt bränd, delvis smält (sintrad/förslaggad), 869,5 gram, varav en mindre mängd lerklining (123,4 gram). Den största mängden bränd lera fanns i den norra delen av hus 1 – i flera stolphål, lagret A3693 och skärvstenslagret A54980. En mindre mängd fanns i anläggningar tillhörande hus 2 samt på enstaka platser på den övre terrassen.

Harts

Harts påträffades nästan uteslutande i gravar. Undantaget var enstaka fragment från ett kulturlager (A9610) och ett utkastlager (A4567). I det senare fallet är det fråga om en hartsklump, medan övriga fynd har avtryck som visar att det är fråga om hartsättning från kärl av till exempel näver och trä. Sammanlagt finns 1 165 fragment harts, 311,9 gram. Tjugo gravar innehöll harts – AG2, AG6, AG14–15, AG18–19, AG22–27, AG30–31, AG33, AG39–40, AG47 och AG49–50. Av dessa har 14–16 gravar haft gravurnor i form av hartstätade kärl. I två gravar fanns två hartstätade kärl – AG18 och AG24.

Slagg

Sammanlagt 133,8 gram slagg har påträffats. Den största biten är järnslag (F676, 102 gram), sannolikt en del av en bottenkälla och fanns i utkanten av sotlagret A53213, som låg runt härden A7156 i norr. Tre bitar smälta/slagg (F674, 13 gram) fanns i kulturlagret A203014 på den mellersta terrassen. En liten bit slagg, eventuellt järnslag (F673), påträffades i den norra delen av lagret A3693 inom hus 1. Ett föremål som kan vara järnslag, men också delvis ett korroderat järnföremål, fanns söder om stensträng A68122 (F675, 16,1 gram).

Sten

Fem föremål av bergart påträffades – fyra *löpare* och en *sten med slipyta*. Löparna väger mellan 722,5 och 1 002 gram. En facetterad löpare (F677) låg i stenpackningen till AG30 (A11454). En löpare (F678) fanns även i stenpackningen till den intilliggande AG18 (A10066). De övriga två löparna låg som lösfynd i kulturlagret A203014, på den mellersta terrassen samt i stenpackningen A58588 mot berget i sydöst (F679 respektive F680). I benlagret A53259 i graven AG29 fanns en sten med slipyta (F681, 446,3 gram).

Sammanlagt sex föremål av sandsten påträffades – *vridkvarnstenar*, två *slipstenar* och ett *bryne*. Vridkvarnarna, en överliggare och en underliggare (F690–692), låg i stenpackningen i AG4 (A62380) (figur 76). Överliggaren (F691) låg högt upp i stenpackningen, nästan i ytan, och underliggaren (F692) i botten. Intill den senare fanns även en del av en vridkvarn med 6–7 skålgropar (F690). I manteln till AG25 fanns en mindre slipsten (F683, 141,4 gram). En stor slipsten (F693, 4 070 gram) och ett bryne (F682, 147,2 gram), båda av sandsten, låg i sotlagret/utkastlagret A3116 i A100.

Figur 76. Vridkvarn, en underliggare (F692) från stenpackningen i AG4 (A62380). Foto Ann Vinberg.

Fyra små bitar *slagen flinta*, sannolikt eldslagningsflinta, påträffades i två av gravarna. I AG3 låg flintan i brandlagret (F687). I AG7 fanns flintan i fyllningen och brandlagret (F688–689). Tre *kvartsavslag* tillvaratogs. Två bitar låg i sydvästslutningens nedre del, inom delområde 7 (F684–685). Det minsta kvartsavslaget låg i tramlagret/utkastlagret A58713, runt härden A202609 i norr (F686).

Tabell 5. Fynd i gravar.

Grav	Gravform	Fynd	Fynddatering
1	Hög	Kantbeslag, järn (F185) Hästsosöm (F149) Nitar/Spikar 33 st (F53, F62–63, F77, F87, F139, F149, F161, F184, F191 och F207) Järnklumpar 20 st (F183) Kam (F247–248) Keramik (F300–303, F326, F331, F510 och F520) Bränd lera (F667) Kopparmynt 1957 (F210)	Kantbeslag, jfr Birka: Sen vendeltid-tidig vikingatid, ca 750–850 e.Kr. Kam, formelement L2: Vendeltid och tidig vikingatid.
2	Hög	Bronsring (F14) Järntenar/Amuletter? 13 st i knippe i urna (F138) Järnring (F30) Hästsosöm (F150) Järn: Föremål, ten, 2 st spikar, bleck, nål/recent? (F47, F124, F131–132, F150, F193 och F198) Glaspärlor 6 st (F215–219) Keramik, urna (F598–600, F602–603, F605, F656 och F661–662) Bränd lera (F598–600, F602–603, F605, F656 och F661–662) Harts (F284)	Pärlor indikerar en datering till 750–825 e.Kr. (Callmer 1977:351, 521).
3	Hög	Bronsöglä (F15) Järnbeslag/Handtag 2 st (F27) Nitar/Spikar 48 st (F78 och F89) Kam (F252) Keramik, 2 st urnor (F293, F295, F320, F392 och F396) Lerklining (F669) Flinta (F689)	Kam, formelement M3, L2, L10 och S6; kombinationen L2 och S6: Sen vendeltid-tidig vikingatid, 750–850 e.Kr.
4	Hög	Omerat pressbleck, brons (F16) Järnringar 2 st (F35–36) Nitar/Spikar 3 st (F60 och F140) Järntenar 2 st (F143 och F146) Järnbeslag? (F45) Mejsel/Järnföremål (F141), järnföremål (F142) Keramik, 3 st urnor (F333, F418–419, F421–422, F424 och F428) Vridkvarnar 2 st (F690–692)	–
5	Treudd	Amulettring av järn (F43) Järnten (F125) Keramik (F437, F447, F508, F512, F531 och F565)	–
6	Stensättning	Brons-/Blysmälta (F18) Skära (F23) Redskap/Syl? + nål av järn (F48) Keramik (F398, F405, F451, F504, F535 och F586) Bränd lera (F652) Hartstättningsring (F280)	Skära, närmast Penackform 15: Sen yngre förromersk-äldre romersk järnålder.
7	Stensättning	Bitsilver (F22) Järnkniv (F33) Järnbeslag (F165) Nitar/Spikar 64 st (F58–59 och F84), fragment/nithuvud? (F175) Kam (F242) Keramik (F306 och F344) Flinta (F687–688)	Kam, formelement M3, L2 och S6; kombinationen L2 och S6: Sen vendeltid-tidig vikingatid, 750–850 e.Kr.
8	Stensättning	–	–
9	Stensättning	Pryl/Syl? (F130) Järnkniv/Miniatyr (F164) Järnnit (F61) Glaspärla (F225) Keramik (F324, F334, F338 och F343)	–
10	Stensättning	Kantbeslag av järn (F41) Järnbeslag? (F178) Nitar/Spikar 48 st (F65–66) Järnmärla (F177) Glaspärla (F224) Kam (F253) Keramik, 1–2 st urnor (F347, F357 och F555)	Kantbeslag, jfr Birka: Sen vendeltid-tidig vikingatid, ca 750–850 e.Kr. Kam, formelement L2: Vendeltid och tidig vikingatid.
11	Stensättning	Omerat bronsbeslag (F13) Torshammarring (F82) Skobroddar 3 st (F52 och F81) Nitar/Spikar 71 st (F79, F86 och F122) Kam (F240) Keramik, urna (F525 och F557)	Kam, typ B1:2: 900-tal.
12	Stensättning	Keramik, urna? (F304 och F309)	–
13	Tresidig stensättning/Treudd	Keramik (F570)	–
14	Stensättning	Järnnit (F80) Kam (F241) Keramik (F376, F471 och F475) Hartstättningsring (F278)	Avsatskam: Vanligen folkvandringstid, 400–550 e.Kr.
15	Stensättning	Bronsfibula, ögonfibula (F4), bronsfragment, del av F4? (F19) Bronsspiral (F6) Järnnål+ten (F28–29 och F190) Järnten (F180) Kam (F249) Keramik, urna (F355, F502 och F542) Bränd lera (F608) Hartstättningsring (F272)	Ögonfibula, Almgrens typ III: Äldre romersk järnålder. Kam, typ TS1, L16, C3 och B2: Äldre romersk järnålder, 0–200 (50–150) e.Kr.
16	Stensättning	Bronsbleck (F17) Järnnitar 55 st (F92 och F96) Järnkrampor 4 st (F93) Kam (F251) Keramik (F454)	Kam, formelement M3, L2, L10 och S6: Sen vendeltid-tidig vikingatid, 750–850 e.Kr.
17	Tresidig stensättning/ treudd	Spirallagd järnten (F701) Järnten (F699) Järnföremål (F700) Nitbricka av järn, recent? (F702)	–

Grav	Gravform	Fynd	Fynddatering
18	Stensättning	Skära (F26) Nit/Spik (F64) Keramik (F409 och F566) Lerklining (F593) Hartstättningar 3 st (F268–269 och F288) Malstenslöpore (F678)	Skära kan enligt Penack dateras till Sen yngre förromersk-äldre romersk järnålder, period A–B2.
19	Stensättning	Bronskedja (F12), sax + fragment av järn (F39), järnkniv (F31), torderad järnring/tors-hammarring? (F75), skobroddar 3 st (F70 och F195), järnspiral (F49), dekorit av järn (F57), spikar/nitar, nubbs m.m. av järn ca 119 st (F69, F74, F76 och F95), guldfolierade glaspärlor 71 st (F220), silverfolierade glaspärlor 14 st (F235), glaspärlor (övriga) 80 st (F221–222, F226–234 och F236–238), kam (F245 och F250), keramik, 2 st urnor (F397, F414, F455, F541, F575, F582 och F585), bränd lera (F665), harts (F286)	Pärluppsättning överensstämmer med Callmer 1977, plate 16B: 800–825 e.Kr. Kam, formelement L2: Vendeltid och tidig vikingatid.
20	Stensättning	Järnitar 11 st (F67, F83 och F199) Knapp till kniv/dolk/svärdshandtag? av järn (F200) Kam (F254) Keramik (F297, F299, F305, F307, F325, F327 och F348) Bränd lera (F595)	–
21	Blockgrav	Keramik (F291)	–
22	Stensättning	Bronsfibula (fragment) (F7) Järnten (F192) Kam (F244 och F246) Keramik, urna (F296, F298, F315, F319 och F332) Hartstättningarring (F270 och F274)	Kam enkel, formelement TS1, C3 och B2: Äldre romersk järnålder, 0–200 e.Kr.
23	Stensättning	Kam (F243) Keramik (F308 och F310) Hartstättningarring (F287)	Kam enkel, formelement TS2 och Cr, halva punktörlar på linje: Huvudsakligen yngre romersk järnålder, cirka 100–400 e.Kr.
24	Stensättning	Järnföremål (F162) Keramik (F416) Hartstättningarringar 2 st (F262–263)	–
25	Stensättning	Keramik (F569, F571, F574 och F583–584) Lerklining (F609) Bränd lera (F611, F651 och F658) Hartstättningarring (F277, F279, F281 och F285) Slipsten (F683)	–
26	Stensättning	Keramik (F402, F406, F467, F480 och F483) Bränd lera (F664) Harts (F275 och F283) Recenta föremål: Järnknappar 6 st (F155), spik (F153), järntenar 30 st (F154)	–
27	Stensättning	Järnföremål (F166) Keramik (F375) Harts (F282)	–
28	Blockgrav	–	–
29	Blockgrav	Keramik (F545, F551 och F567) slipsten (?) (F681)	–
30	Stensättning	Fingerring av silver (F21), bronsfibulor 3 st (F3, F5 och F8), bronsarmring (F11), bronslänk (F20), skära (F24), järnring (F151), träskafat järnföremål (F171), guldfolierade glaspärlor 7 st (F223), silverfolierad glaspärla (F214), glaspärla (?) omsluten av ring i Cu-leg. (F239), keramik (F452 och F495), harts (F273), läder? (F704), textilfragment (F705), malstenslöpore (F677)	Profilerade fibulor, Almgrens typ IV 80: Äldre romersk järnålder. Skära, Penackform 21: Äldre romersk järnålder, 0–200 e.Kr.
31	Omarkerad	Järnkniv (F44) Keramik (F321, F330 och F336) Bränd lera (F596) Harts (F267)	–
32	Stensättning	Kam (F255) Keramik (F381)	Kam enkel, formelement TS1, L13 och C3: Äldre romersk järnålder, 0–200 e.Kr.
33	Stensättning	Bronsfibula/Ögonfibula (F9) Järnkniv (F34 och F213) Keramik, 2 st urnor (F289–290, F312, F314, F335 och F423) Harts (F276 och F696)	Ögonfibula, Almgrens typ III: Äldre romersk järnålder, 0–200 (50–150) e.Kr.
34	Stensättning/Stensamling	Pilspets/Pryl av järn (F37) Järnföremål (F212) Keramik, urna (F292, F294, F371 och F556)	–
35	Stensättning	Bränd lera (F610)	–
36	Omarkerad	Keramik, urna (F356 och F391)	–
37	Stensättning	–	–
38	Omarkerad	Keramik (F501) Bränd lera (F659)	–
39	Stensättning	Harts (F264–265)	–
40	Stensättning	Hartstättningarring (F271)	–
41	Stensättning/Stenram	–	–
42	Stensättning/Stenram	–	–
43	Stensättning/Stenram	–	–
44	Blockgrav	–	–
45	Omarkerad	–	–
46	Stensättning/Stensamling	Keramik, urna (F425)	–
47	Omarkerad	Keramik (F459, F554 och F562), hartstättningarringar 3 st (F257–260)	–
49	Omarkerad	Keramik (F563), hartstättningarring (F261)	–
50	Omarkerad	Keramik (F461), hartstättningarring (F256)	–
53	Stensättning/Stensamling	Mejsel (F703) Järnbit (F698) Keramik (F359 och F361–362)	–
54	Stensättning	Skära (F25) Pryl av järn (F32) Keramik, 2 st urnor (F351, F358, F420 och F587)	–

Textilt och annat organiskt material

Fragment av *textil* påträffades i botten på skelettgraven AG30 (A64707). Textilfragment framkom intill och på de tre bronsfibulorna i graven (F3, F5 och F8) (bilaga 16). Fibulorna har suttit på en dräkt vävd i kypertteknik och med ett troligen brickvävt kantband där trådarna/snörena är S-spunna av tre kardeler. På fibulan F5 i AG30 finns även textil i mineraliserad form i korrosionsskiktet både på över- och undersidan av fibulan. Även på fibulan F8 kunde ses att textilen fanns både på och under fibulan. På fibulan låg även ett märkligt korgformigt textilfragment med stygn och något långfibrigt med slagna snören över. Fragment av spunna textiltrådar och ett vävt tygfragment fanns också i centrala delen av AG30 (F705). Intill detta fanns fragment som bedömdes kunna vara *läder* (F704). Förkolnat *organiskt material*, troligen bröd, hittades i ett stolphål i hus 15 (F697) samt i AG7 (bilaga 12).

Fyndspridning utanför gravarna

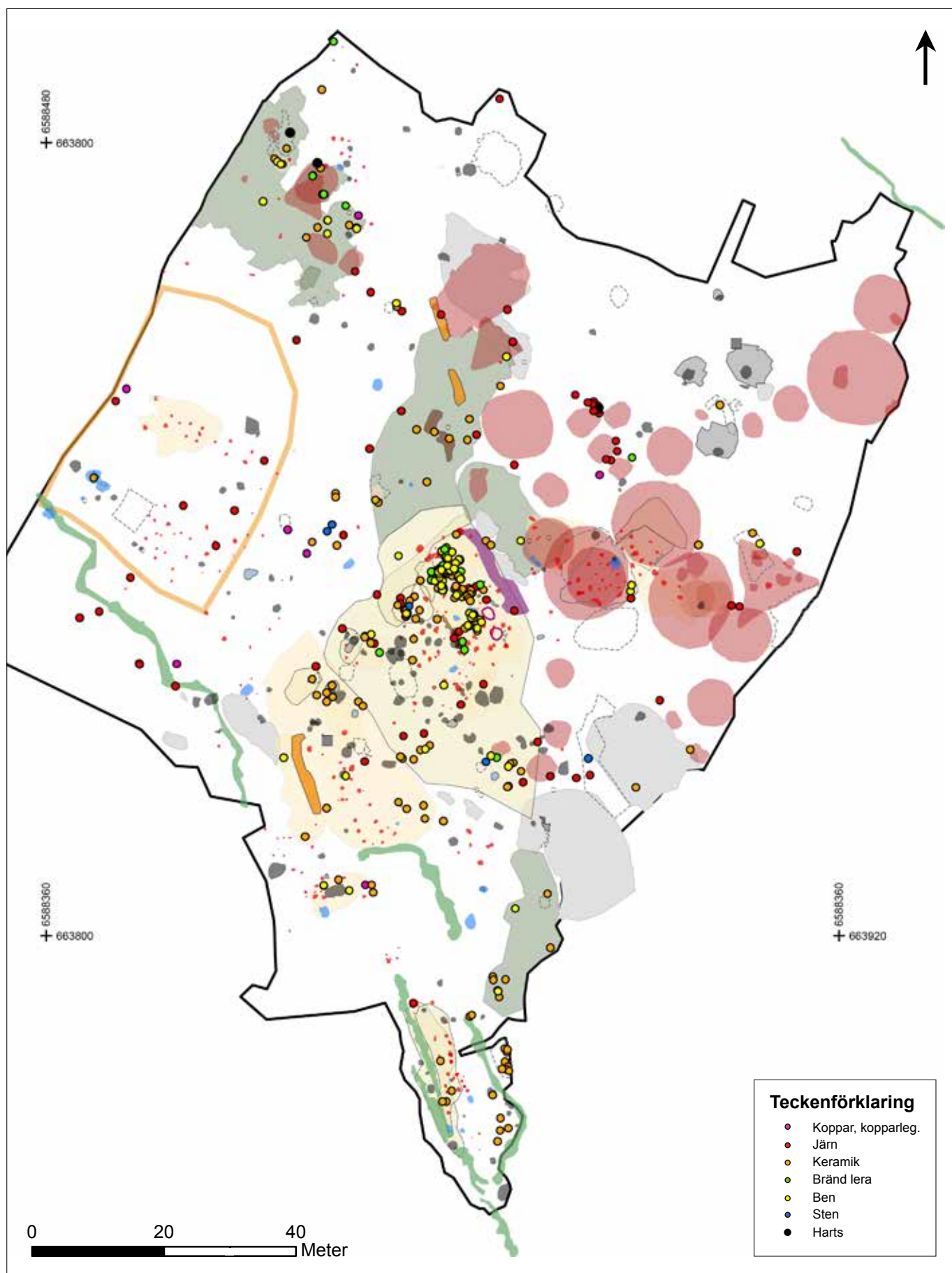
Förutom i gravarna fanns fynd utspridda över en stor del av undersökningsytan, men vanligen endast som enstaka förekomster. Större fyndkoncentrationer fanns på få ställen, framför allt i den norra delen av den övre terrassen (delområde 3) (figur 77–78). Merparten av fynden påträffades på den övre terrassen i kulturlagret A3693 inom hus 1 och i skärvtenslagret A54980, delvis under huset, samt i A100 (stenpackning/möjlig harg) intill. Framför allt framkom keramikskärvor, sammanlagt 3 282,7 gram, varav merparten i A100, från minst ett kärl. Mängden bränd lera/lerklining var 972,1 gram. De sammanlagt 25 järnföremålen utgörs av några redskap – mejsel och pryl samt beslag och nitar. Sju föremål har bedömts som sentida, främst hästkosömmar. De föremål som fanns i A100 var bland annat delar av en degel och en vävtyngd samt av järn en liten hank (?), en spiral, en pryl/syl och beslag.

I slutningen söder om den övre terrassen (delområde 4) påträffades framför allt spridda keramikskärvor – vid härdytan i norr, tillsammans med lite bränd lera, och i slutningen längre söderut. Även på den mellersta terrassen (delområde 5) fanns keramik vid ett härdområde i norr samt längre söderut, bland annat i en koncentration tillsammans med en malstenslöpare. Det påträffades även enstaka järnföremål – en nit i norr samt en sentida hästsko och ett klackjärn. Inom hus 5 fanns liten smälta av järn/slagg samt brända ben (F674). Flertalet fynd låg i kulturlagren A4587 och A203014.

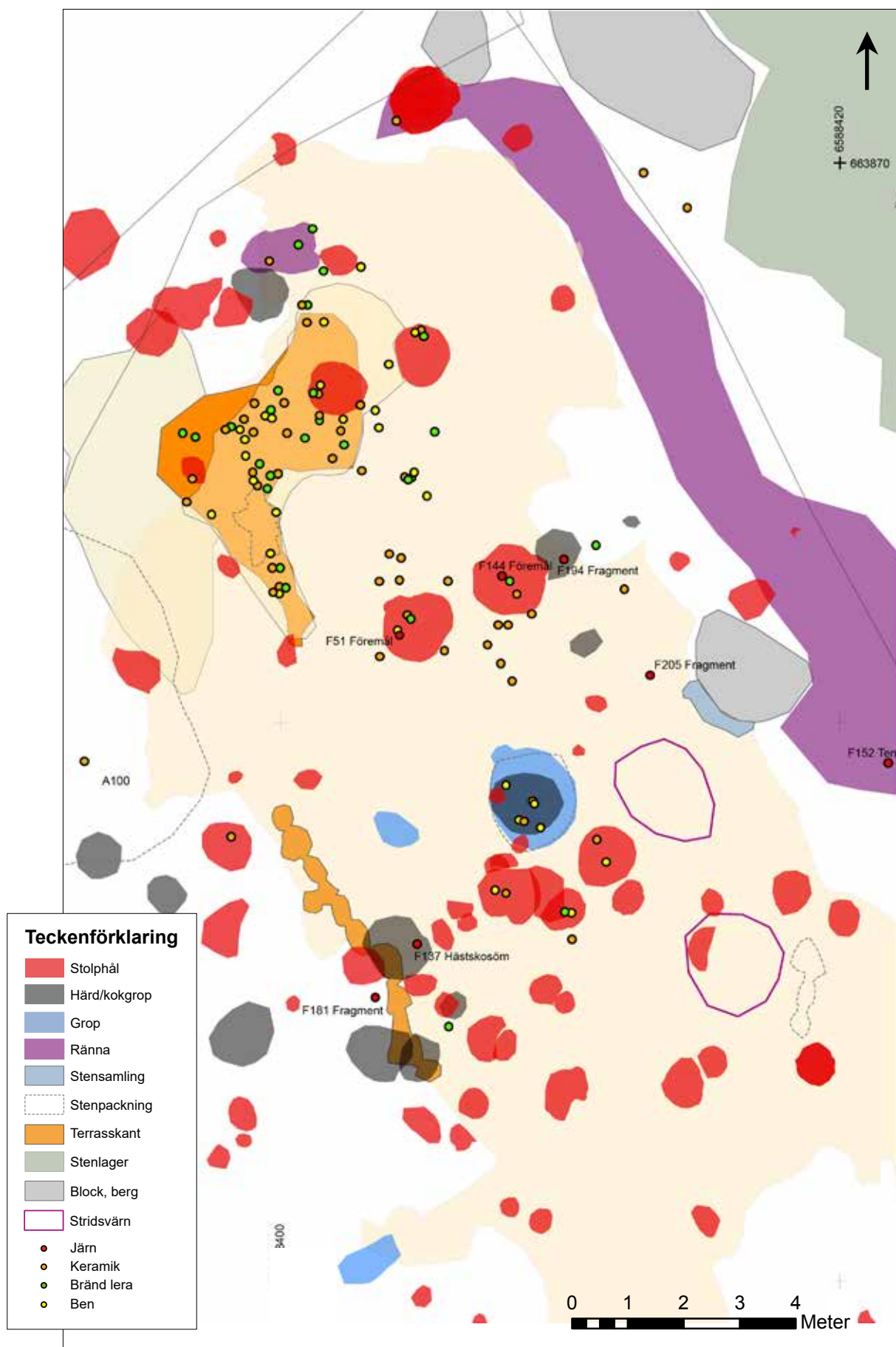
Söder om detta, i delområde 8, låg fynden främst i och intill kulturlagret A202651 inom hus 6. Här påträffades keramik (F386, F387, F444 och F473), ben (F967 och F969) och ett recent järnbeslag (F182). I områdets södra del (delområde 9) påträffades ett oidentifierbart järnföremål i en kokgrop (F126). Spridda fynd av keramik fanns på ytan av den södra terrassen, i ett par stolphål och en hård samt i kulturlager och terrasseringslager, bland annat utmed stensträngen i öster. Utanför och öster om stensträngen fanns relativt rikligt med keramik i ytan på en stenpackning (A68228). I stenlagret i slutningen nordöst om terrassen fanns också keramikskärvor och bränd lera utspridd samt enstaka brända ben från människa och däggdjur.

På boplatsytan i väster (delområde 7) framkom några järnföremål, bland annat en mejsel (F40), ett redskap (järn), spik med mera samt enstaka keramikskärvor, bränd lera och ett par kvartsavslag. Flertalet fynd var dock sentida – bronssölja, kopparmynt, kopparband, knapp, klackjärn och hästskor.

Mellan gravarna på området krön (delområde 1) fanns endast spridda fynd. Den största koncentrationen fynd här var en mängd järnnitar som låg vid AG9 och AG10, men framför allt i ett stråk norr om AG16 (tjugo stycken). Intill dessa påträffades en torderad järnten lagd i en ring (F40). Andra fynd var bland annat en mejsel (F128) och ett redskap (?) av järn (F188). Enstaka keramikskärvor fanns utspridda framför allt i

Figur 77. Fyndspridning utanför gravarna. Skala 1:800.

Figur 78. Fyndspridning vid bus 1, metallföremål nummerade. För övriga fynd se bilaga 8, plan 12. Skala 1:100.

stenlagret A63196 och i skärvstenslagret A4270 tillsammans med lite bränd lera. Här fanns även en armborstpilspets, ett par järntenar samt en sentida hästsko och hästkosöm. I nordslutningen (delområde 2), framkom relativt mycket lerklining (F613, 361,8 gram) i ett sotlager intill AG33 (A58713) tillsammans med liten keramikskärva och ett kvartsavslag (F573 och F686). En bit järnslag, troligen från smide (F676, 102 gram), fanns längre ner i backen i sotlagret A53213. I områdets nordvästra del (delområde 6) fanns spridda keramikskärvor, lite bränd lera/lerklining och brända ben av djur/däggdjur, framför allt i och vid stenlagret A53674. I området påträffades även en nit, en brodd och ett par sentida järnföremål, bland annat en kniv. I slutningen söder om krönet hittades en järnring.

Analyser

Osteologisk analys

Det osteologiska arbetet har haft som syfte att bidra till tolkningen av frågeställningar kring begravningsritual för att mot bakgrund av generella mönster se variationer som kan spegla den gravlagdes status/roll. Analysen har också syftat till att visa på den gravlagda befolkningens demografi (kön och ålder). Eftersom mindre benmaterial än förväntat framkom vid undersökningen har en mer omfattande analys, en specialanalys, gjorts av benen. Det osteologiska fältarbetet och den efterföljande analysen har utförts av Sofia Prata och Emma Sjöling, SAU (bilaga 9). I analysarbetet har även Rudolf Gustavsson, SAU, deltagit.

Vid undersökning av gravarna har materialet inledningsvis studerats *in situ*. In situ-studien har gjorts dels för att identifiera handlingsmönster, dels för att kremerat benmaterialet tenderar att fragmenteras ytterligare vid undersökning och vattensållning. Ursprunglig fragmenteringsgrad och placering ger information om hur benen behandlats efter kremering. Allt benmaterial har samlats in. Benbehållare har tömts av osteolog för att fastställa hur ben och eventuella föremål deponerats i kärlet. Beträffande det osteologiska materialet har anatomisk ordning i kärlet, art, placering, fragmentstorlek, färg och grad av förbränning studerats. På boplatsen har en preliminär artbestämning gjorts för att underlätta tolkning av kontexter. Osteolog har deltagit under hela fältarbetet med undantag för fältarbetets sista fem dagar.

Den efterföljande analysen har syftat till att svara på vilka individer som begravts, deras antal, ålder och kön samt anatomisk representation. Även patologiska förändringar har noterats. Djurbenen har studerats med avseende på art, förekomst och spridning utifrån frågeställningar kring rituell och profan hantering, men även anatomisk representation. Ett särskilt fokus har lagts på djurben i kontexter på boplatsen, i sekundära kontexter på gravar och på gravfältet samt i gränsområdet mellan boplats och gravfält. I analysen har materialet delats in i fyra kronologiska faser, där fas I (bronsålder) motsvarar fas 1–3 i analyskapitlet och övrig diskussion nedan, fas II (förromersk järnålder–äldre romersk järnålder) motsvarar fas 4–6, fas III (yngre romersk järnålder–folkvandringstid) motsvarar fas 7–9 och fas IV (vendeltid–vikingatid) motsvarar fas 10–12 (tabell 7).

Resultat

Det osteologiska materialet omfattade 33 010,3 gram ben och var till övervägande del bränt. Huvuddelen av benmaterialet, 32 553,7 gram, påträffades i de 48 brandgravarna. I de tre skelettgravarna fanns inget benmaterial bevarat. En mindre mängd ben, 456,6 gram, fanns även i boplatskontexter och i så kallade rituella kontexter. I grav AG4 hade en styckad häst grävts ner i modern tid. Hästen analyserades endast översiktligt eftersom den inte kunde bidra till att besvara frågeställningarna kring den förhistoriska delen av fornlämningen.

Mängden ben i gravarna varierade i vikt mellan 0,6 och 4 892,5 gram. Den äldre järnålderns gravar innehöll en mindre mängd ben än de gravar som daterats till yngre järnålder. Benvikten ökar successivt och är förhållandevis likartad under perioden förromersk järnålder till folkvandringstid för att sedan öka betydligt under vendeltid–vikingatid. Den lägre benvikten under bronsålder – äldre romersk järnålder beror främst på att inga eller endast få djur följt med i graven. För denna period har bara ett eller två djur konstateras per grav (på gravfältet Hjulsta 96:1). Under förromersk järnålder–folkvandringstid ökar andelen gravar med två och ibland tre djur och därmed ökar också benvikten per grav. Under perioden vendeltid–vikingatid innehåller majoriteten av gravarna tre till sex djur och det är också i dessa gravar som de största benmängderna förekommer.

De gravlagdas demografi

Ålder kunde bedömas för sammanlagt 47 av de 49 identifierade människorna (figur 79). Både unga vuxna, medelålders och äldre finns bland de vuxna. Fyra bedöms vara barn (0–6 år) och två av dessa låg i gravar med en vuxen. Barngravarna fanns under perioderna bronsålder, förromersk järnålder–äldre romersk järnålder samt vendeltid–vikingatid. Tretton individer har kunnat könsbedömmas. Av dessa har sju bedömts vara kvinnor/kvinnor? och fyra män/män?. Det är således svårt att dra mer långtgående slutsatser kring könsfördelningen både i tid och rum. I alla faser utom under bronsålder uppvisade ungefär hälften av de gravlagda individerna i respektive fas olika typer av patologier eller förändringar i skelettet. Det gällde till exempel under fas II (förromersk järnålder–äldre romersk järnålder) då det fanns tecken på hårt fysiskt arbete och förslitning hos flera personer. Till de patologiska iakttagelser som gjorts hör att två individer hade huggskador och har en kort tid därefter avlidit (AG46 och AG54).

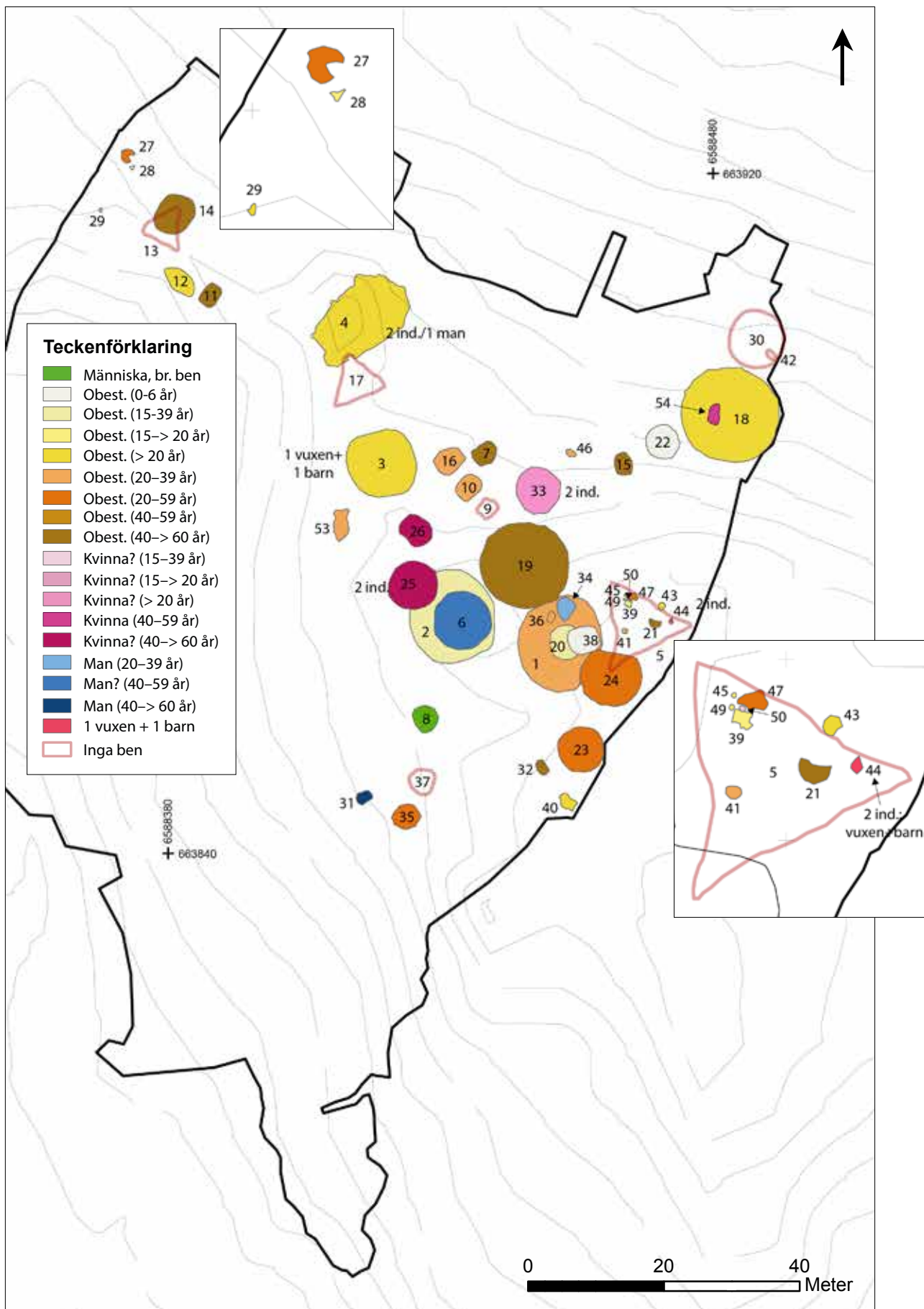
Boplatskontexter

Benmaterialet från de olika kontexterna utanför gravarna utgjordes av 457,4 gram, varav 80% var obränt, främst på grund av några enskilda större obrända ben. Mycket av det obrända materialet utgörs av emaljfragment från kraftigt fragmenterade tänder. Materialet omfattar endast däggdjur med undantag för en bränd käke av gädda från A3116 i A100 (stenpackning/möjlig harg). Materialet har delats in i två olika kontextgrupper – rituella kontexter och profana boplatskontexter. Materialet från kontexter i hus 1 har behandlats som en separat enhet. Den låga mängden djurben har gjort det svårt att dra några större slutsatser, inte minst då de delats upp i dateringsfaser och rituella eller profana aktiviteter. Benen från hus 1 är den enda gruppen som innehåller ben med varierande grad av eldpåverkan, vilket kan indikera att olika aktiviteter kopplade till mathantering har bevarats bättre i dessa kontexter.

Artfördelning

Sammanlagt 71 enskilda fragment har kunnat identifieras till art, 340,4 gram. Sett till antal fragment är svin den vanligaste arten följt av människa, får/get, nötkreatur, häst och till sist sork och gädda. Sett till vikt är förhållandet något omvänt med störst vikt för häst, följt av nöt, får/get, svin, människa och sist sork och gädda. Störst artvariation har gruppen rituella kontexter under fas I där samtliga fem arter finns representerade. Här är också mängden benmaterial störst vilket troligen är orsaken till variationen. Inget av benen från fas IV har kunnat artbestämmas, här har man bara kunnat knyta material till större artgrupper.

Svin förekom endast inom två av husen – i en härd i hus 5 under fas II och i en härd och ett stolphål i hus 1 under fas III. Svinbenen kan således vara knutna till speciella aktiviteter som försiggått inom dessa två byggnader. Fem fragment av häst identifierades utanför gravarna, främst tänder, men även ett helt mellanhandsben från en häst som kan ha haft en mankhöjd på cirka 135 cm. Hästfragmenten förekom i kontexter med både boplats- och rituell karaktär. Får eller get har endast identifierats i fas I och III, och nötkreatur fanns endast i rituella kontexter. För övrigt finns inget tydligt mönster vad gäller djurarter, kontexter och faser.

Figur 79. De gravlagda. Resultat av den osteologiska analysen. Skala 1:800.

Människoben finns från tre faser, fas I, II och III, och då huvudsakligen i kontexter som klassificerats som rituella. De påträffades i områdets nordvästra del (delområde 6), bland annat i stolphål A63370, intill treudden/tresidiga stensättningen AG13 samt i hus 15 på krönet. Människoben förekom i A100 (stenpackning/möjlig harg) och intill denna på den övre terrassen, samt i stenlager A62738 i sydöst. De är i samtliga fall vitbrända, vilket betyder att de genomgått fullständig förbränning.

Ekonomi och aktiviteter

Den osteologiska analysen visar att man hållit tamboskap av arterna nöt, svin, får/get och häst. Dessutom har ett fragment av gädda identifierats, men inga ben från fågel. Ett flertal obrända tänder, i vissa fall enskilda och i andra fall som sammanhållna tandrader, fanns i kokgropar och stolphål. Eftersom bevaringsförhållandena för obränt benmaterial verkar vara dåliga på platsen är det svårt att tolka om de representerar större enheter såsom underkäkar eller skallar. Underlaget för åldersbedömning är allt för begränsat för att kunna använda benmaterialet som underlag för en vidare diskussion typen av ekonomi på platsen.

Vedartsanalys

De vedartsanalyserade proverna har använts för ¹⁴C-analys med syfte att fastställa träkolets egenålder. Vedartsanalysen förväntades också visa på närmiljöns trädbestånd. Ett övergripande syfte med vedartsanalysen var att använda förekomst av vedarter, tillsammans med makrofossil, som en indikator på hanteringen av eld i rituella och profana kontexter, eftersom handlingarna och därmed innehållet antogs variera mellan dessa kontexter. Prover för båda dessa analyser har huvudsakligen tagits från samma anläggningar. De har tagits från brandlager i gravar och från framför allt härdar för en jämförelse.

Provtagning gjordes från sammanlagt 89 kontexter i 17 gravar, 51 härdar, 7 stolphål och ett vattenhål/brunn. Medel hade avsatts för 120 prover. Det lägre antalet prover beror på att färre gravar än beräknat påträffades. Volymen på proverna har bara delvis varit större än för urval till datering (se nedan). Vedartsanalysen har utförts av Erik Danielsson, Vedlab (bilaga 10).

Resultat

Av de 89 inskickade proverna innehöll 83 av dem vedart. Räknet i antalet anläggningar dominerade ek, vilket fanns i 25% av anläggningarna, följt av tall, björk, asp och en (med 18, 12, 9 respektive 6%). Detta överensstämmer väl med innehållet i härdarna generellt i området. Vad gäller innehållet i härdarna inom olika delområden var variationen i vedart störst inom boplatsytorna delområde 7, följt av 5 och 3, men detta beror troligen till stor del på att antalet analyserade härdar var störst inom dessa områden. Sett enbart till innehållet i gravarna var andelen ek något större, 32%, medan andelen tall, björk, asp och en var 19, 14, 8 respektive 5%. Om man ser till fördelningen inom de olika delområdena, räknat på samtliga typer av anläggningar, dominerar ek i ännu högre grad inom gravområdet på krönet (delområde 1) med 37%.

¹⁴C-analys

Sammanlagt har 83 ¹⁴C-analys utförts, varav 41 prover från 37 gravar. Dessutom har prover från 29 härdar, två kokgropar, nio stolphål samt två lager (i ett vattenhål/brunn och en stenpackning/möjlig harg) daterats. Syftet med ¹⁴C-analyserna har varit att datera olika kontexter. Totalt 36 dateringar har gjorts på brända ben och två på obrända ben, alla från gravar. De daterade brända benen var alla från människa. De obrända benen var från häst och katt. Från andra kontexter, som stolphål och härdar, har framför allt träkol daterats, sammanlagt 42 stycken. Dessutom har ett hasselnötsskal och förkolnat organiskt material (matskorpa) på två keramikskärvor daterats. En av de sistnämnda var från en grav. I högen AG4 har fem ¹⁴C-analys utförts på grund av anläggningens komplexitet. Tre av dessa var på brända ben och två på obrända ben. ¹⁴C-analyserna har utförts av Ångströmlaboratoriet, Uppsala universitet (bilaga 11).

Resultat

Resultatet visar att dateringarna sträcker sig från äldre bronsålder fram till sen tid (figur 80–81). Det finns en tydlig kontinuitet i dateringarna från förromersk järnålder fram till folkvandringstid med endast korta avbrott mellan yngre bronsålder och förromersk järnålder samt mellan folkvandringstid och vendeltid, det vill säga en i stort sett obruten dateringsserie från yngre bronsålder till vikingatid. Dateringarna har grupperats till tretton faser – tolv förhistoriska faser samt en fas under historisk tid (tabell 6–7). I några fall är grupperingarna tydliga, framför allt skiljs dateringarna från den äldre, mellersta bronsåldern och yngre bronsåldern tydligt från varandra. Under perioden förromersk järnålder–romersk järnålder/folkvandringstid är dateringarna successivt överlappande. Inom detta tidsspann har indelningarna gjorts utifrån dateringarnas mer subtila grupperingar, där bland annat 1 sigma-värdet har beaktats.

Den allra äldsta dateringen är från äldre bronsålder, *fas 1* – ett hasselnötsskal påträffat i stolphålet i treudden/tresidiga stensättningen AG17 (1870–1620 f.Kr. kal. 2 sigma) (figur 82). Dateringen har inget att göra med aktiviteter knutna till anläggningen eftersom denna är av betydligt senare datum. Den norra spetsen på AG17 tangerade och överlgrade högen AG4 från sen vendeltid–tidig vikingatid.

Nästa aktivitet inom området är en grav från mellersta bronsålder, *fas 2*. Graven AG43 (1380–1050 f.Kr. kal. 2 sigma) var belägen på krönet i områdets östra kant, strax utanför norra kanten på treudden AG5 (figur 82). Efter denna finns ytterligare ett tydligt kronologiskt glapp fram till *fas 3*, som omfattar yngre bronsålder–tidig förromersk järnålder. Sju av dessa dateringar ligger huvudsakligen inom yngre bronsålder (cirka 810–480 f.Kr.). Fem var gravar – AG12, AG27 och AG29 i nordväst samt AG21 och AG41 i öster, inom och under AG5 (figur 83). Till samma tidsfas var även hus 15 på krönet och från vilken ett stolphål och en kokgrop daterats. Tre dateringar kan ha en något senare datering, cirka 750–390 f.Kr. – en grav (AG38), en härd (A14344) under den övre husterrassen och ett stolphål i hus 2. Den sistnämnda dateringen hör inte till husets brukningsfas utan till en äldre fas, på grund av husets typologi och dess stratigrafiska läge på den övre husterrassen. Dateringen i sig är också osäker på grund av för lite material (schablondatering).

För merparten av senare dateringar verkar det finnas en i stort sett successiv kronologisk bild och gränserna mellan faser har satts där det finns en tendens till åtskillnad. *Fas 4*, huvudsakligen förromersk järnålder (370 f.Kr.–40 e.Kr.), omfattar nio dateringar, tre gravar och fem härdar och ett stolphål. De tre gravarna (AG24, A34 och A39) låg i områdets östra del, en inom AG5 (AG39) (figur 84). Stolphålet (A4838) har en äldre tyngdpunkt än övriga. Detta är stolphål i hus 10 och en härd utanför (A4793) har en liknande datering. Övriga tre härdar låg utspridda över området – A57998 i norr, A3616 i väster och A15070 under den övre terrassen och, intill denna, A15272 under grav AG37.

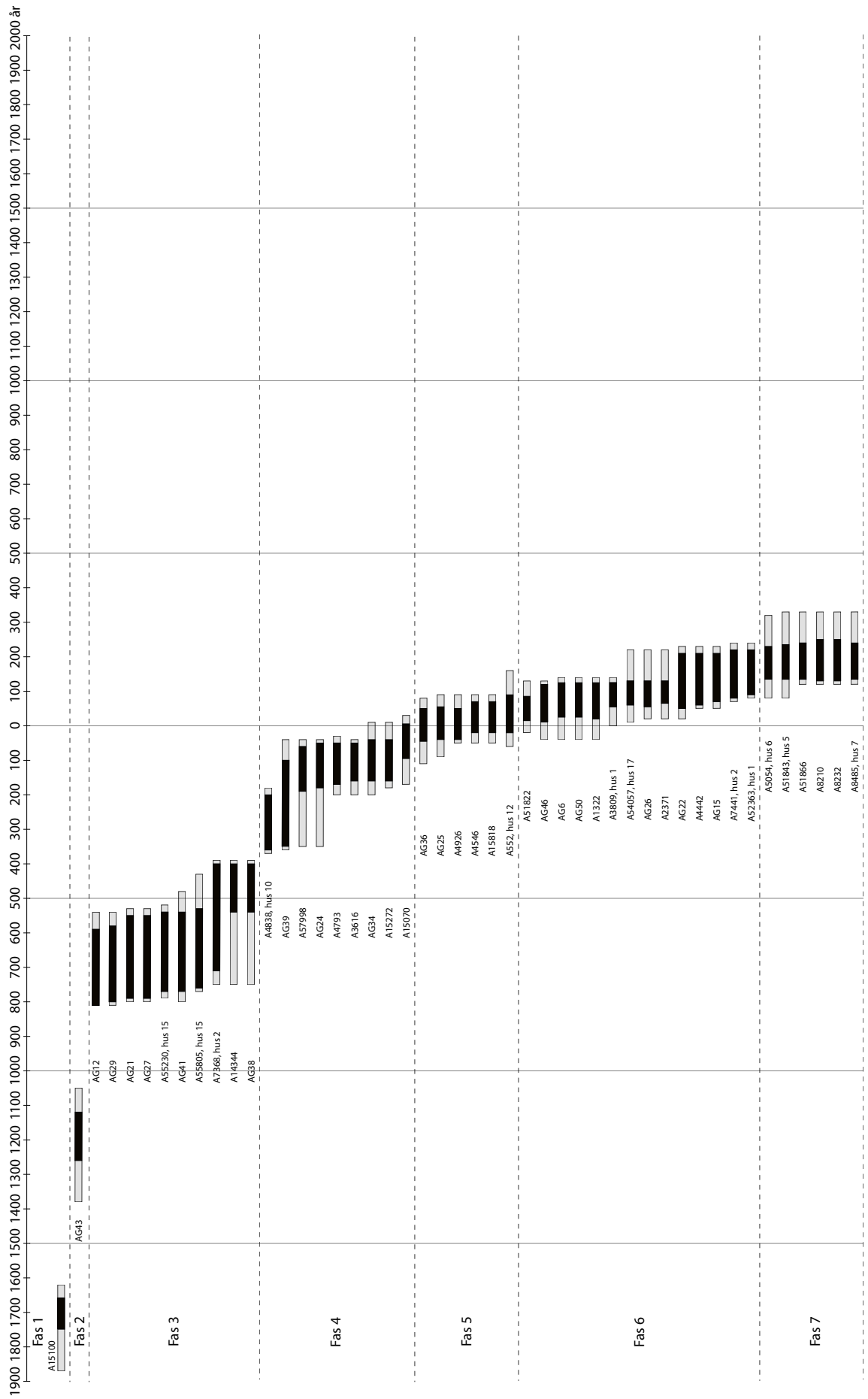
Tabell 6. ¹⁴C-dateringar från Spånga 96:1 m.fl.

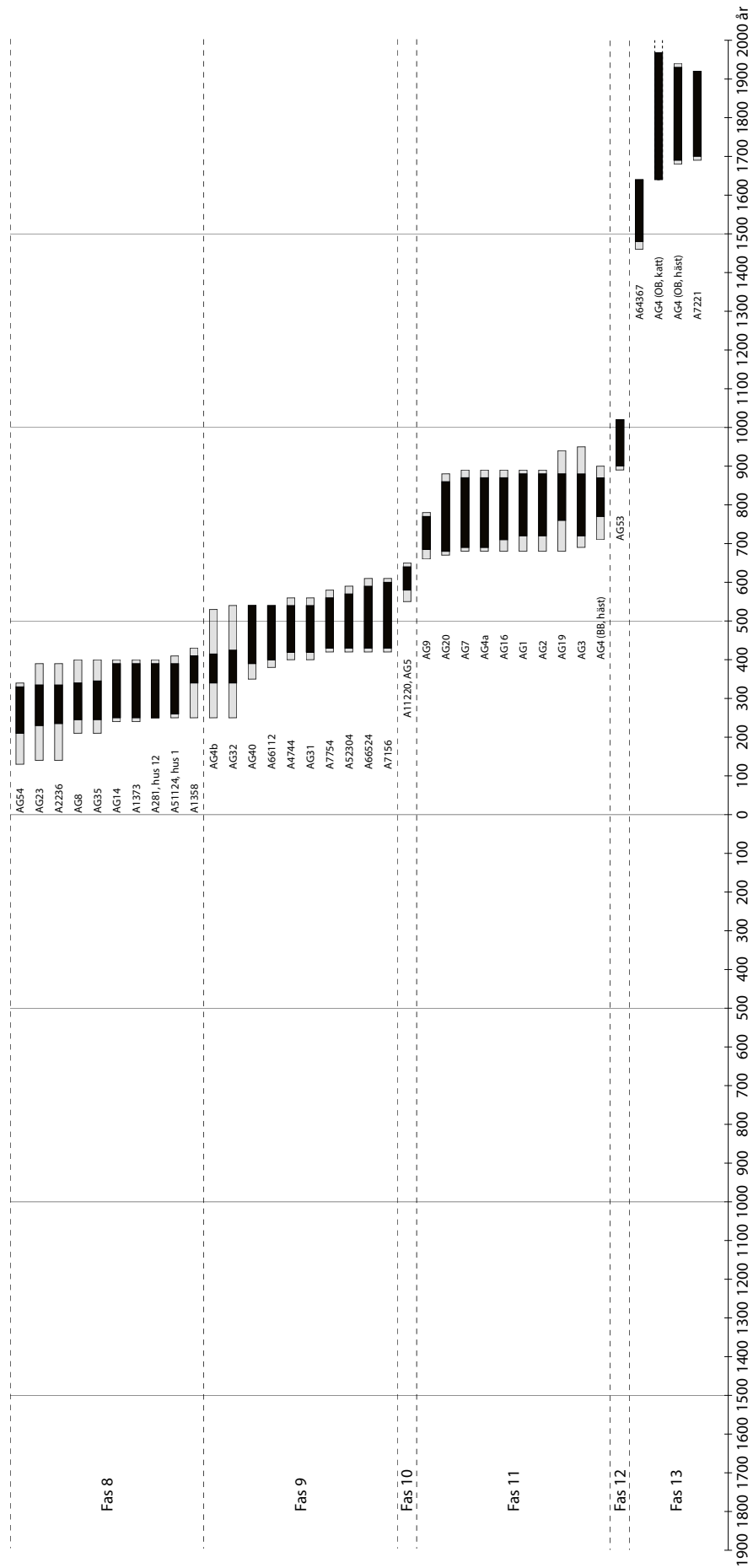
Anl	Anl typ	Material	Lab nr	Datering BP	Kal 1 sigma	Kal 2 sigma	Fas
1	Grav	Bränt ben, människa	Ua-57055	1220±35	720–880 AD	680–890 AD	11
2	Grav	Bränt ben, människa	Ua-57056	1220±35	720–880 AD	680–890 AD	11
3	Grav	Bränt ben, människa	Ua-57057	1201±35	720–880 AD	690–950 AD	11
4	Grav, grop i övre fyllnadslager	Obränt ben, häst	Ua-57054	115±29	1690–1930 AD	1680–1940 AD	13
4	Grav, centralt fyllnadslager	Bränt ben, människa	Ua-57058	1670±35	340–415 AD	250–530 AD	9
4	Grav, centralt fyllnadslager	Bränt ben, människa	Ua-57059	1234±35	690–870 AD	680–890 AD	11
4	Grav, undre fyllnadslager	Obränt ben, katt	Ua-57529	215±29	1640–AD	1640–AD	13
4	Grav, centralt fyllnadslager	Bränt ben, häst	Ua-57530	1199±28	770–870 AD	710–900 AD	11
5	Treudd, lager A11220 i stolphål	Träkol, salix	Ua-57183	1456±32	580–640 AD	550–650 AD	10
6	Grav	Bränt ben, människa	Ua-57060	1931±36	25–125 AD	40 BC–140 AD	6
7	Grav	Bränt ben, människa	Ua-57061	1236±35	690–870 AD	680–890 AD	11
8	Grav	Bränt ben, människa	Ua-57062	1743±35	245–340 AD	210–400 AD	8
9	Grav	Träkol, ek	Ua-57047	1273±30	685–770 AD	660–780 AD	11
12	Grav	Bränt ben, människa	Ua-57063	2566±38	810–590 BC	810–540 BC	3
14	Grav	Bränt ben, människa	Ua-57064	1717±35	250–390 AD	240–400 AD	8
15	Grav	Bränt ben, människa	Ua-57065	1883±36	70–210 AD	50–230 AD	6
16	Grav	Bränt ben, människa	Ua-57066	1228±35	710–870 AD	680–890 AD	11
19	Grav	Bränt ben, människa	Ua-57067	1209±35	760–880 AD	680–940 AD	11
20	Grav	Bränt ben, människa	Ua-57068	1243±35	680–860 AD	670–880 AD	11
21	Grav	Bränt ben, människa	Ua-57069	2524±37	790–550 BC	800–530 BC	3
22	Grav	Bränt ben, människa	Ua-57070	1895±36	50–210 AD	20–230 AD	6
23	Grav	Bränt ben, människa	Ua-57071	1763±36	230–335 AD	140–390 AD	8
24	Grav	Bränt ben, människa	Ua-57072	2109±36	180–50 BC	350–40 BC	4
25	Grav	Bränt ben, människa	Ua-57073	1987±36	40 BC–55 AD	90 BC–90 AD	5
26	Grav	Bränt ben, människa	Ua-57074	1908±36	55–130 AD	20–220 AD	6
27	Grav	Bränt ben, människa	Ua-57075	2521±37	790–550 BC	800–530 BC	3
29	Grav	Bränt ben, människa	Ua-57076	2546±38	800–580 BC	810–540 BC	3
31	Grav	Bränt ben, människa	Ua-57077	1574±35	420–540 AD	400–560 AD	9
32	Grav	Bränt ben, människa	Ua-57078	1652±35	340–425 AD	250–540 AD	9
34	Grav	Bränt ben, människa	Ua-57079	2076±37	160–40 BC	200 BC–10 AD	4
35	Grav	Bränt ben, människa	Ua-57080	1740±36	245–345 AD	210–400 AD	8
36	Grav	Bränt ben, människa	Ua-57081	2006±36	45 BC–50 AD	110 BC–80 AD	5
38	Grav	Matskorpa, keramik	Ua-57050	2415±33	540–400 BC	750–390 BC	3
39	Grav	Bränt ben, människa	Ua-57082	2134±37	350–100 BC	360–40 BC	4
40	Grav	Bränt ben, människa	Ua-57083	1618±36	390–540 AD	350–540 AD	9
41	Grav	Bränt ben, människa	Ua-57084	2499±37	770–540 BC	800–480 BC	3
43	Grav	Bränt ben, människa	Ua-57085	2973±40	1260–1120 BC	1380–1050 BC	2
46	Grav	Bränt ben, människa	Ua-57086	1945±37	10–120 AD	40 BC–130 AD	6
50	Grav	Bränt ben, människa	Ua-57087	1930±36	25–125 AD	40 BC–140 AD	6
53	Grav	Bränt ben, människa	Ua-57088	1076±33	900–1020 AD	890–1020 AD	12
54	Grav	Bränt ben, människa	Ua-57089	1777±33	210–330 AD	130–340 AD	8
281	Stolphål, hus 12	Träkol, asp	Ua-57038	1713±30	250–390 AD	250–400 AD	8
552	Stolphål, hus 12	Träkol, lönn	Ua-57039	2030±30	20 BC–90 AD	60 BC–160 AD	5
1322	Härd, hus 13	Träkol	Ua-58311	1937±37	20–125 AD	40 BC–140 AD	6
1358	Härd	Träkol, al	Ua-57163	1671±31	340–410 AD	250–430 AD	8
1373	Härd	Träkol, ek	Ua-57164	1716±33	250–390 AD	240–400 AD	8
2236	Härd	Träkol, ek/björk	Ua-57165	1762±32	235–335 AD	140–390 AD	8
2371	Härd	Träkol	Ua-57166	1901±32	65–130 AD	20–220 AD	6
3616	Härd	Träkol, tall	Ua-57040	2087±30	160–50 BC	200–40 BC	4
3809	Stolphål, hus 1	Träkol, ek/salix	Ua-57046	1919±31	55–125 AD	0–140 AD	6
4442	Härd	Träkol, asp	Ua-57167	1886±32	60–210 AD	50–230 AD	6
4546	Härd	Träkol, asp	Ua-57168	1975±33	20 BC–70 AD	50 BC–90 AD	5
4744	Härd	Träkol, asp	Ua-57169	1580±33	420–540 AD	400–560 AD	9
4793	Härd	Träkol, tall	Ua-57170	2090±32	170–50 BC	200–30 BC	4
4838	Stolphål	Träkol, tall	Ua-57048	2200±31	360–200 BC	370–180 BC	4
4926	Härd	Träkol, tall	Ua-57171	1980±32	40 BC–60 AD	50 BC–90 AD	5
5054	Kokgrop, hus 6	Träkol, hassel	Ua-58166	1825±30	135–230 AD	80–320 AD	7
7156	Härd	Träkol, ekkvist	Ua-57172	1520±32	430–600 AD	420–610 AD	9
7221	Härd	Träkol, gran	Ua-57173	30±31	1700–1920 AD	1690–1920 AD	13
7368	Stolphål, hus 2	Skalkorn	Ua-58161	2401±44	710–400 BC	750–390 BC	3
7441	Härd, hus 2	Träkol, asp	Ua-57174	1862±32	80–220 AD	70–240 AD	6
7554	Härd	Träkol, asp	Ua-57042	1547±30	430–560 AD	420–580 AD	9
8210	Härd	Träkol, björk	Ua-57043	1805±30	130–250 AD	120–330 AD	7
8232	Härd	Träkol, björk	Ua-57044	1804±31	130–250 AD	120–330 AD	7
8485	Stolphål, hus 7	Träkol, hassel	Ua-58162	1815±31	135–240 AD	120–330 AD	7
14344	Härd	Träkol, rönn/oxel	Ua-57175	2409±33	540–400 BC	750–390 BC	3

Anl	Anl typ	Material	Lab nr	Datering BP	Kal 1 sigma	Kal 2 sigma	Fas
15070	Härd	Träkol, tall	Ua-58163	2042±32	95 BC-5 AD	170 BC-30 AD	4
15100	Stolphål, grav 17	Hasselnötsskal	Ua-58164	3415±32	1750-1660 BC	1870-1620 BC	1
15272	Härd	Träkol, björk	Ua-57176	2071±32	160-40 BC	180 BC-10 AD	4
15818	Härd	Träkol, tall	Ua-58165	1975±31	20 BC-70 AD	50 BC-90 AD	5
51124	Stolphål, hus 1	Träkol, tall	Ua-57045	1704±30	260-390 AD	250-410 AD	8
51822	Härd	Träkol, talkvist	Ua-58169	1947±30	15-85 AD	20 BC-130 AD	6
51843	Härd, hus 5	Träkol, hassel	Ua-57177	1821±32	135-235 AD	80-330 AD	7
51866	Härd	Träkol, hassel	Ua-57178	1816±32	135-240 AD	120-330 AD	7
52304	Härd	Träkol, björk	Ua-57041	1536±30	430-570 AD	420-590 AD	9
52363	Härd, hus 1	Träkol, hassel	Ua-58167	1859±30	90-220 AD	80-240 AD	6
54057	Härd, hus 17	Träkol, björk	Ua-57179	1911±32	60-130 AD	10-220 AD	6
55230	Kokgrop, hus 15	Träkol, hassel	Ua-58312	2499±31	770-540 BC	790-520 BC	3
55805	Stolphål, hus 15	Träkol, hassel	Ua-58168	2475±31	760-530 BC	770-430 BC	3
57998	Härd	Träkol, en	Ua-57180	2111±32	190-60 BC	350-40 BC	4
64367	Lager i vattenhål/brunn?	Träkol, en	Ua-57181	344±31	1480-1640 AD	1460-1640 AD	13
66112	Härd	Träkol	Ua-57182	1610±32	400-540 AD	380-540 AD	9
66524	Lager, A100	Matskorpa, keramik	Ua-57049	1526±31	430-590 AD	420-610 AD	9

Tabell 7. Fasindelningar.

Detaljerad fasindelning			Förenklad fasindelning	
Fas	Period	Tidsspänn för ¹⁴ C-dateringar (kal 2 sigma)	Fas	Period
1	Äldre bronsålder	1870-1620 f.Kr.	I	Bronsålder
2	Mellersta bronsålder	1380-1050 f.Kr.		
3	Yngre bronsålder	810-480 f.Kr.		
4	Förromersk järnålder	370 f.Kr.-40 e.Kr.	II	Förromersk järnålder-äldre romersk järnålder
5	Sen förromersk-äldre romersk järnålder	110 f.Kr.-90 e.Kr.		
6	Äldre romersk järnålder	40 f.Kr.-240 e.Kr.		
7	Äldre/Yngre romersk järnålder	80-330 e.Kr.	III	Yngre romersk järnålder-folkvandringstid
8	Yngre romersk järnålder	130-430 e.Kr.		
9	Yngre romersk järnålder-folkvandringstid	250-540 e.Kr.		
10	Vendeltid	550-650 e.Kr.	IV	Vendeltid-vikingatid
11	Sen vendeltid-tidig vikingatid	660-950 e.Kr.		
12	Sen vikingatid	890-1020 e.Kr.		
13	Medeltid-sen tid	1460-nutid		

Figur 80. Graf över ¹⁴C-dateringar från Spånga 96:1 m.fl.

Övergången till *fas 5* är ganska otydlig. Fasen omfattar fem dateringar från perioden cirka 110 f.Kr.–90 e.Kr., två gravar centralt på höjden och i öster, AG25 och AG36, samt tre härdar i västslutningen, A4536, A4926 och A15818, den sistnämnda under husterrassen (figur 85). Ett eventuellt hörnstolphål i hus 12, A552, har också daterats till fasen. Stolphålet bedömdes ha en fyllning av härdmaterial och dateringen hör förmodligen inte till huset också på grund av husets typologi.

Fas 6 omfattar huvudsakligen äldre romersk järnålder, cirka 40 f.Kr.–240 e.Kr., sammanlagt 14 dateringar, varav sex från gravar. Tre av dem låg på krönet, en inom och under AG5, AG50, och de två övriga på längre åt nordväst, AG6 och AG26 (figur 86). Tre gravar låg nedanför slutningen i norr – AG15, AG22 och AG46. Av de sju härdarna låg två i det västra området, A2371 och A4442, den senare intill stensträngen A68122. En härd på krönet i nordväst (A54057) kan höra till ett mindre hus här (hus 17). På den övre terrassen har en härd (A7441) tolkats höra till hus 2 och en härd låg strax väster om (A51822). Ett stolphål samt en härd i hus 1 har också daterats till fasen (A3809 respektive A52363). De två sistnämnda tillhör de mest svårtolkade dateringsresultaten eftersom huset på grund av dateringen från ett annat stolphål (A51124) och läget på husterrassen yngsta parti samt dess typologi har bedömts vara yngre (*fas 8*). Materialet från stolphålet utgjordes dock av tall som kan ha en hög egenålder.

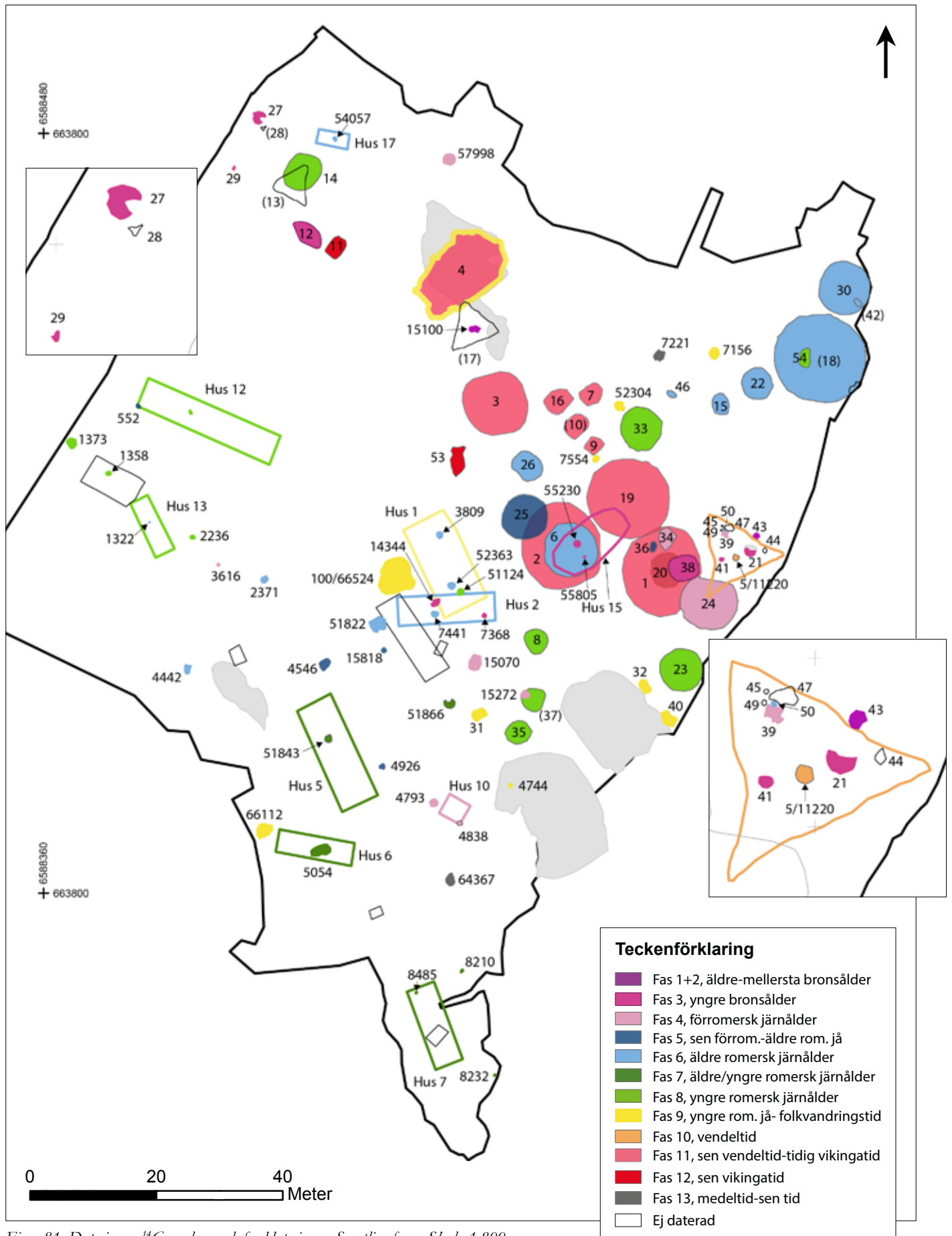
Fas 7 omfattar sex dateringar från perioden senare delen av äldre romersk järnålder samt yngre romersk järnålder, 80–330 e.Kr. Fyra var härdar – A51866 på den övre terrassen, A51843 i hus 5 samt A8210 och A8232 vid stensträngen A67440. De övriga var ett stolphål (A8485) i hus 7 i söder samt en kokgrop (A5054) i hus 6 (figur 87).

Från *fas 8* finns tio dateringar från huvudsakligen yngre romersk järnåldern, cirka 130–430 e.Kr. Två stolphål har daterats till 250–400/410 e.Kr. – A281 i hus 12 och A51124 i hus 1. De tre härdarna låg i väster (A1358, A1373 och A2236) (figur 88). Av de sju gravarna låg en i nordväst (AG14), en strax nedanför krönet i norr (AG33) och en låg inom den stora AG18 (AG54). Två låg på den övre terrassen (AG8 och AG35) och ytterligare en strax ovanför dessa på krönet, i östra kanten av området (AG23).

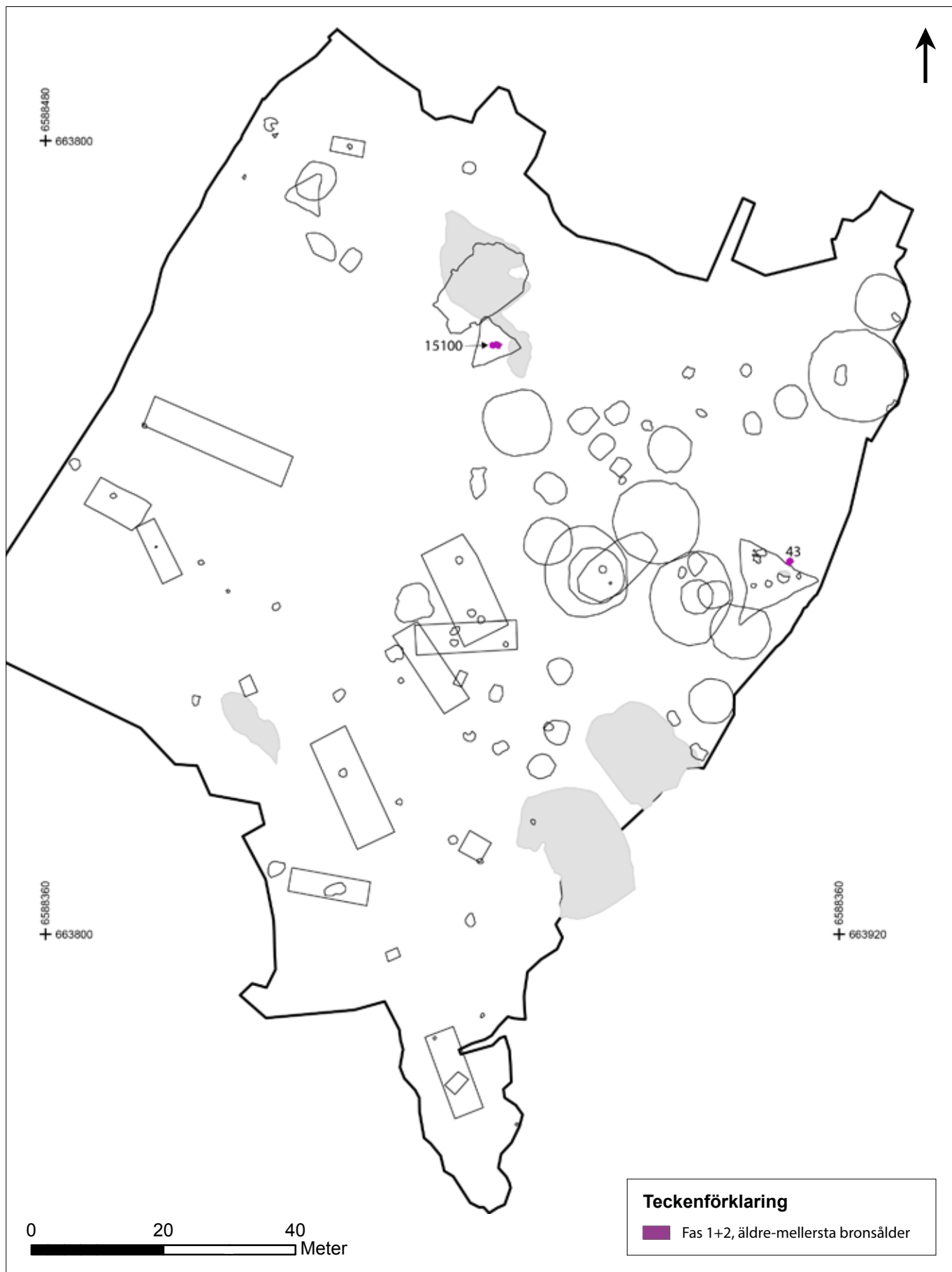
Från perioden yngre romersk järnålder–folkvandringstid, *fas 9*, finns tio dateringar, varav två tillhör en något tidigare period (250–540 e.Kr.) – de omdeponerade benen i AG4 och graven AG32 på krönet i sydöst (figur 89). De övriga åtta hade en något senare tyngdpunkt, 350–540 e.Kr. Två av dessa var från gravar, AG40 intill AG32 samt AG31 i kanten på den övre terrassen. En datering var från ett lager i stenpackningen A100. De övriga var härdar – tre mellan gravar i norr (A7156, A7554 och A52304), en intill hus 6 längs ner i sydväst (A66112) samt A4744 på berget i öster.

Till *fas 10*, vendeltid, har endast ett prov daterats – träkol från lagret A11220 i stolphålet A62776 i mitten av treudden AG5 (550–650 e.Kr.) (figur 90). *Fas 11* omfattar nio gravar från sen vendeltid–tidig vikingatid, 660–950 e.Kr. – AG1, AG2, AG3, AG4 (två dateringar), AG7, AG9, AG16, AG19 och AG20 (figur 91). Grav AG9 har möjligen en äldre datering och AG3, AG4 och AG19 kan vara senare. *Fas 12* omfattar endast en grav, AG53, 890–1020 e.Kr. (figur 92).

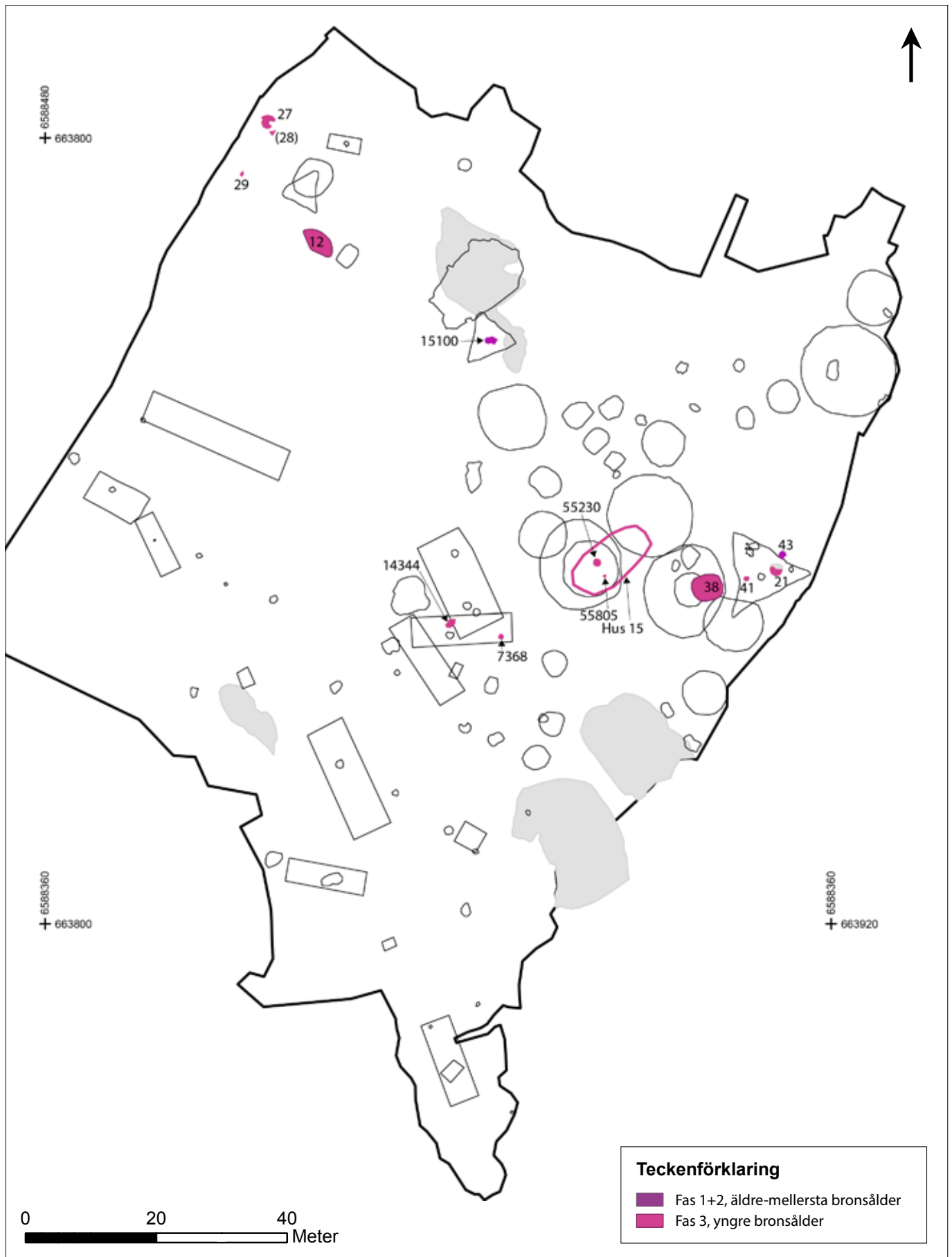
Från historisk tid, *fas 13*, finns fyra dateringar. Lagret A64367, i ett eventuellt vattenhål/brunn i söder, har daterats till 1460–1640 e.Kr. (figur 81). Obrända ben från en häst och en katt i överbyggnaden/manteln i hög 4 har daterats till 1680–1940/nutid, i stort sett samma period som en härd i norr (A7221, 1690–1920 e.Kr.).

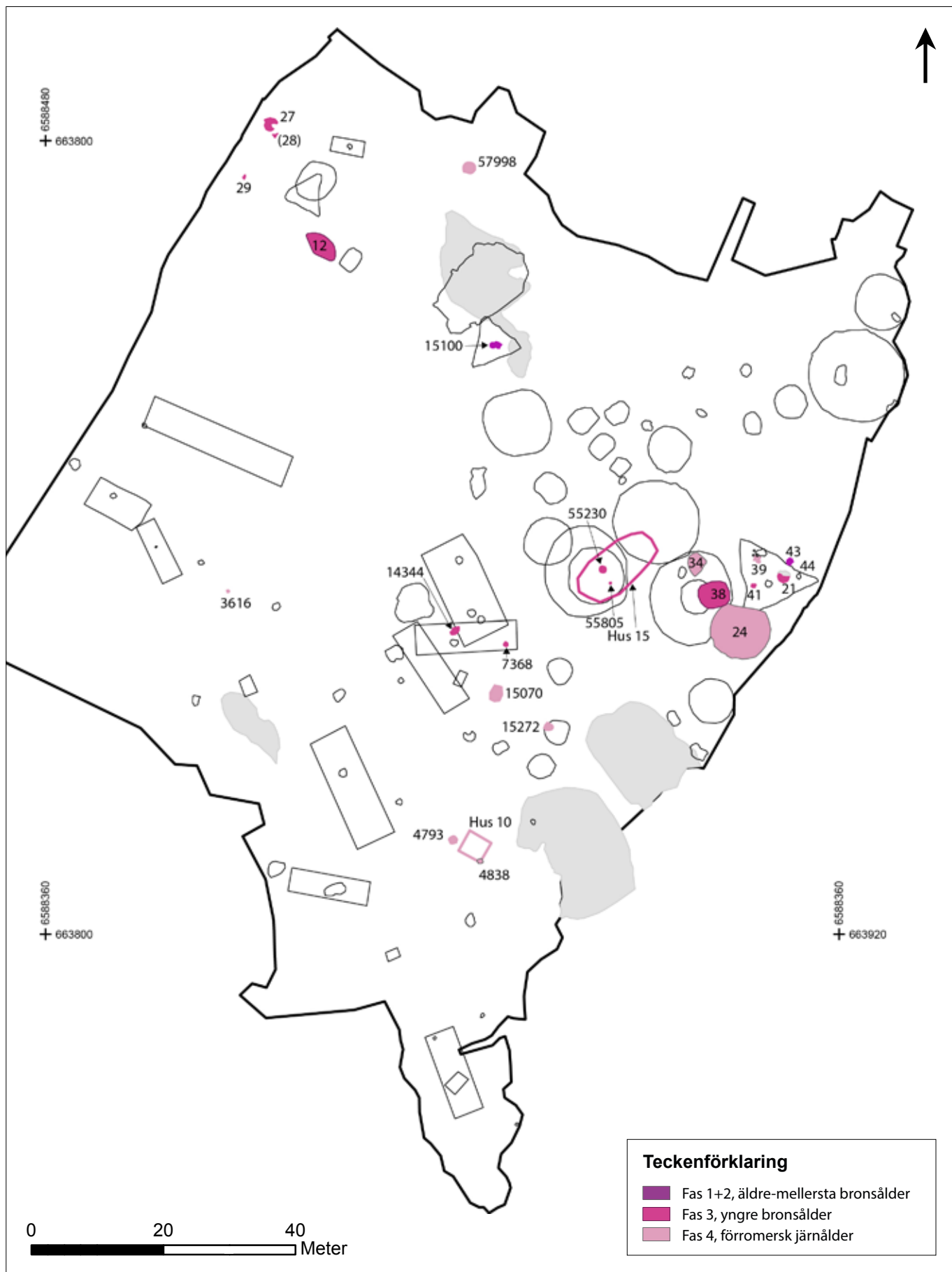
Figur 81. Dateringar, ¹⁴C-analyser och fynddateringar. Samtliga faser. Skala 1:800.

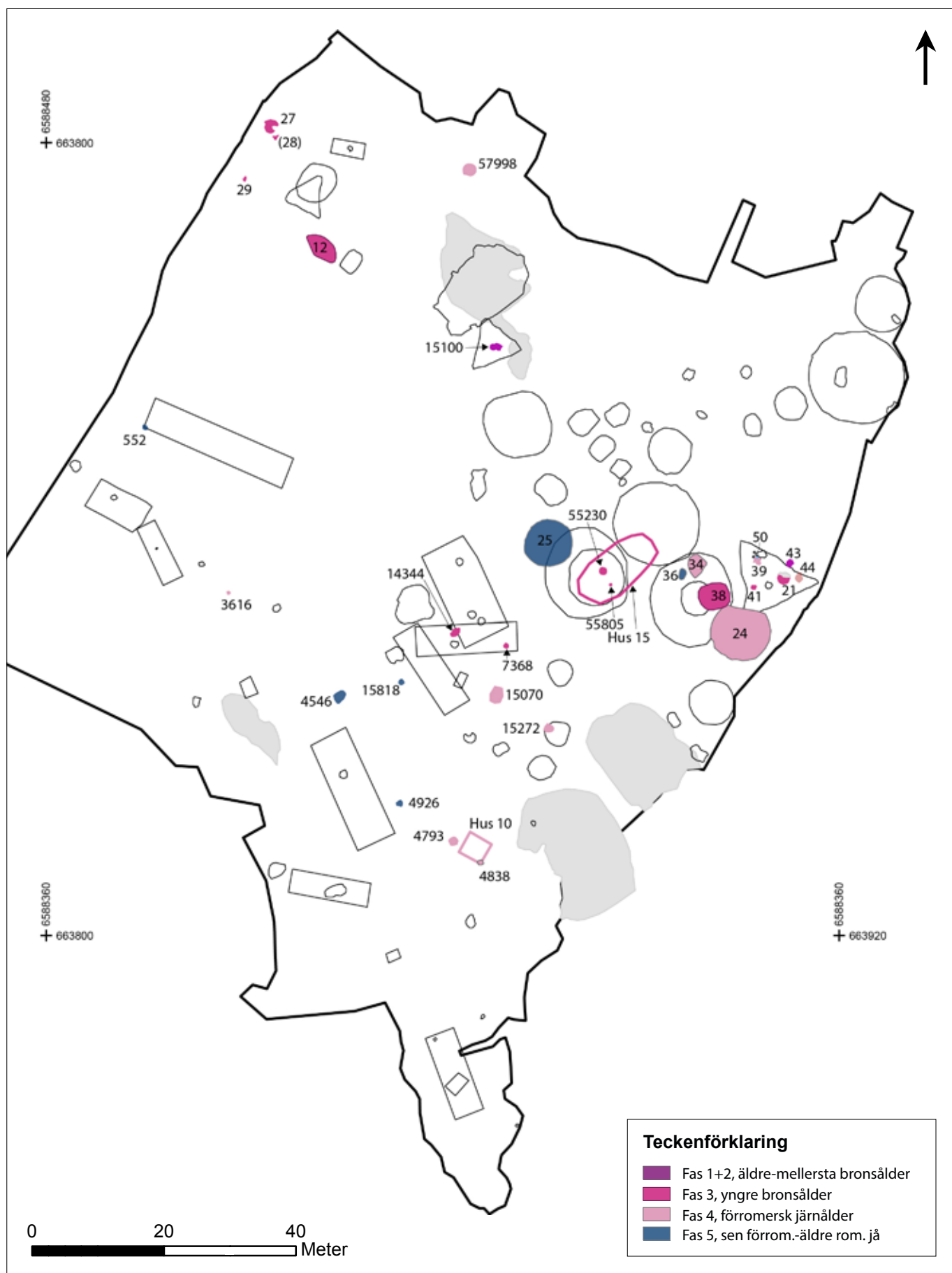
Figur 82. Dateringar, ¹⁴C-analyser och fynddateringar. Fas 1–2. Skala 1:800.

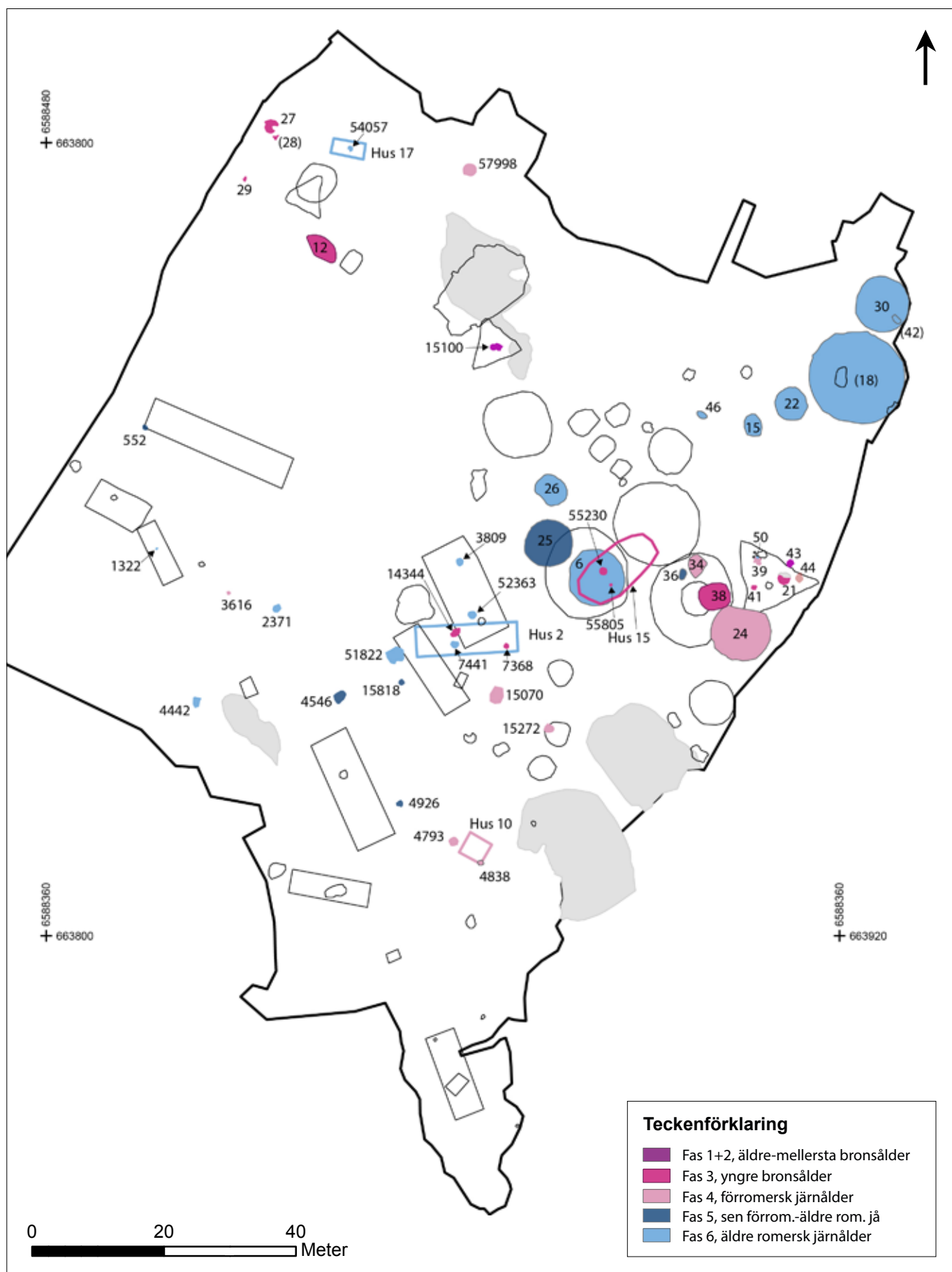
Figur 83. Dateringar, ¹⁴C-analyser och fynddateringar. Fas 1–3. Skala 1:800.

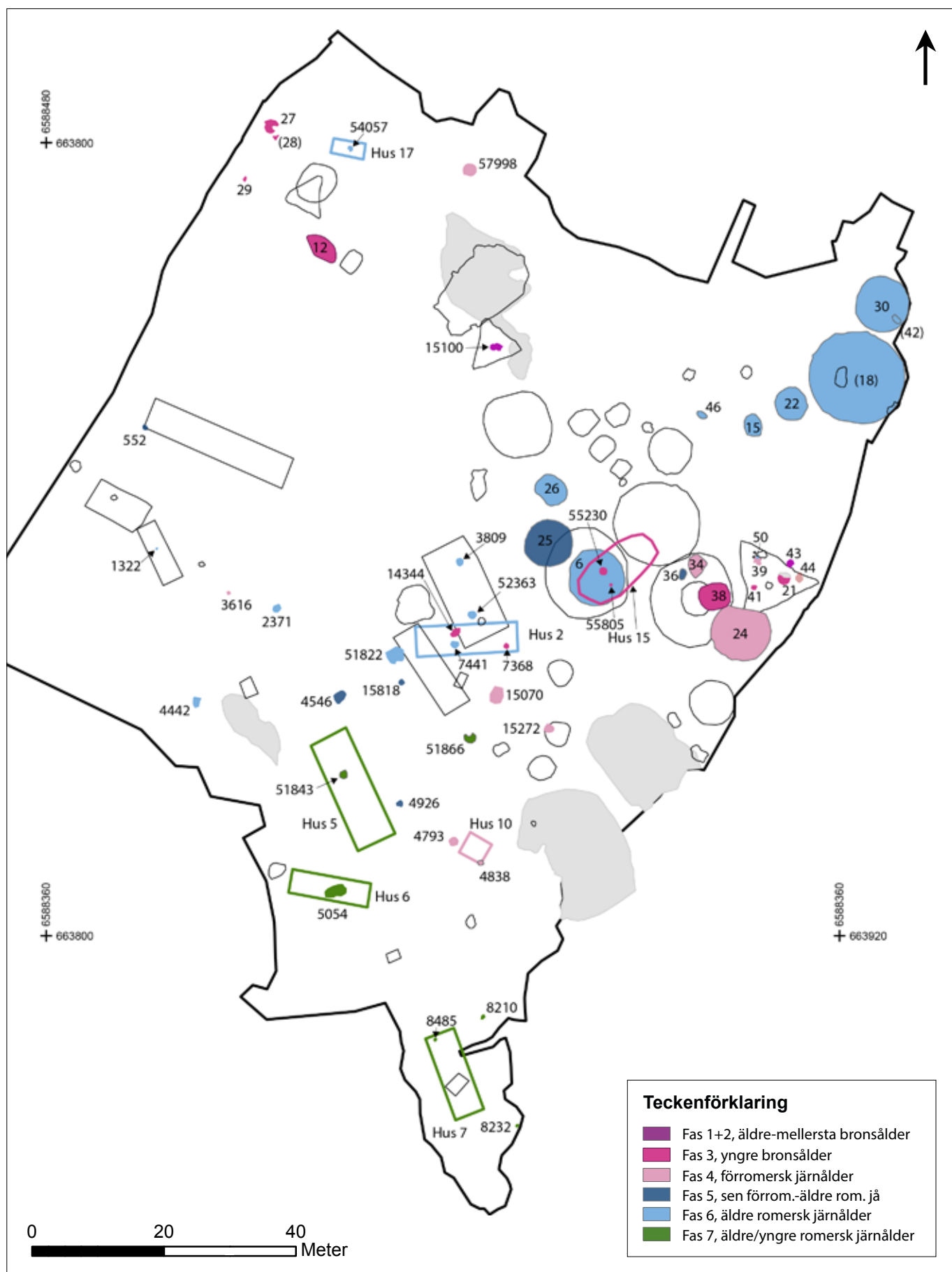
Figur 84. Dateringar, ¹⁴C-analyser och fynddateringar. Fas 1–4. Skala 1:800.

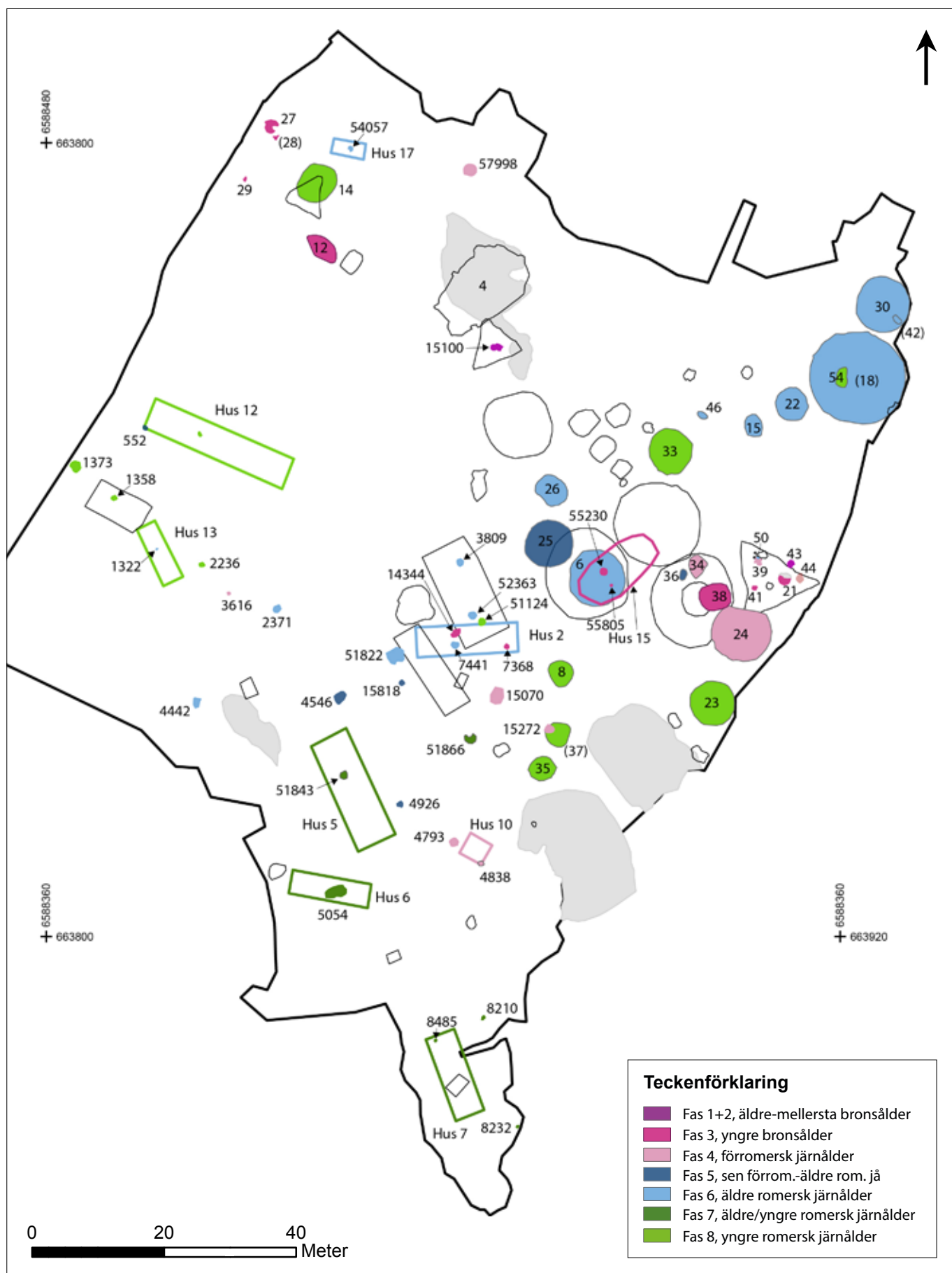
Figur 85. Dateringar, ¹⁴C-analyser och fynddateringar. Fas 1–5. Skala 1:800.

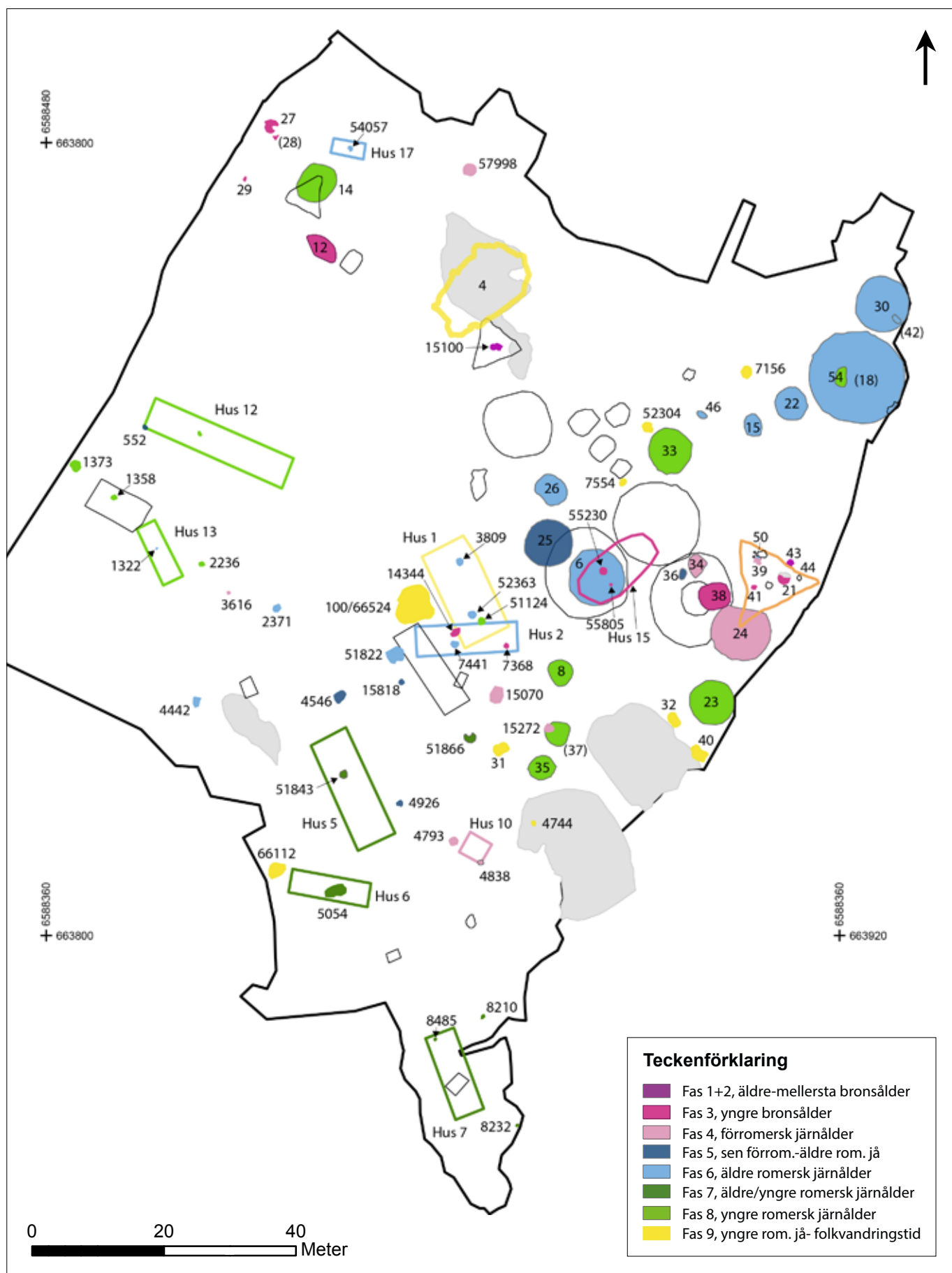
Figur 86. Dateringar, ^{14}C -analyser och fynddateringar. Fas 1–6. Stratigrafisk och typologisk datering inom parentes. Skala 1:800.

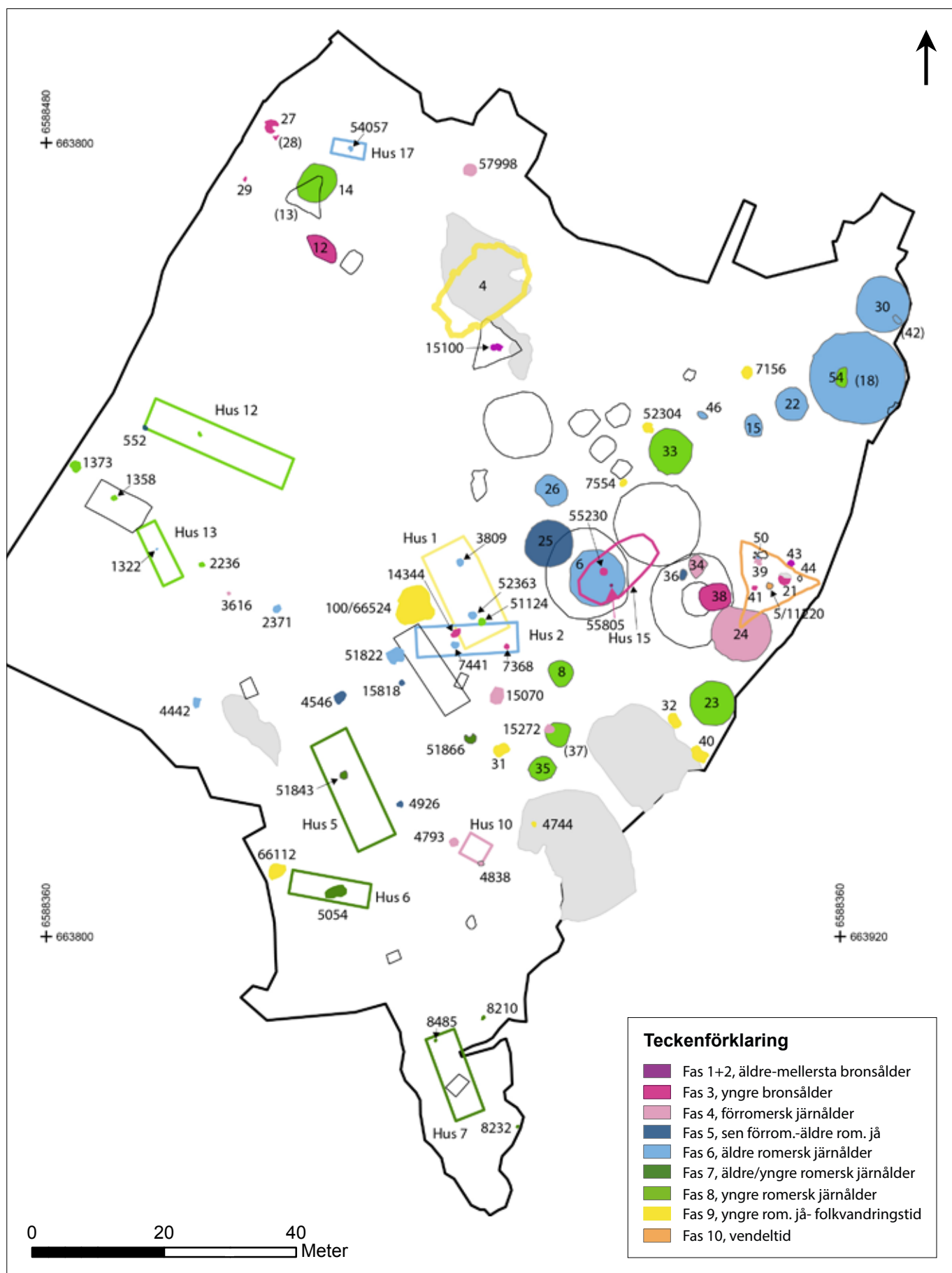
Figur 87. Dateringar, ¹⁴C-analyser och fynddateringar. Fas 1–7. Stratigrafisk och typologisk datering inom parentes. Skala 1:800.

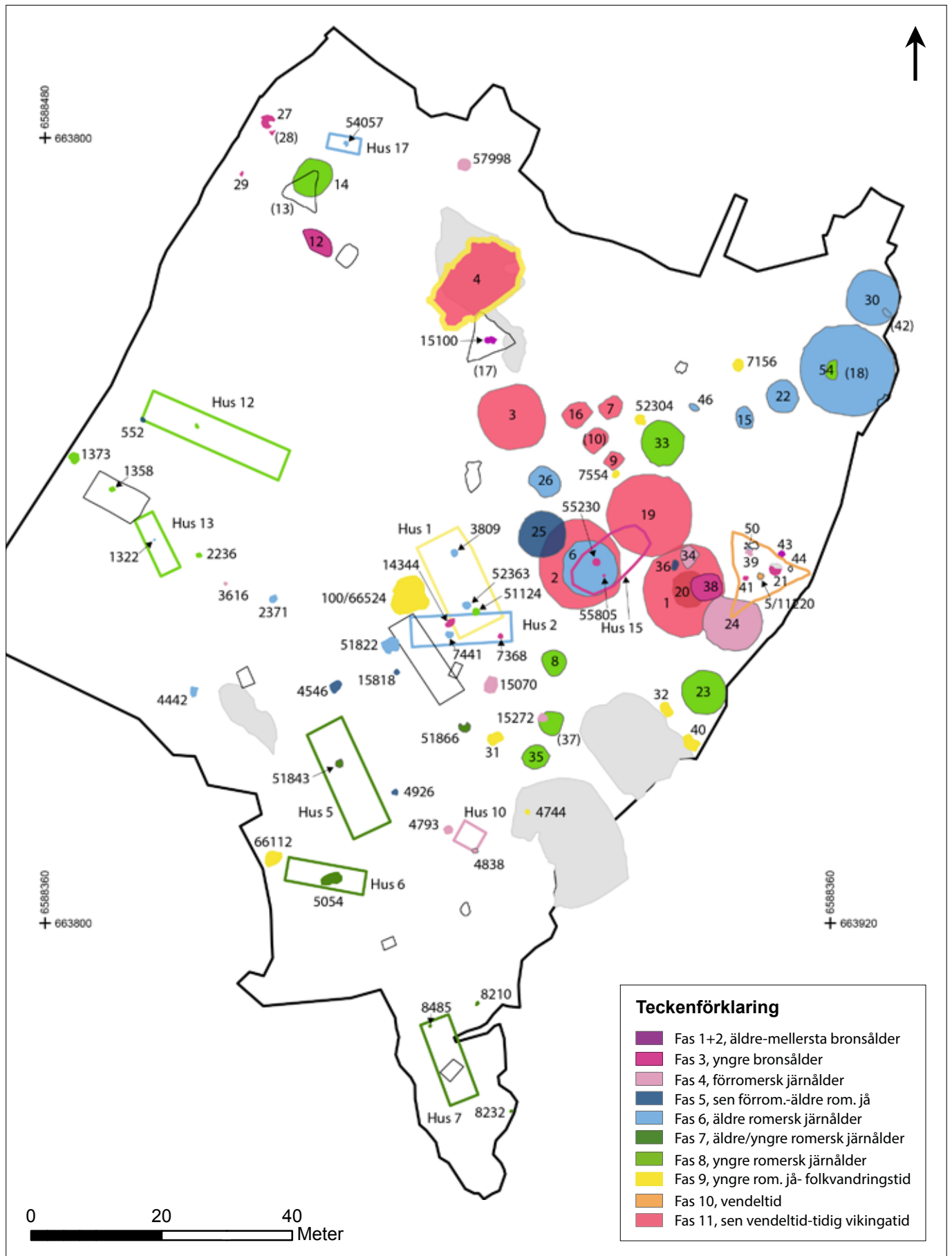
Figur 88. Dateringar, ¹⁴C-analyser och fynddateringar. Fas 1–8. Stratigrafisk och typologisk datering inom parentes. Skala 1:800.

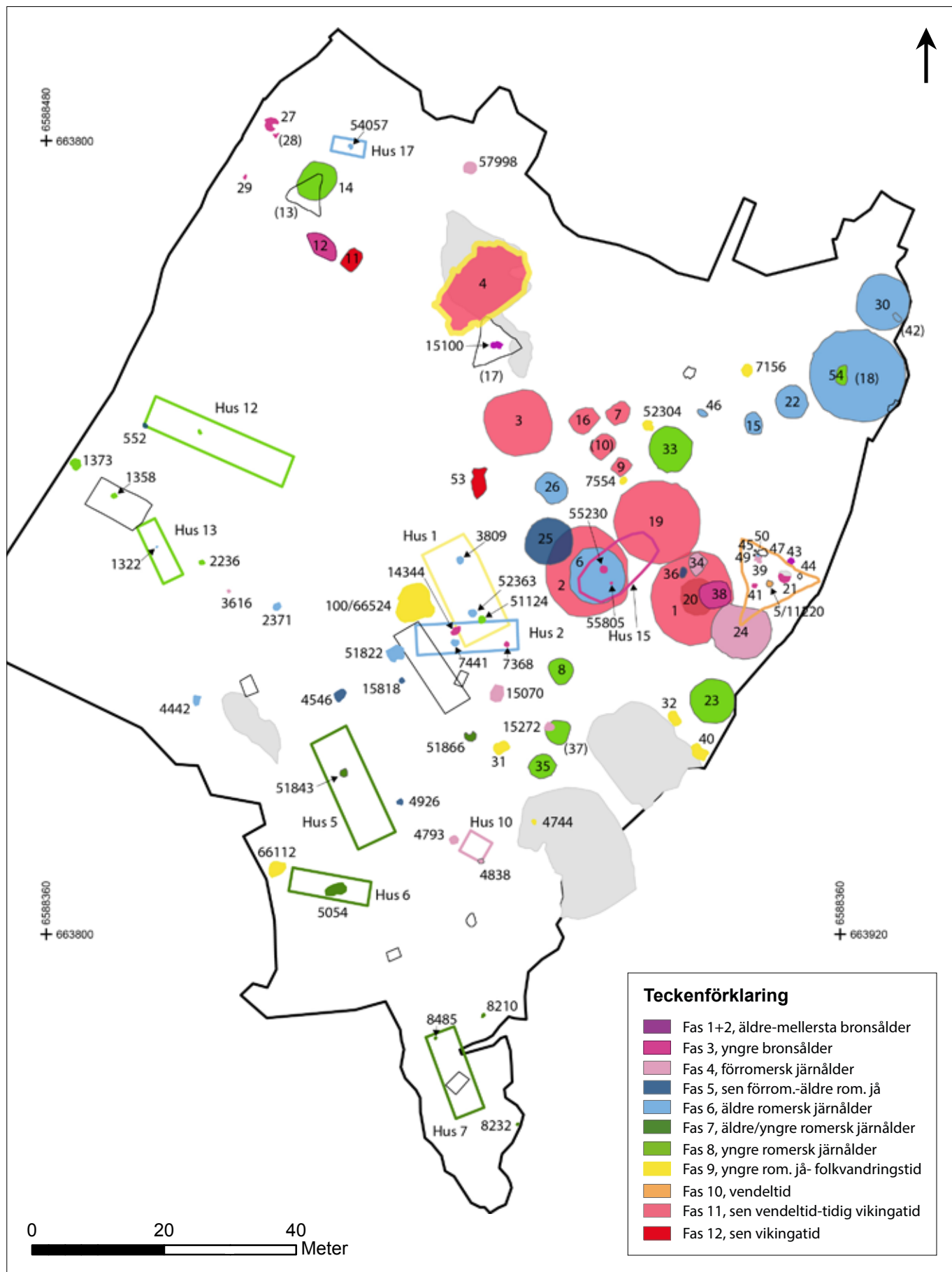
Figur 89. Dateringar, ¹⁴C-analyser och fynddateringar. Fas 1–9. Stratigrafisk och typologisk datering inom parentes. Skala 1:800.

Figur 90. Dateringar, ¹⁴C-analyser och fynddateringar. Fas 1–10. Stratigrafisk och typologisk datering inom parentes. Skala 1:800.

Figur 91. Dateringar, ¹⁴C-analyser och fynddateringar. Fas 1–11. Stratigrafisk och typologisk datering inom parentes. Skala 1:800.

Figur 92. Dateringar, ¹⁴C-analyser och fynddateringar. Fas 1–12. Stratigrafisk och typologisk datering inom parentes. Skala 1:800.

Makrofossilanalys

Syftet med makrofossilanalysen har varit att, tillsammans med vedart, tolka funktioner inom hus och gårdsytor och husens konstruktion. Syftet har också varit att få en uppfattning om konsumtion och eventuell produktion av föda på järnåldersgården (hushållsekonomi). Prover har tagits från boplatskontexter, härdar och mindre kulturlager/avfallslager. Syftet har även varit att använda förekomst av makrofossil, tillsammans med vedart, som en indikator på hantering av eld i rituella och profana kontexter eftersom handlingarna och därmed innehållet antas variera mellan dessa kontexter. Prover för båda dessa analyser har så långt som möjligt tagits från samma anläggningar, från ett urval av kontexter – till exempel brandlager i gravar och boplatskontexter/härdar för en jämförelse. Prov togs även i gravhögnas överbyggnad. Makrofossil från säkra kontexter har också använts för datering. Analysen förväntades även ge indikationer på närmiljön, det vill säga landskapets flora. Eftersom det fanns medel kvar inom budget har totalt 223 prover analyserats istället för de beräknade 120 proverna. Makrofossilanalysen har utförts av Stefan Gustafsson, Arkeologikonsult (bilaga 12).

Resultat

Förkolnat makrofossilmaterial framkom i 94 av de 223 proverna. På boplatsen påträffades sädeskorn i och i närheten av hus – i stolphålen till hus 1, 2, 5 och 12 (figur 93). Här fanns skalkorn, bröd-/kubbvete, obestämt korn och vete, fragmenterad säd samt havre. Tillsammans med detta förekom även svinmälla, åkerbinda och pilört. Materialet tolkas vara hushållsavfall från hus med bostadsfunktioner. Artsammansättningen i proverna tyder på att man odlat skalkorn i ensäde på väl gödslad och bearbetad åker. Skalkorn har varit den viktigaste grödan i hushållen, men man har även odlat minst två sorters vete. Däremot är det osäkert om man odlat havre eftersom de fragment som påträffats även kan vara ogräs i form av flyghavre. I kulturlagret i hus 15 påträffades skalkorn, emmer-/speltvete, obestämt vete och fragmenterad säd. Emmer-/speltvete är en ålderdomlig typ av säd som främst odlades under stenålder och sedan minskade i betydelse under bronsålder, men som i undantagsfall förekommer under järnåldern och då på mer välbeställda gårdar. Även vete kan indikera ett visst välstånd på gårdarna eftersom man kunde man baka jästa bröd av det.

Av de sammanlagt 61 härdar som analyserats innehöll flertalet endast träkol. De övriga tjugo härdarna kan indelas i en grupp som innehöll förkolnad säd och en med förkolnat gräs och örter. Förkolnad säd fanns sex härdar, inom delområde 3, 4, 6 och 7. I härdarna fanns även enbär, odon, kvistar, örter och grässtrån samt träkol från ask, björk och tall. I 16 härdar fanns gräs och örter i form av strån, stjälkar och tunna kvistar. Ett experiment som gjordes i samband med analysen visar att det bör vara färskt växtmaterial, och inte torrt, som lagts i härdarna. Detta har också skapat mycket rök, vilket skulle kunna tyda på att det kan ha varit fråga om rituella handlingar. Det saknades ogräs och tröskrester i dessa härdar, vilket kan tyda på en hantering som har mer att göra med rituella aktiviteter, kanske kopplade till gravläggningar, eftersom även gravarna saknar denna typ av växtrester. Flera av härdarna låg inom delområde 1, 2 och 6, som tolkats hysa framför allt rituella funktioner, men fanns även inom delområde 3. Enstaka härdar fanns inom delområde 4, 5 (härden i hus 5) och 7.

Förkolnat makrofossilmaterial fanns i 13 gravar – AG1, AG2, AG3, AG4, AG5, AG7, AG17, AG18, AG19, AG23, AG28, AG30 och AG32. Detta bestod av sädeskorn, enbär, gråärt, rötter och hasselnötter. Sädeskornen utgjordes av skalkorn och bröd-/kubbvete. Samtliga fynd av sädeskorn saknade inblandning av tröskrester och ogräs. Gråärt, som påträffades i graven AG19, var föregångaren till dagens gröna ärta och den odlades troligen i en gårdnära trädgård. Säden i gravarna kan som nämnts ha förkolnats i separata härdar, men även i samband med att benen brändes. I gravarna fanns också rötter från minst tre olika arter – rotknölar från knylhavre, brudbröd och svalört. Nästan alla påträffade rötter återfanns i kontexter som kan knytas till gravar. Hassel-

nötsskal, gran- och enbarr samt i några fall även enbär förekom i några av gravarna. I en grav fanns också ett eventuellt fragment av bröd. Skelettgraven AG30 avvek med ett rikhaltigt makrofossilmaterial, vilket påträffades i manteln, intill gravklotet och direkt över kistgropen på graven. Här fanns stora kärnor av skalkorn samt bröd-/kubbvete, ett tydligt exempel på att materialet verkligen är noga utvalt. Enstaka skalkorn, brudbröd och knylhavre fanns spridda i botten på graven. Hasselnötsskal förekom i sot- och kollagren runt kistgropen (A63980 och A64071).

Tolkningen av analysresultatet är att många härdar har eldats med material som skapat rök, vilket tyder på en rituell hantering. Dessutom har man bränt väl rensad säd av bästa kvalitet, rötter, bär och nötter. En del har deponerats i gravar och annat ligger kvar i några av härdarna. Någon form av rituellt eldande med bland annat färskt gräs, enris och granris har också förekommit kring och på gravfältet.

Lipidanalys

Lipidanalys har gjorts med syfte att studera vilka typer av ämnen/födoämnen som har förvarats i de kärl som påträffats för att på vis få en bild av ekonomin, det vill säga vad man har levt av och förmodligen även producerat på gården. Syftet har också varit att i likhet med analys av makrofossil och vedart jämföra sakrala och profana kontexter för att se likheter och variationer i hanteringen av kärl/keramik och födoämnen i dessa (denna jämförelse görs i den vetenskapliga fördjupningen). Inför undersökningen bedömdes att trettio lipidanalyser skulle göras, men eftersom det fanns få keramikfynd från relevanta kontexter på boplatsen gjordes en omprioritering och antalet prover minskades. Sammanlagt har tjugo keramikskärvor analyserats med avseende på lipider. Tio av proverna var från gravar och tio från boplatskontexter. Analysen har utförts av Sven Isaksson, Stockholms universitet (bilaga 13).

Resultat

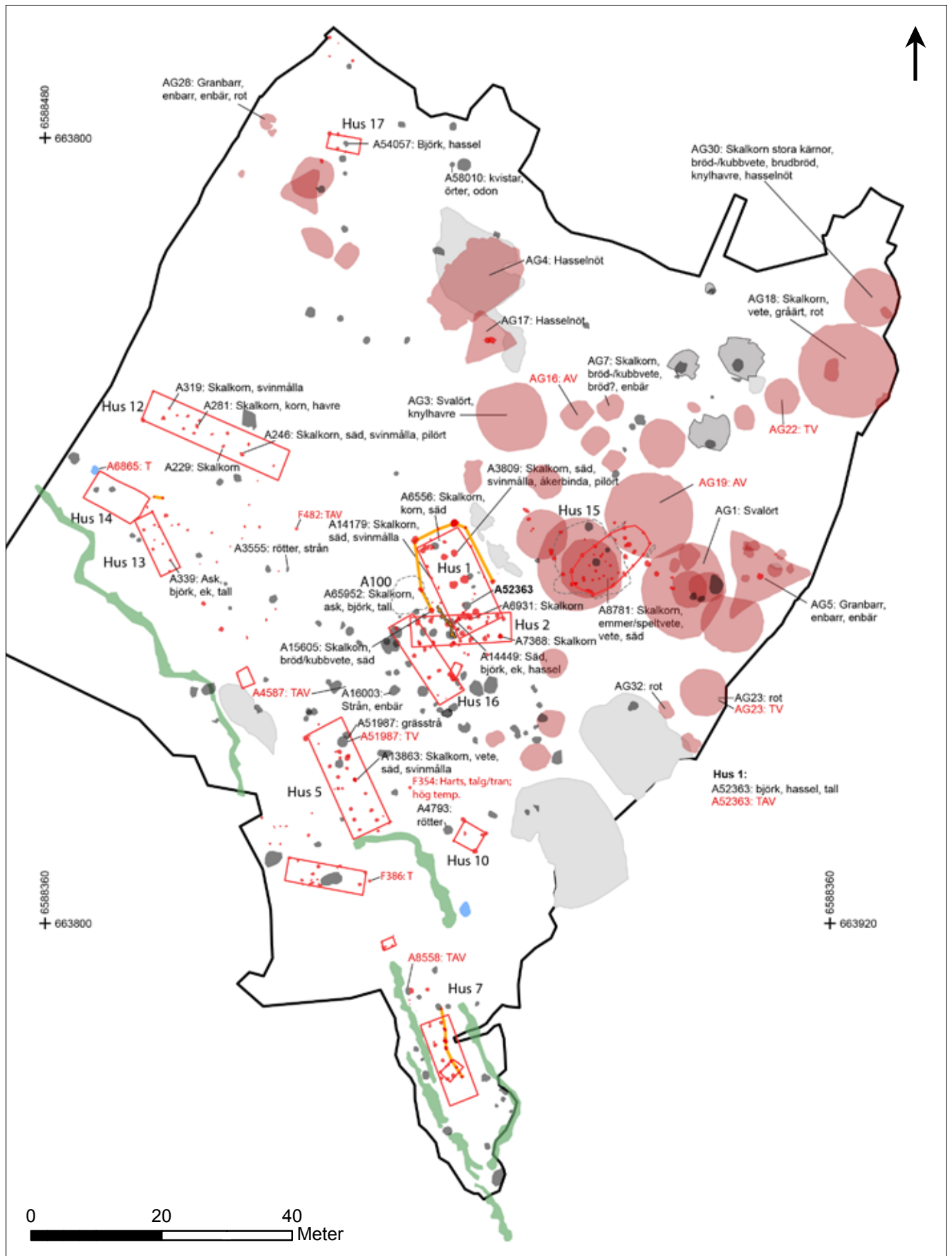
Av de sammanlagt 20 keramikskärvorna kunde liprester konstateras i 13 stycken. Dessa bestod av terrestriska animalier (från landlevande djur), akvatiska/marina rester (från fisk eller marina däggdjur) samt vegetabiliska fetter, bland annat mjölk. I ett prov fanns även spår av harts.

Fem av gravkärlen innehöll inga rester av fetter alls. Bland de övriga fanns rester av terrestriska och vegetabiliska fetter, bland annat mjölk, i tre gravar – AG2, AG22 och AG23. I två gravar fanns kärl som innehållit en kombination av akvatiska/marina och vegetabiliska fetter (AG16 och AG19).

Inom boplatsytorna fanns keramikskärvor med en kombination av terrestriska, akvatiska och vegetabiliska fetter. Dessa påträffades inom hus 1, i kulturlager A4587 vid hus 5, inom hus 7 samt i sluttningen i väster (inom delområde 7) (figur 93). Enbart terrestriska fetter samt tillsammans med vegetabiliska fetter fanns på boplatsytan i väster (delområde 7), intill hus 6 samt inom hus 5. En skärva i sluttningen ovanför hus 5 kommer från ett kärl som troligen har innehållit harts. Två av keramikskärvorna från boplatsen innehöll inga fettrester – två intill hus 5, en från kulturlager A4587.

I sju skärvor, varav två från gravar, fanns spår av akvatiska fetter, det vill säga från fisk eller marina däggdjur. I fem av dessa fanns även vegetabiliska och terrestriska fetter, troligen från idisslare. Detta har tolkats som möjliga rester av fisk tillrett med smör.

Frånvaron av fettsyror i flera av kärnen från gravarna avviker från de studier som gjorts på keramik från yngre järnåldersgravfält. Dessutom varierade innehållet i de kärl som använts – här fanns både terrestriska animalier, akvatiska animalier och vegetabilier. En annan skillnad, om än bara antydd på grund av de relativt få proverna, är att kombinationen akvatiska och vegetabiliska fetter samt med mjölk enbart fanns i gravar, tre stycken, och inte i boplatskontexter.

Figur 93. Makrofossil- och lipidanalys. Resultat från makroanalys markerat med svart text och resultat från lipidanalys med röd text. T = terrestriska, A = akvatiska, V = vegetabiliska lipider. Skala 1:800.

Kvartärgeologisk analys

För att kunna tolka kulturlager, odlingslager och konstruktionslager har en kvartärgeolog deltagit i fält för att bistå vid bedömning. Dessutom har ett av de förmodade odlingslagren analyserats med hjälp av vertikal provtagning. I det största förmodade odlingslagret A202586 i områdets västra del (delområde 7) gjordes en kvartärgeologisk analys med hjälp av en så kallad monolit (vertikal provtagning). Syftet var att beskriva innehållet av kiselmikrofossil och undersöka om spår av odling/gödsling kunde identifieras. Dessutom gjordes analys av humusinhåll (glödförlust) för att bedöma lagret, eftersom odling skapar ett högre humusinhåll än naturjordar och en del kulturjordar. Provtagningen gjorde i en provbank i lagrets norra del, 3,3 meter sydöst om härden A16085. Analyserna har utförts av Jan Risberg, Stockholms universitet (bilaga 14).

Resultat

Analysen av lagret A202586 visar att den övre delen innehöll stora mängder fytoliter, chrysophyceae stomatocysts och aerofila diatoméer, vilket förmodligen är resultatet av yngre antropogena aktiviteter i form av plöjning och odling. De var mycket vanliga från 34 cm djup och uppåt med en topp på 19 cm djup. Höga kväve- och fosforhalter har också korrelerats till förhöjda förekomster av chrysophyceae stomatocysts i sjösediment.

I de översta 17 cm sjunker mängden chrysophyceae stomatocysts, vilket eventuellt kan vara resultatet av senare påfört material, alltså efter att odlingen på provtagningsplatsen upphört. Tolkningen är att det är sannolikt att marken ner till cirka 35 cm djup har plöjts och odlats. En anrikning av stenar i lagret mellan 17 och 35 cm djup skulle också kunna vara resultatet av plöjning.

Generellt sett stiger vattenhalten uppåt i lagerföljden. Ett undantag är ett tunt skikt med lera/silt. Det förhöjda värdet kan förklaras av att lera kan binda vatten i högre grad än sand. Glödförlusten ökar också den uppåt i lagerföljden, med en liten topp i samma lager med förhöjd vattenhalt. De högsta värdena har dock noterats i de två övre proverna. Detta faktum är inte förvånande då sentida vegetation och bioturbation bidrar med organiskt material ner till ett visst djup. Det är sannolikt att delar av det organiska materialet har oxiderats, eftersom sekvensen till stor del består av sand.

Kornstorleksvariationerna i sekvensen skulle kunna vara resultatet av en stillastående strandlinje alternativt en liten höjning av havsnivån. Förekomster av brackmarina diatoméer indikerar ackumulation, förmodligen i form av omlagring, i Litorinahavet.

Markkemisk undersökning

Utöver de planerade analyserna (se ovan) har medel omfördelats till en markkemisk undersökning med analys av framför allt fosfathalten i en rund stensättning, AG37, som saknade såväl brända ben som skelett och grop efter jordbegravning. Syftet var att identifiera eventuell gravläggning i anläggningen. Dessutom utfördes mätning av magnetisk susceptibilitet.

Proverna insamlades i marknivån under stenpackningen, i ett rutnät med cirka 0,2 meter mellan proverna (figur 94). Av dessa har vartannat prov analyserats, på cirka 0,25–0,35 meters avstånd. Provtätheten för dessa var cirka 12 prover/m². Fosfathalten (Cit-P) har mätts enligt Arrhenius och Miljöarkeologiska laboratoriets citronsyrametod, där fosfathalten anges som mg P/1000 gram torrsvikt jord extraherad med citronsyra (2%). Magnetisk susceptibilitet (MS) innebär att man mäter magnetiserbarheten hos ett material, vilket tolkas som graden av värmepåverkan. Den markkemiska undersökningen har utförts av Samuel Eriksson, Miljöarkeologiska laboratoriet, Umeå universitet (bilaga 15).

Resultat

Fosfathalterna varierade mellan 179 och 428 ppm med ett typvärde på cirka 270 ppm. Detta tolkas som ett resultat av relativt höga bakgrundsvärden och tydlig kulturpåverkan. Spridningen visar att de högsta värdena finns i gravens utkanter, men med ett stråk av höga värden tvärs över anläggningen i västnordväst–östsydöstlig riktning. Resultatet kan möjligen tolkas som deponering av ben eller en obränd kropp. De tydliga koncentrationerna kan också vara resultatet av deponering av gravgåvor (matoffer).

När det gäller magnetisk susceptibilitet (MS), indikationer på värmepåverkan, fanns höga värden i gravens västra del med en tydlig koncentration strax norr om mittblocket. Detta kan vara resultatet av att det fanns en äldre härd under graven (A15272), dock med ett jordlager emellan (terrasseringslagret A202442). Detta lager kan dock bestå av jord/material från härden eller från marken runt denna.

Figur 94. Provtagning och inmätning av prover för markkemisk analys (fosfatanalys). Karin Stenström och Andréa Borgius i arbete på Spånga 96:1. Foto från nordöst av Reidar Magnusson.

Gravplats, kultplats och gårdar – tolkning

Här presenteras en relativt kortfattad sammanfattning och tolkning av undersökningens resultat enligt de frågeställningar som formulerats för basrapporten (fråga 1–12). Ett mer utförligt resonemang kommer att föras i den vetenskapliga fördjupningen.

Undersökningen av Spånga 96:1 och Spånga 214:1 med flera visar att området omfattar ett grav- och boplatssammanfattning med dateringar från mellersta bronsåldern till vikingatid och med lämningar från historisk tid. Området har delvis en mycket tydligt rumslig struktur där gravar och vad som bedömts som lämningar efter rituella aktiviteter framkom på höjdryggens krön, i sluttningen och på avsatsen norr om denna samt på den övre terrassen och delvis i sluttningen runt terrassen söder om krönet. Boplatslämningar, som tolkats vara lämningar efter gårdsbebyggelse, fanns sydväst om gravfältet, på avsatser och terrasser i sluttningen, men ett par hus fanns även på och strax norr om höjdryggens krön.

Övergripande stratigrafi, lager och terrasser

Komplex stratigrafi förekom på flera platser inom undersökningsområdet, framför allt på krönet där gravar överlagrade såväl andra gravar som boplatssammanfattningar och kulturlager med mera. Överlagringar fanns även i den övre delen av sydvästsluttningen där en större terrasskonstruktion (övre terrassen) med hus och gravar överlagrade äldre boplatssammanfattningar.

Kulturlager och konstruktionslager fanns inom stora delar av området. Konstruktionslager (påförda lager) i form av större terrasser fanns uppe på krönet samt sydväst/söder om detta – den övre, mellersta och södra terrassen. Dessa terrasser var knutna till hus och boplatssammanfattningar, men på den övre terrassen fanns även gravar. Förutom hus-/boplatsterrasser utgjordes en del av lagren av markberedning i form av påförda lager inom stora ytor, framför allt utmed delar av höjdryggens krön och i delar av sluttningen sydväst om detta. Dessa utgjordes av sten- och jordlager, som skapats av morän och kulturlager från platsen. Dessa lager bedöms vara knutna till det rituella bruket av platsen, gravfältet.

Platsens utformning, användning och kronologi

Gårdar, hus och hägnader

- 1) *Hur är gården/ boplatssammanfattningen och närområdet byggd och organiserad (hus, gårdstun, täppor, hägnader med mera)?*
- 2) *Vilka funktioner och aktiviteter finns?*
- 3) *Vilken typ av ekonomi kan knytas till boplatssammanfattningen?*
- 4) *Finns flera samtida gårdar/ buskåll?*

Boplatssammanfattningarna låg framför allt på den sydvästra sidan av höjdryggen, där tre gårdsplatser har identifierats. Ett par hus fanns även på krönet av höjden. Sammanlagt framkom rester efter femton hus, en ställning, sju stolphägnader och två stolprader. Husen bestod av nio treskeppiga stolphus, ett möjligt tvåskeppigt hus, fyra möjliga fyrstolps-hus samt ett syllstenshus. Åtminstone två av de tre gårdsplatssammanfattningarna kan delvis ha existerat samtidigt, i en successiv följd. Med *gårdsplats* menas här plats för ett eller flera hus, varav minst ett bostadshus, vilka tolkas höra till en gård, samt tillhörande ytor runtom, men med mer eller mindre tydliga gränser för gårdstomten och gårdens närområde, det vill säga ett successivt avtagande verksamhetsområde.

De två tydligaste gårdsplatserna låg i sydvästslutningen och nedanför denna, men ett gårdsläge har även funnits högre upp, på en avsats strax söder om krönet där man i ett senare skede har byggt den övre husterrassen. De två hus som påträffades på krönet av området har varit svårare att tolka vad det gäller funktion. Ett möjligt bostadshus i två faser har funnits på krönet av gravfältet under yngre bronsålder (hus 15), medan hus 17 i norr förmodligen kan knytas till rituella aktiviteter i likhet med kringliggande härdar och gravar.

Den övergripande gårdsstrukturen kan identifieras för flera gårdar – hus, gårdsplaner, härdområden och hägnader kan rekonstrueras. Förutom gårdsaktiviteter, där härdar, kokgropar, keramik, ben, makrofossil och lipidrester visar på gårdarnas och människornas dagliga liv och agrart baserade ekonomi, fanns endast mycket sparsamma spår efter andra verksamheter i form av hantverk med mera. Enstaka slaggbitar visar på smide, även om någon smedja inte kan identifieras. I stenpackningen A100 fanns delar av en degel vilket kanske kan tyda på bronsgjutning vid hus 1. Indikationerna är dock svaga och platsen tolkas ha en rituell funktion.

Gårdsplats 1. Övre terrassen och slutningen nedanför (delområde 3–4)

Gårdsplats 1 låg strax söder om krönet på gravfältet och har bedömts omfatta den övre terrassen/avsatsen och i slutningen nedanför denna (delområde 3–4). Det är ett komplext och svårdefinierat område, som har använts i flera faser och delvis har brukats i rituellt syfte, bland annat fanns flera gravar här. Det har också funnits tre större hus, varav två bedöms kunna ha varit delar av en gård (figur 39).

¹⁴C-dateringar från flera härdar visar att området varit i bruk under yngre bronsålder och förromersk järnålder även om funktionen inte kan preciseras närmare (cirka 750–0 f.Kr. – A14344, A15070 och A15272). Under förromersk järnålder finns ett mindre kvadratisk hus, hus 10, sannolikt en ekonomibygnad med två intilliggande härdar, intill berget i slutningens södra del.

Det första huset på platsen, hus 16, har anlagts på avsatsens västra del, före terrassen byggts. Det har troligen varit i stort sett samtida med en härd A15818 som tillhör sen förromersk–tidig romersk järnålder. Det har varit ett större treskeppigt hus, vars funktion inte har kunnat bestämmas. Några av härdarna på platsen hör sannolikt också till gården, liksom kanske också en stolprad, stolpkonstruktion 6, som löpt tvärs över avsatsen, från berghällen, i nordöst–sydvästlig riktning. Konstruktionen var cirka 8,5 meter lång och bestod av fem mindre stolphål. Ett litet fyrstolpshus, hus 4, är yngre än hus 16.

Cirka 100 e.Kr. anläggs den stora terrasskonstruktionen på platsen (A202442), sannolikt inför byggandet av hus 2, som läggs vinkelrätt mot terrasskanten. Huset tolkas ha varit ett bostadshus/huvudhus på en gård. Det finns inga identifierade ekonomibygnader som kan knytas till huset. Av de åtta härdar som låg på terrassens västra kant kan fem möjligen vara samtida med huset. Träkol av hassel från den stora härden A51822 har ¹⁴C-daterats till äldre romersk järnålder. Hus 2 kan delvis ha existerat samtidigt som hus 5 med flera på gårdsplats 2.

Inför byggandet av hus 1 har terrassen byggts på i den norra delen. Huset har haft en härd och kan ha varit ett bostadshus, men det finns flera indikationer på att det har haft andra funktioner, till exempel som hall eller hov. Huset som ligger exponerat med långsidan mot dalgången i sydväst är relativt kort och brett och byggt med kraftiga stolphål. Strax utanför huset fanns också en komplex konstruktion som tolkats kunna vara en harg (A100) med fynd av en eventuell amulett i form av en spirallagd järnten, stora mängder keramik, delar av en degel med lock, bränt ben från människa (?) med mera. I den norra kanten av terrassen fanns, strax utanför och runt hus 1, sju kraftiga och stenskodda stolphål som inte tycktes höra till huskonstruktionen. De kan ha till-

hört en palissadliknande hägnad (stolphägnad 5) som omgärdat huset, eller att de varit enskilda, kanske dekorativa, stolpar.

I det nordvästra hörnet av den stora terrasseringen A202442 fanns ett litet område som verkar ha varit en samlings- och matlagningsplats. Ytan är inte daterad, men kan ha hört såväl till hus 2 som hus 1. Den bestod av ett matlagningskomplex med en härd (A825) och en kokgrop (A1676) invid en möjlig avställningsyta/stenpackning (A813). Härden låg på den östra sidan av ett större block som kan ha fungerat som en värme-reflektor. Till området hörde även tre stolphål som kan ha utgjort ett möjligt vindskydd samt ett tramplager (A788). Här fanns enstaka keramikskärvor och bränd lera.

Förutom topografin i form av höjden med bergsklackar i nordöst och söder, samt sluttningen och terrassens gränser nedåt, kan gårdens/gårdsplatsens avgränsningar inte bestämmas närmare. Detsamma gäller platsens innehåll och funktion, som framstår som varierad och komplex inte minst på grund av ombyggnaderna och att områdets södra del använts som begravningsplats under yngre romersk järnålder–folkvandringstid, och där grav AG31 förmodligen är samtida som hus 1.

Gårdsplats 2. Mellersta och södra husterrassen och delar av sluttningen (delområde 4, 5, 8 och 9)

Ett större gårdskomplex har funnits i sluttningens nedre del, på de mellersta och södra husterrasserna och ytan mellan dessa och omfattar sannolikt även delar av sluttningen ovanför (delområde 4, 5, 8 och 9). Huvudhuset låg på den mellersta terrasseringen i sluttningens nedre del (hus 5), med en mindre byggnad/konstruktion nedanför (hus 6). Dessutom fanns ett mindre treskeppigt hus på husterrassen i söder (hus 7, Spånga 214:1). Husytorna knöts samman av stensträngar. Komplexet har daterats till perioden senare delen av äldre romersk järnålder samt yngre romersk järnålder (fas 6) genom flera härdar, bland annat härden i hus 5, en kokgrop i/vid hus 6 och ett stolphål i hus 7. Även en av härdarna på den övre terrassen hör till fasen (figur 42).

Den mellersta husterrassen låg på en naturlig avsats och bör ha konstruerats i samband med byggandet av hus 5. Ett utjämningslager i nordöstra delen av ytan täckte två härdar

Figur 95. Drönarfoto över den södra terrassen, inramad av stensträngar (delområde 9). Foto från nordväst av Duncan Alexander.

varav en daterats till en äldre fas, sen förromersk–äldre romersk järnålder (fas 4), i likhet med ytterligare en härd längre söderut. På terrassen fanns ett större avsatt kulturlager och ett par härdar, som kan vara samtida med huset. I området fanns fynd av framför allt keramik, bland annat delar av en kruka, och en malstenslöpare. En keramikskärva, vilken enligt lipidanalysen hade utsatts för hög temperatur, innehöll spår efter harts som kan ha kokats ihop med talg/tran. Fynden här kan höra till endera fasen.

Nedanför hus 5 låg hus 6, som varit ett mindre hus, skjul eller stolpkonstruktion. Inom huset fanns även en stor kokgrop (A5054) som möjligen kan vara samtida. Ytan nedanför terrassen är således en verksamhetsyta knuten till gården, en gårdsplan.

De stolphål som låg norr om hus 6 föreföll vara del av en hägnad, kanske en förlängning söderut av stensträngen A68122 (hägnad 3). Kanske kan anledningen att stensträngarna inte gått ihop här förklaras med att man velat ha någon form av öppning eller grind, men möjligen har hägnaden A68122 fortsatt rakt söderut. Röjningsröset A302027, strax söder om hus 6, skulle också kunna vara rester av en stensträng, som brutits upp mellan A68122 i norr och A67525 (med flera) i söder. Här fanns också en stor härd daterad till en senare fas (fas 8, yngre romersk järnålder–folkvandringstid) samt ett par mindre härdar. Söder om hus 6 fanns ett litet hus, stolpställning 9.

Söder om denna låg den södra husterrassen med hus 7, där ett stolphål har daterats till fas 7 (figur 95). Huset hade en liten härd strax söder om mitten och strax norr om huset fanns några härdar. I en av dessa fanns en keramikskärva med rester efter en blandad kokning av terrestriska, akvatiska och vegetabiliska fetter (F384). Två kraftiga stenskodda stolphål, vilka låg i rät vinkel mot stensträngen A67525 norr om huset, kanske har tillhört grindstolpar för en ingång till husterrassen (A12430 och A12477). Direkt norr om huset fanns två anläggningar som kanske inte varit samtida med detta – en härd och en sammanrasad kupolugn av lågtemperaturtyp. Enstaka keramikskärvor och ett järnföremål framkom inom terrassytan.

Terrassen ramades in av stensträngarna A67558, A67525, A67624 och A67440. De två västliga stensträngarna verkar ha fungerat som fägata, vilken lett upp till området direkt söder om huset. Ytan här var mer stenig än ytan inom hus 7 och bör ha fungerat som en hage hägnad av stensträngarna. Den södra delen av hus 7 kan då ha fungerat som stall. Längst i söder fortsatte stensträngen (A67651) vidare mot sydöst, utanför undersökningsområdet.

Ett tiotal härdar låg utmed och främst på insidan av stensträngarna vid den södra terrassen. Den östliga stensträngen (A67440) utgjorde en barriär mot slutningen ovanför och i kanten fanns en stenpackning med keramik i ytan (A68288). I stensträngens förlängning, cirka 12 meter norrut, låg stensträngen A66315. Den senare anslöt i norr till en mindre bergsklack och det sydvästra hörnet på hus 5. Den ramade in en tom yta mellan husen, en yta som i något skede har använts för odling. Denna odling var inte samtida med de mindre husen, hus 6, i nordväst och hus 9, som låg i den södra kanten på ytan, eftersom odlingslagret överlagrade dessa. Strax ovanför stensträngen, i ett lerparti i öster, fanns den stora grop vilken tolkats som möjligt vattenhål/brunn (A64307). Den har daterats till 1400–1600-tal, men har ett mycket bra läge även för järnåldersgårdens bruk som vattenhål/brunn.

Det har även funnits aktiviteter som pågått såväl före som efter hus 7, förutom de ovan nämnda anläggningarna. Under terrassen påträffades tre små stolphål som kan ha utgjort en liten ställning som föregått terrassbygget. Det lilla fyrstolpshuset hus 8, mitt på terrassen, har tolkats vara yngre än hus 7. Längs mittaxeln på terrassen fanns också en rad av fem stolphål (stolphägnad 4) som inte bedömdes höra till hus 7 utan istället varit en del av en hägnad, sannolikt yngre än huset. Hägnadens syfte verkar varit att dela av terrassytan i längdriktningen.

Gårdsplats 2 omfattar således ett huvudhus/bostadshus på den mellersta terrassen (hus 5), en byggnad som kan ha hyst såväl bostad som ekonomifunktion/stall (hus 7) på den södra terrassen och med två mindre hus/stolpkonstruktioner emellan (hus 6 och 9). Ytorna är sammanknutna med hägnader. En härd på den övre terrassen är samtida med gården, vilket visar att detta område använts och att gårdens område i någon mån även omfattat sluttningen och delar av övre terrassen. Komplexet har daterats till äldre–yngre romersk järnålder (fas 6).

Gårdsplats 3. Västra boplatsytan (delområde 7)

Det tredje gårdsläget låg i områdets västra del, på en stor flack yta, där två treskepiga hus (hus 12 och 13), troligen kan knytas samman av stolphägnader med gårdsplan emellan och runt husen. Detta område avgränsades också av den långa stensträngen A68122 som kan knytas ihop med hägnadssystemet i boplatsens södra del och vilken har utgjort hägnad/gräns mot brukningsmarkerna i söder. Gårdsmiljön är inte avgränsad utan fortsätter utanför undersökningsområdet i väster. Gårdsplatsen bedöms omfatta hela den flacka ytan, men utan tydliga begränsningar annat än mot stensträngen i sydväst (figur 43).

Komplexet är huvudsakligen daterat till yngre romersk järnålder, främst utifrån ett stolphål i hus 12 och tre härdar runt husen. Ytan har använts även under andra faser. I områdets södra delar har en härd daterats till förrromersk järnålder och två andra till äldre romersk järnålder. Ett eventuellt stolphål i hus 12 har daterats till sen förrromersk–äldre romersk järnålder, men materialet tolkas kunna komma från omlagrat material. Inom området fanns även ett mindre syllstenshus som bör höra till historisk tid. Området har odlats efter gårdsfasen, men det är osäkert när.

Det större huset, hus 12, har troligen varit ett bostadshus/huvudhus, med en härd som förstörts av senare odling, något som har noteras i makrofossilanalysen eftersom det fanns mycket kolfragment i proverna från huset. Husets västra del har en tätare stolpsättning, vilket tyder på funktionsindelning, där den östra delen har varit bostad och den västra en ekonomidel. Makrofossilanalysen visar att det fanns rester av säd (skalkorn, korn och havre) i stolphål såväl i öster som i väster, men också att huset kan ha saknat innerväggar. Det mindre huset, hus 13, i söder hade en liten härd och skulle också kunna ha varit en bostad, eventuellt i kombination med en ekonomifunktion.

Huvudhuset, hus 12, låg i ytans norra del med ekonomihuset, hus 13, 12 meter söder om och i cirka 45° vinkel till detta. Mellan husen fanns tre härdar och ett tjugotal stolphål som kan ingå ett hägnadssystem eller två hägnader från olika faser (hägnad 1a och 1b). En del av hägnaden (1a) går i nord–sydlig riktning och verkar förbinda de två husen i och avgränsa gårdsplanen i öster. Innanför denna fanns tre kraftiga och sten-skodda stolphål som kan ha utgjort någon sorts ställning. Den andra delen av hägnaden (1b) gick i öst–västlig riktning och anslöt snarast till syllstenshuset, hus 14, vilken av typologiska skäl dock har bedömts höra till en senare fas. Det som talat emot att denna del av hägnaden skulle vara så pass mycket yngre är att stolphålen i hägnadens olika delar liknar varandra.

Alldeles väster om hus 13 fanns två härdar och ett ensamt stolphål. I denna del viker stensträngen av söderut och skapar på så vis en större yta söder om huset. Nordväst om huset fanns tre härdar, ett par gropar och ett stolphål. Av dessa låg en grop och två härdar inom syllstenshuset, hus 14. En stor rektangulär härd låg i områdets norra del, direkt utanför och norr om hus 12, vilket visar att den inte kan ha varit samtida med detta. I områdets sydöstra fanns ytterligare fyra härdar, vilka låg innanför en böjd rad av stolphål som kan ha varit en hägnad mot söder, sydväst och öster (hägnad 2). Två av dessa härdar tillhörde tidigare faser och föregår sannolikt gårdskomplexet. Strax utanför låg också en liten kokgrop. Cirka 4,5 meter söder om hägnaden låg den lilla stolpkonstruktionen hus 11.

Samtliga boplatzanläggningar som påträffades inom odlingsytan framkom under odlingslagret (A202586) som således är yngre. Endast ett fåtal fynd kan knytas till den förhistoriska fasen, eventuellt en mejsel (?) samt enstaka keramik och bränd lera. En keramikskärva hade rester av terrestriska animala fetter och en både terrestriska, akvatiska och vegetabiliska fetter. Dessutom framkom flera sentida fynd, bland annat ett mynt, kopparband, hästskor, klackjärn och en sölja.

Gårdsplats 4. Krönet och nordslutningen (delområde 1, 2 och 6)

Inom det huvudsakliga gravfältsområdet på höjdryggen och i slutningen norr om denna fanns flera boplatzlämningar (delområde 1, 2 och 6). Många av dessa har tolkats vara resultatet av rituella aktiviteter, men på krönet av gravfältet i sydöst fanns under flera av gravarna (AG2, AG20 med flera) ett hus, hus 15, som var byggt på en terrassering och delvis omgivet av kulturlager/tramplager. Huset har haft en avvikande konstruktion med konvexa sidor. Det har byggts om och i den ena fasen haft en tvåskeppig, och i den andra treskeppig, inre stolpsättning. Huset som hade en härd/kokgrop i centrum skulle kunna vara en bostad, men det exponerade krönläget kan också tyda på en rituell funktion. Huset har daterats till yngre bronsålder. I flera stolphål till huset och i lagret under påträffades keramik, en möjlig spännenaal av kopparlegering, bränd lera samt bränt organiskt material/bröd (?). I golv-/tramlagret A8781 påträffades också makrofossil i form av skalkorn och vete, bland annat det ålderdomliga emmer-/speltvetet (figur 44).

På höjdryggen längst i nordväst fanns, förutom gravarna här, ett möjligt litet hus, hus 17, samt spridda härdar och stolphål. Öster om hus 17 fanns inom en 20 × 10 meter stor yta med sex härdar, vilka kan ha varit såväl enklare herdehärdar som härdar med en rituell funktion. Längst i norr fanns en samling stolphål (stolphägnad 7) som låg i nordväst–sydöstlig riktning, i anslutning till den sträng av naturliga stenblock som skapade en avgränsning för undersöknings- och fornlämningsområdet åt norr. Den tolkade konstruktionen utgörs av fyra stolphål som kan vara resterna av en hägnad, sammanlagt 8 meter lång.

Ekonomi och hantverk

Gårdarna har haft en agrar ekonomi med såväl boskap som odling. Makrofossilanalysen visar att man har odlat vete och skalkorn i ensäde på väl gödslad och bearbetad åker. Skalkorn har varit den viktigaste grödan i hushållen, men man har även odlat minst två sorters vete, eventuellt också havre. Den odlingsyta som funnits inom området har dock använts efter boplatsens användning och skulle möjligen kunna vara samtida med syllstenshuset, hus 14. Sannolikt har de samtida åkrarna legat direkt söder och sydväst om boplatsen i likhet med i historisk tid. Stensträngarna i områdets sydvästra del har sannolikt utgjort gränsen mellan boplatsen och inägomarken. Delar av stensträngarna tolkas också ha fungerat som fägata in till ett stall i den södra delen av hus 7. Till de djurben som påträffats hör nöt, får/get, svin och häst, men även gädda. Lipidanalysen visar spår efter terrestriska fetter, bland annat från idisslare, samt mjölk, vilket överensstämmer med de ben som påträffats. Dessutom fanns i flera kärl spår efter fisk eller marina däggdjur, vilket liksom fiskbenet tyder på att vattendragen i området utnyttjats.

Några tydliga platser för hantverk kan inte med säkerhet identifieras. En bit järnslagglåg i sotlagret A53214 i norr och indikerar kanske en smidesplats, även om detta är osäkert. De degelfragment som framkom i stenpackningen A100, vid hus 1 på den övre terrassen, antyder att bronsgjutning kan ha förekommit under sen romersk järnålder–folkvandringstid. De redskap, som framför allt påträffats i gravarna, visar på flera olika hantverk, främst trä- och textilhantverk. Det är mejslar, pryglar, sylar, sax och nål, även om den påträffade saxen sannolikt inte är ett vardagsföremål. Skärorna har en tydlig rituell betydelse, men speglar den agrara ekonomin som skörderedskap. Till redskapen från platsen hör också malstenar, slipstenar och ett bryne.

Gravar

Gravfältets rumsliga organisation

5) *Hur är gravfältet organiserat? Vilka rum och strata finns, till exempel tomma ytor, gravgrupper?*

Gravfältet är främst lokaliserat till krönet av höjdryggen och sträcker sig utmed nordsluttningen till avsatsen norr om höjden samt söderut till den övre terrassen, en cirka 3 000 m² stor yta inom undersökningsområdet. I den högst liggande delen av gravfältet, den sydöstra delen, fanns flera överlagringar. Denna del var den mest intensivt använda, det vill säga här låg gravarna som tätast och flera gravar överlagrade äldre gravar. Ett par av gravarna låg även på en husterrass (hus 15). En närmast separat grupp av gravar fanns på höjdryggens krön i nordväst. Gravfältet bedöms dock som en sammanhängande gravmiljö, som fortsätter utanför undersökningsområdet både i nordväst och i sydöst.

Gravfältets rumsliga struktur är främst av kronologisk karaktär, där de äldsta begravningarna fanns i gravfältets ytterkanter i sydöst och nordöst, äldre romersk järnålder framför allt i sluttningen i norr och högarna från sen vendeltid–tidig vikingatid utmed och på krönet av höjdryggen. Några gravar har också lagts på den övre terrassens sydöstra del. Användningen av området har alltså varierat något under olika perioder och området har successivt förtätats. Det tydligaste mönstret är att krönläget i sydöst har använts mest intensivt. Här har man gravlagt vid upprepade tillfällen, under flera perioder, och här förekommer också överlagringar gravar emellan.

Andra lämningar och aktiviteter samt gravfältets gränsområden

8) *Vilka andra typer av lämningar/aktiviteter finns inom gravfältet, till exempel före gravarna, i dess utkanter och där boplats och gravfält möts?*

9) *Finns gränser mellan gravfält och boplats, till exempel hägnader, tomma ytor etc.?*

Till gravfältets arkitektur hör de stora stenlager som låg inom gravfältet. Stenlagren som tydligt är konstruerade har till synes ingen profan funktion. A63196 låg på den sydvästra sidan av krönet, som inramning till framför allt högarna AG3 och AG4 från sen vendeltid–tidig vikingatid. Stenlagret A202630, på krönet av gravfältet, låg däremot under stensättningen AG25, som daterats till sen förromersk–tidig romersk järnålder, vilket visar att fenomenet inte är knutet till en enskild fas. Ytterligare stenlager (A53674) fanns i gravfältets nordvästra del, där det verkar knyta an till de äldre gravarna på platsen, varav flertalet hör till yngre bronsålder–förromersk järnålder (figur 96).

Förutom gravar tolkas flera härdar och stolpkonstruktioner i anslutning till gravarna ha haft en rituell funktion. När det gäller härdarna är det framför allt läget runt gravarna som har föranlett tolkningen. Förutom krönområdet (delområde 1) är det främst områdets norra och nordvästra delar som bedöms hysa rituella funktioner (delområde 2 och 6). I flera härdar i området har man bränt färskt gräs, vilket skapar rökutveckling och tolkas ha en rituell orsak. I andra fanns rensad säd, något som kan vara bränning av matoffer inför gravläggning. Ett par av dessa härdar låg även på boplatsytorna söder om gravarna. Runt fem härdar i norr fanns också tre stora sotlager vars funktion inte har kunnat tolkas närmare, men vilka visar på ett upprepat eldande. Ett av dessa kan möjligen också ha varit platsen för en smedja. Men en rumslig närhet betyder inte samtidighet, vilket dateringarna av härdar i sluttningen i norr visar. Två härdar har daterats till folkvandringstid och en till sen tid, medan gravarna här är från romersk järnålder och sen vendeltid–tidig vikingatid (figur 97).

Flera stolpar och stolpkonstruktioner har sannolikt varit en del av det rituella landskapet på platsen. Två stolprader har identifierats på krönet. Fyra härdar och spridda stolphål tillhör områdets tidigaste lämningar. Lämningarna framkom under terrassen för hus 15, som daterats till yngre bronsålder. Huset kan vara samtida med stolprad 2, 12 meter lång. Efter det att huset upphört att användas, men innan de stora högarna

byggs, har en annan stolprad funnits på platsen, 14 meter lång (stolprad 1). Även denna låg utmed höjdryggen men längre åt nordöst. Tre stolphål som låg utanför det södra hörnet på treudden/tresidiga stensättningen AG13 bedöms ha en rituell förklaring – dels på grund av deras placering, dels då ett av dem innehöll människoben. Enstaka människoben fanns även på ytan intill denna, liksom i A100 (stenpackning/möjlig harg) och på ytan intill denna samt på stenlagret i sydöst (A65299). I två av de tre treuddarna/tresidiga stensättningarna har det förmodligen också stått stolpar. Det lilla stolphuset längst i norr, hus 17, kan möjligen ha haft en rituell funktion på grund av läget. Dessutom verkar högen AG4, med sin komplexa konstruktion, ha haft en annan rituell funktion än bara grav (se ”Gravarna” nedan).

Det framkom inga tydliga gränser mellan gravarna och de omgivande ytorna i form av hägnader eller tomma ytor. Gravfält och gårdsplatser var relativt väl särskilda, medan härdar och enstaka stolphål fanns spridda över området. Det var endast på krönet som gravar anlagts på ett hus och då på den mest intensivt använda ytan. Däremot är den övre terrassen ett område vars karaktär och funktion har varit svårt att fastställa. Det har sannolikt både fungerat som boplatstyta och brukats i rituell syfte. Här fanns också flera gravar. Hus 1 har tolkats kunna ha varit en hall eller hov, det vill säga ett hus med rituella och representativa funktioner under sen romersk järnålder–folkvandringstid. Intill huset har det funnits en stenpackning med rituell funktion (möjlig harg), A100. Sätillvida är området något av ett gränsområde mellan gårdsplatserna nedanför och gravfältet på krönet.

De gravlagda

7) Vilka är de gravlagda (ålder, kön)?

Ålder kunde bedömas för sammanlagt 47 av de 49 identifierade människorna. Fyra bedöms vara barn (0–6 år) och två av dessa låg i gravar med en vuxen. De vuxna var både unga vuxna, medelålders och äldre. Två av skelettgravarna var bör vara för vuxna och en sannolikt för ett barn. Tretton individer har kunnat könsbedömmas. Av dessa har sju bedömts vara kvinnor/kvinnor (?) och fyra män/män (?). Det är således svårt att dra mer långtgående slutsatser kring könsfördelningen både i tid och rum. I alla faser utom under bronsålder uppvisade ungefär hälften av de gravlagda individerna i respektive fas olika typer av patologier eller förändringar i skelettet. Det gällde till exempel under fas II, förromersk järnålder–äldre romersk järnålder, då det fanns tecken på hårt fysiskt arbete och förslitning hos flera personer, kanske ett tecken på upptagande av nya odlingsmarker vid denna tid. Till de patologiska iakttagelser som gjorts hör att två individer hade huggskador och en kort tid därefter avlidit, dock inte under samma fas.

Gravarna

6) Vilka delar av begravningskulten kan identifieras och hur ser dess materiella uttryck ut?

Begravningskulten kan främst identifieras genom själva gravarna. Inom ett cirka 3 000 m² stort område identifierades 51 enskilda anläggningar som gravar, varav tre innehöll ytterligare varsin separat begravning. Med hjälp av den osteologiska analysen har 49 individer identifierats. Gravskicket, såväl det yttre som det inre, varierar. Inom gravfältet fanns fyra högar, men gravarna utgjordes huvudsakligen av stensättningar i olika geometriska former – runda, kvadratiska och tresidiga. De anläggningarna som var rundade är intressanta då de sällan är cirkulära, de kan vara åt det ovala hållet eller flerkantiga, vilket delvis kan bero på att stenmaterialet de är byggda av påverkar formen eller på grund av föreställningar och idéer sammanknutna med begravningsritualer. Det fanns flacka stensättningar, blockgravar och gravar som saknade markering. De flesta gravar hade överbyggnad eller markering av graven ovan jord, även några av dem som överlagrades av yngre gravar. Sannolikt har många av stensättningarna medvetet täckts i någon form, exempelvis med en tunn jordmantel medan högarna har haft en mer komplex övertäckning. Avsaknad av en överbyggnad har kanske i några fall varit ett medvetet val, som ett rituell inslag eller en tradition.

Figur 96. Drönarfoto över områdets nordvästra del (delområde 6). Foto från sydöst av Duncan Alexander.

Figur 97. Gravfältets norra del med gravar och sotlager (delområde 2). Foto från norr av Duncan Alexander.

Kremering av de döda var det dominerande gravskicket, men även tre skelettbegravningar framkom inom gravfältet. Det inre brandgravskicket utgjordes av brandgrop, brandlager, benlager, urnebrandgrop, urnebengrop, urnegrav och spridda brända ben. Det har inte framkommit säkra spår efter gravbålsplatser, vare sig som separata ytor eller under själva gravarna.

Tre begravningar, inom stensättningarna AG18 och AG30, har med stor sannolikhet utgjorts av skelettgravar, men saknade benrester. De båda anläggningarna fanns i den nordöstra delen av gravfältet och var rundade, flacka stensättningar med kantkedja och heltäckande stenpackning samt mantel – i AG30 fanns även ett gravklot. I AG18, den till ytan största av gravfältets samtliga gravar, påträffades en förmodad skelettbegravning i en stenkista, $2,90 \times 1,05$ meter stor, och intill denna en sekundärbegravning i form av en urnebrandgrop (AG54). I botten på kistgropen framkom en järnskära och fragment av två hartstättningsringar.

I AG30 fanns två möjliga skelettgravar (AG30 och AG42) – begravningsförfarandet skulle kunna vara en stark indikation på nära släktskap mellan individerna, förmodligen en vuxen kvinna och ett barn. Öster om gravens mitt påträffades en cirka $3 \times 1,5$ meter lång och 0,6 meter djup stenkista. I botten av nedgrävningen fanns ett fyndförande lager utan bevarade ben, men vilket innehöll flera framträdande fynd – tre fibulor, en armring i brons, en fingerring i silver, textilfragment samt en skära och keramikskärvor. I manteln över kistgropen, intill ett gravklot, fanns förkolnade makrofossil av relativt många och stora sädeskorn av skalkorn. AG42 låg i den sydöstra delen inom AG30 och tangerande dess kantkedja. Stenkistan var något oval, $1,4 \times 0,7$ meter stor och 0,47 meter djup. Inga fynd påträffades i anläggningen.

Mer specifika och avvikande uttryck för gravkulten finns på några platser. Det gällde framför allt högen AG4 som avvek från det generella gravmönstret med sin komplexa konstruktion, där kärnröset var anlagt mot en berghäll med två vridkvarnar, en underliggare i botten och en överliggare i toppen. Begravningarna fanns dels som ben i urna, under ett block i berget, dels i fyllningen intill. Eftersom ben från dessa kontexter daterats till sen vendeltid–tidig vikingatid har även graven som helhet daterats till denna period, i likhet med övriga högar på platsen. Däremot fanns i den yttre delen av stenpackningen en begravning daterad till yngre romersk järnålder–folkvandringstid, vilket har tolkats som en medveten återbegravning. I manteln fanns dessutom obrända ben efter två katter, en griskäke samt delar av en häst nedlagd, där hästen och en av katterna daterats till sen historisk tid (cirka 1640 fram till nutid), vilken visar att delar av överbyggnaden har byggts om under denna period.

De tre treuddarna/tresidiga stensättningarna AG5, AG13 och AG17 låg alla på höjdryggens krön. Undersökningen visade att alla tre saknade någon form av tillhörande begravning och innehöll få eller inga fynd. Gravarna AG5 och AG13 var anlagda på äldre gravar, och den norra spetsen på AG17 tangerade och överlagrade högen AG4. I AG5 och AG17 fanns också stora stolphål i centrum. Innanför kantkedjan på den största av dem, AG5, som låg på den högst belägna delen av gravfältet, påträffades åtta bendeponier/begravningar varav flera har ^{14}C -daterats till olika faser – bronsålder, förromersk och romersk järnålder. Gravarna i treuddens norra arm låg i en stenpackning som kan höra ihop med dessa, och som sedan verkar vara omformad till fundament för treuddens norra del. Det är möjligt att det är en medveten inkorporering av dessa äldre gravar. Det stora stolphålet i centrum har daterats till vendeltid. I ytan på treudden fanns också en amulettring med sex små knivar som hängen. Detta är starka indikationer på att treudden haft en rituell funktion, som inte i första hand knutits till gravläggning. Det har även diskuterats om treuddar har anlagts direkt runt ett befintligt träd med högt symboliskt värde, möjligen världsträdet Yggdrasil eller liknande (Andrén 2004).

Kronologi

Gravfält och gårdar

10) Vilka är brukningsfaserna inom komplexet?

11) När sammanfaller användning av boplats, gravfält, odling med mera?

12) Hur förändras användningen av platsen över tid?

Området har brukats från äldre bronsålder fram till sen tid. Lämningarna har framför allt daterats med hjälp av ¹⁴C-analyser, men även utifrån fynddateringar, typologiska jämförelser och stratigrafiska förhållanden (figur 98). Det finns en tydlig kontinuitet i dateringarna från förromersk järnålder fram till folkvandringstid. Dessutom var det med endast korta avbrott mellan yngre bronsålder och förromersk järnålder samt mellan folkvandringstid och vendeltid, det vill säga en i stort sett obruten dateringsserie från yngre bronsålder till vikingatid. Med utgångspunkt från ¹⁴C-dateringarna har dateringarna grupperats till tolv förhistoriska faser samt en fas i historisk tid. I några fall är grupperingarna tydliga – framför allt skiljs dateringarna från den äldre, mellersta bronsåldern och yngre bronsåldern tydligt från varandra. Under perioden förromersk järnålder–romersk järnålder/folkvandringstid är dateringarna successivt överlappande, det gäller även de faser som presenteras här. Inom detta tidsspann har indelningarna gjorts utifrån dateringarnas mer subtila grupperingar, där bland annat 1 sigma-värdet har beaktats.

Bronsålder–tidig förromersk järnålder (fas 1–3)

Under bronsålder ligger Hjulstahöjden på en ö i ett sund. Den allra äldsta dateringen från området kan inte tolkas närmare. Den härrör från ett hasselnötsskal som daterats till äldre bronsålder (fas 1, 1870–1620 f.Kr.). Skalet påträffades i mittstolphålet i treudden/tresidiga stensättningen AG17, vilken hör till den yngre järnåldern. Under den mellersta och yngre bronsåldern används höjden för begravingar, både i form av små gravar, bland annat blockgravar, men även större stensättningar. Medan endast en grav kan dateras till mellersta bronsåldern (AG43, fas 2, 1380–1050 f.Kr.) anläggs fem gravar under den yngre bronsåldern och möjligen en bit in i förromersk järnålder (cirka 810–390 f.Kr.). Av dessa låg AG21, AG38 och AG41 i öster, medan AG12, AG27 och AG29 i nordväst. AG28 intill de senare hör troligen till samma fas. Det är sannolikt också vid denna tid som marken runt gravarna i nordväst prepareras med ett jord- och stenlager (A53674) och stöttande stenrader. Även spridda härdar på krönet kan höra till de äldsta aktiviteterna. Under yngre bronsålder anläggs också hus 15 på en terrass i krönläge intill gravarna i öster och stolprad 2, intill huset, är kanske samtida. Huset har en ålderdomlig konstruktion och inom huset påträffades det ålderdomliga sädeslaget emmer-/speltvete. Aktiviteter har även skett på avsatsen strax söder om krönet, där träkol från en härd och ett stolphål inom hus 2 daterats till cirka 750–390 f.Kr. De två senare tolkas utgöra omlagrat material eftersom huset ligger på den övre terrassen vilken i sin tur täcker härdar daterade till fas 4.

Förromersk järnålder–tidig romersk järnålder (fas 4–5)

Under fas 4, huvudsakligen förromersk järnålder (370 f.Kr.–0 e.Kr.), finns ett större fyrstolpshus i slutningen, sannolikt en ekonomibyggnad, samt flera härdar utspridda över området. Några bostadshus har inte kunnat beläggas. Under perioden anläggs även en flack stensättning och en omarkerad (?) grav på krönet – AG24 och AG34 samt en liten stensättning, AG39. Övergången till fas 5 är ganska otydlig. Fasen omfattar sex dateringar från perioden cirka 110 f.Kr.–90 e.Kr., det vill säga sen förromersk och tidig romersk järnålder. Dessa kommer från två gravar centralt på höjden och i öster, stensättningen AG25 och den omarkerade graven AG36, samt tre härdar i västslutningen. Sannolikt hör hus 16 på den övre avsatsen till denna fas. Huset ligger under den stora terrasskonstruktionen här och kan ha använts samtidigt som de två närliggande daterade härdarna. Ett hörnstolphål i hus 12 har också daterats till fasen, men husets konstruktion tyder snarast på en datering till romersk järnålder och fyllningen, som var något härdliknande, kan vara av äldre datum.

Romersk järnålder (fas 6–8)

Under huvudsakligen äldre romersk järnålder (fas 6, cirka 40 f.Kr.–240 e.Kr.) anläggs åtta gravar, fem brandgravar och tre skelettgravar. Tre av dem låg på krönet, AG6, AG26 och AG50 och fem nedanför sluttningen i norr, AG15, AG18, AG22, AG30, AG42 och AG46. Alla utom en var stensättningar. AG50 var omarkerad med benlager – de övriga brandgravarna hade urnebrandgropar. De två stora flacka stensättningarna i områdets nedre, nordöstra del, innehöll tre skelettgravar, AG18 och AG30 (inklusive AG42). Föremålen i dessa gravar visar på en datering till äldre romersk järnålder, möjligen sen yngre förromersk järnålder för den större av gravarna, AG18.

Cirka 100 e.Kr. anläggs den övre terrassen, över hus 16, och på denna byggs hus 2, även detta ett bostadshus. Ett stolphål och härden i hus 1 har också daterats till fasen, men eftersom detta hus ligger på hus 2 och på en senare del av terrasskonstruktionen samt är av en senare konstruktionstyp bör dessa dateringar bestå av omlagrat, äldre material. Av de sju härdar som daterats till fasen låg tre i det västra området, i hus 13 och intill stensträngen A68122 samt i sluttningen ovanför. En härd på krönet i nordväst kan höra till ett mindre hus här (hus 17). Något senare under perioden äldre–yngre romersk järnålder (fas 7, 80–330 e.Kr.) tillkommer gårdskomplexet i områdets södra del – hus 5, 6 och 7. Dateringarna härrör från en härd i hus 5 på den mellersta terrassen och en kokgrop i hus 6 nedanför denna, två härdar och ett stolphål på den södra terrassen samt en härd på den övre terrassen.

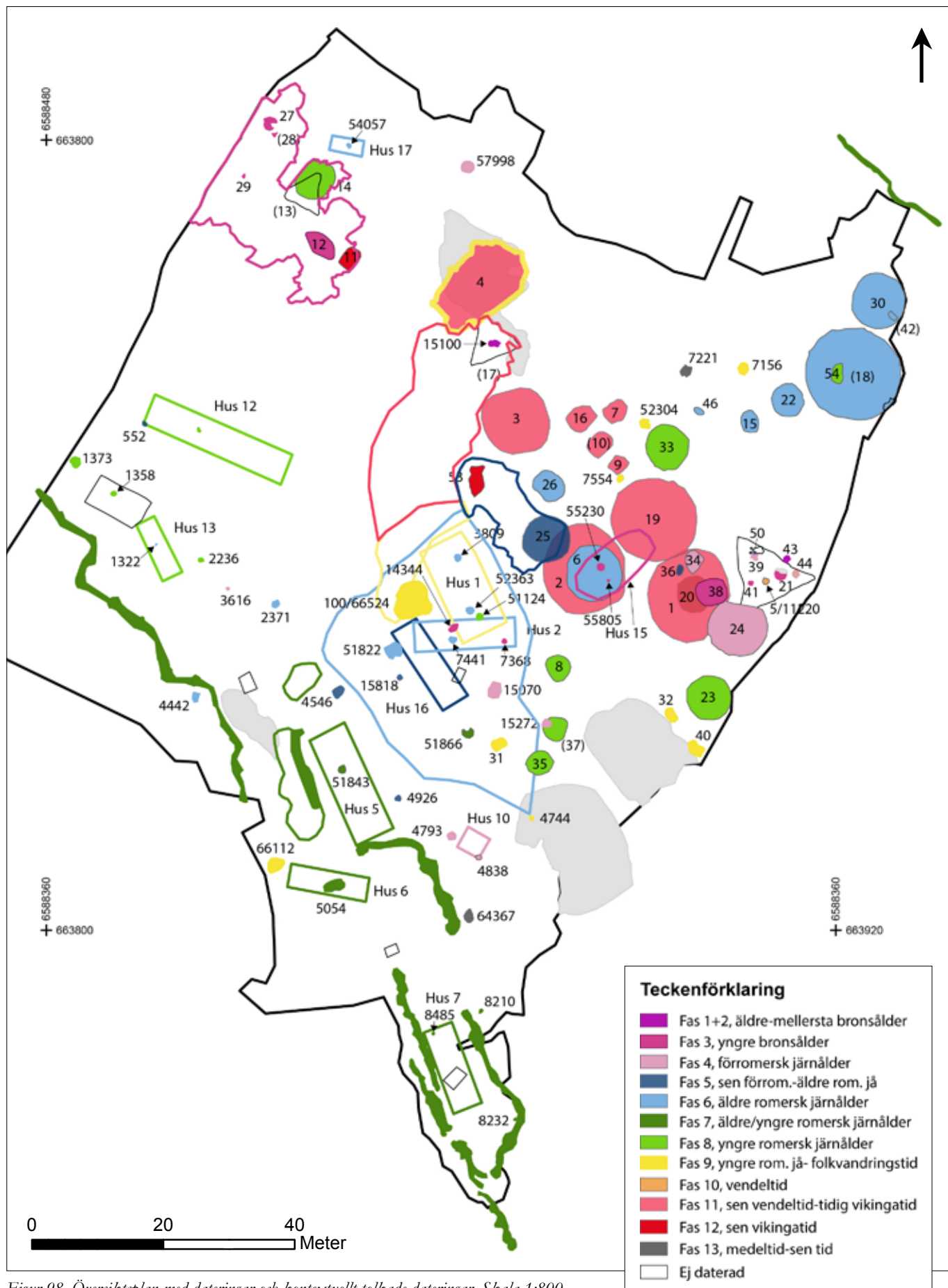
Under yngre romersk järnålder byggs hus 12 i väster. Hus 12 och 13 med kringliggande ytor ser här ut att utgöra en sammanhängande gårdsmiljö trots de olika dateringarna och den mer sannolika dateringen av gården är i så fall yngre romersk järnålder. Boplatstytan fortsätter dock utanför undersökningsområdet i väster, vilket antyder att bilden inte är komplett. Från fas 8, huvudsakligen den yngre romerska järnåldern (cirka 130–425 e.Kr.) finns tio dateringar, bland annat stolphål i hus 12 och hus 1 samt tre härdar i väster, runt hus 13. Fem gravar anläggs också under fasen, flertalet i sydöst, på den övre terrassen (AG8 och AG35 och sannolikt även AG37) och ytterligare en strax ovanför dessa på krönet, i östra kanten av området (AG23). En låg i nordväst, AG14, och en (sannolikt) strax nedanför krönet i norr, AG33. Sekundärgraven AG54 inom den stora stensättningen AG18 hör också till fasen. Samtliga gravar var stensättningar, men det inre gravskicket varierade – urnebrandgrop, urnebengrop, urnegrav, brandlager och spridda brända ben.

Yngre romersk järnålder–folkvandringstid (fas 9)

Från perioden sen yngre romersk järnålder men framför allt folkvandringstid finns åtta dateringar (fas 9, 350–540 e.Kr.). Två stensättningar låg på krönet (brandgropen AG32 och benlagret AG40). En omarkerad grav med en stor härkliknande brandgrop låg på kanten till den övre terrassen (AG31). Brända ben i AG4, vilka tolkas ha återbegravts i högen, hör också till fasen liksom två härdar i norr och en i sydväst samt ett sotlager i A100, stenpackning/harg (?). Hus 1, på den övre terrassen, bedöms på grund av stratigrafi och konstruktion huvudsakligen höra till denna fas och vara områdets yngsta förhistoriska hus, trots en blandning av dateringar från husets anläggningar. I samband med huset byggs även den norra delen av terrassen om. De två äldre dateringarna från husets anläggningar bedöms vara inblandning av äldre material från platsen. Huset med en intilliggande möjlig harg tolkas kunna ha varit en hall eller ett hov.

Vendeltid–vikingatid (fas 10–12)

Det finns inget tydligt kontinuitetsbrott i gravfältets användning, men efter de relativt få folkvandringstida gravarna anläggs förhållandevis många gravar under sen vendeltid–vikingatid, bland annat de fyra högarna. Träkol från stolphålet A11207 i mitten av treudden AG5 har daterats till vendeltid (fas 10, 550–650 e.Kr.). Treudden har byggts på äldre gravkonstruktioner. Under sen vendeltid–tidig vikingatid anläggs nio gravar utmed krönet av gravfältet – AG1, AG2, AG3, AG4, AG7, AG9, AG16, AG19 och AG20

Figur 98. Översiktsplan med dateringar och kontextuellt tolkade dateringar. Skala 1:800.

(fas 11, cirka 660–950 e.Kr.). Av högarna innehöll två brandlager (AG1 och AG3) och två urnegravar (AG2 och AG4). De övriga gravarna var alla stensättningar, flertalet med brandlager och en med ej identifierat gravskick (AG9). AG9 har möjligen en något äldre datering (vendeltid) medan AG3 och AG19 kan vara yngre.

Från sen vikingatid finns dock bara två gravar inom området. Dessa två stensättningar, anläggs under sen vikingatid/900-tal, fas 12 – AG53 (890–1020 e.Kr., urnegrav) samt AG11 (brandlager med kam av B1:2-typ). Sannolikt har gårdsbebyggelsen flyttat från platsen under folkvandringstid, men kanske har hus 1 varit i bruk ett tag till.

Historisk tid (fas 13)

Den historiska tidens Hjulsta kan anas bland annat genom ett förmodat vattenhål/brunn från cirka 1460–1640 e.Kr. (fas 13). En armborstpilspets har påträffats nära krönet. Obrända ben från en häst och en katt i manteln till AG4 har daterats till 1680–1940 e.Kr., i stort sett samma period som en härd i norr (1690–1920 e.Kr.). Till historisk tid bör även det odaterade syllhuset i väster, hus 14, höra. Odlingen på den stora flacka ytan i väster kan inte dateras, men sker efter att gården inte längre finns kvar här. Den kan således ha skett från folkvandringstid och framåt. På 1800-talet används området som betesmark med åkrar strax söder om (figur 4). Det är sannolikt den norra kanten av dessa åkrar som syns i den nedersta kanten av området, där tre diken framkom och odlingsrösenas längs den sentida åkern hör till denna. Den militära verksamheten på 1900-talet syntes framför allt i stridsvärn och fynd av patronhylsor.

Förmedling

Nedan följer en förmedlings-sammanfattning för Spånga 96:1 och Spånga 122:1.

Uppdrag och målgrupp

I förfrågningsunderlaget till undersökningen angav Länsstyrelsen att förmedlingen var prioriterad och skulle utgöra en tydlig och integrerad del under hela projektet. Vidare att insatserna skulle vara inriktade på fältarbetsperioden och att den viktigaste, men inte enda, formen skulle vara visningar som i första hand skulle ske på kvällar och helger och vara inkluderande för grupper med olika behov. De målgrupper mot vilka de publika insatserna prioriterades inkluderade närboende – främst i områdena Rinkeby, Tensta och Hjulsta – samt närliggande skolor och föreningar verksamma i närområdet.

Tema och inriktning

Temat och inriktningen för det publika arbetet fokuserade på människorna, ”Hemma i Hjulsta under järnåldern”. Inriktningen på visningarna anpassades efter besökarnas förförståelse och exempel på frågor som togs upp handlade om människornas roller och relationer, vilka var de – i familjen, på gården, i världen. Hur klädde man sig? Hur försörjde man sig? Vilka hantverk ser vi? Hur såg husen ut? Vilka kontakter och influenser hade man? Vilken världsbild och religion hade man? Hur ser vi det i gravskicket? Illustrationer av bland annat klädedräkt och hus fanns med vid visningarna. Såväl faktiska arkeologiska fynd som replikor och kopior av arkeologiska fynd förevisades.

Media, sociala media, skyltning och information i närområdet

Flera lokaltidningar publicerade i ett inledande skede reportage, bland annat *Mitt i Stockholm* den 22/8 2016 och *Spånga Tidning* den 29/8 2016. Med anledning av amulettringsfyndet på Spånga 122:1 togs beslut om att gå ut med ett pressmeddelande, då detta fynd kunde förväntas röna ett stort intresse från allmänheten. Efter samråd med Trafikverket beslutades det att Trafikverket skulle sända iväg pressmeddelandet i sina omfattande kanaler. Som en följd av detta blev vi kontaktade av ett flertal medier, bland annat SVT Nyheter Stockholm och SVT Nyheter Västmanland vilka båda publicerade inslag den 16/11 2016. Även lokaltidningen *Mitt i Stockholm* publicerade efter detta en artikel den 22/11 2016.

Andra medier i vilka Hjulstaundersökningarna har figurerat inkluderar *Populär Arkeologi* nr 1/2017 samt P1 Vetenskapsradion den 21/2 2017. Även mindre aktörer publicerade artiklar efter sina besök i fält, till exempel Spånga Fornminnes- och Hembygds-gille i sin skrift *Spångabygden* nr 139, Sollentuna hembygdsförening i sin skrift *Bygdebladet* samt PRO Barkarby-Skälby i sin skrift *Runskriften* nr 1/2017. Under hösten besöktes Hjulstaundersökningarna av en representant för det arkeologiska museet i Poznań i Polen, varpå museet anordnade ett föredrag där Hjulsta uppmärksammades. Notera att ovanstående inte ska ses som en komplett sammanställning av samtliga medier i vilka Hjulstaundersökningen figurerade, utan endast ett urval.

Information om undersökningen samt visningarna lades upp på evenemangskalendrar på Stockholm Visitors Board och Järfälla kommun och spreds även på flera Facebooksidor, bland annat Tensta bibliotek, Tensta konsthall, Grannar i Hjulsta samt flera historierelaterade sidor. Trafikverket spred även information kring detta i sina kanaler. I samband med undersökningen startades Facebooksidan Arkeologi i Hjulsta, där kortare inlägg publicerades 2–5 gånger i veckan. Arbetets gång illustrerades där med fotografier på fornlämningar, anläggningar, fynd samt det arkeologiska arbetet. Ett tiotal längre inlägg publicerades även i form av nyhetsbrev på KM:s hemsida och information om undersökningen lades upp på Riksantikvarieämbetets tjänst Aktuell Arkeologi.

En folder utvecklades i samarbete med Trafikverket. Foldern informerade om såväl E4 Förbifart Stockholm som de arkeologiska undersökningarna och delades ut till besökare samt placerades ut på en stor mängd platser av olika karaktär i närområdet. En förkortad version av foldern planerades på engelska, arabiska och somaliska, men efter samråd med Trafikverket beslutades istället att ett anslag med kortfattad information om visningarna skulle publiceras och sättas upp på ett flertal platser i närområdet. Foldern inklusive anslaget, som skrevs på både lättläst svenska och engelska, delades ut och sattes upp i närområdet på en mängd platser av varierande karaktär. Dessa platser inkluderar bland annat anslagstavlor i närliggande centrum – Akalla by, Husby gård, Husbyträffen, Medborgarkontoren i Rinkeby-Kista, Husby och Spånga-Tensta, Kulturförvaltningen i Rinkeby samt Kulturskolan i Husby. Utdelning och uppsättning genomfördes även på flera bibliotek i närområdet – Spånga, Sollentuna, Sundbyberg, Tensta, Kista, Husby, Rinkeby, Barkarby, Kallhäll, Viksjö och Jakobsberg. Foldern och information om visningarna delades vid två tillfällen också ut för hand – av en av våra arkeologer iklädd järnåldersinspirerade kläder – centralt i Hjulsta, något som gav ett mycket gott gensvar från allmänheten. I september 2016 inkom en förfrågan från Trafikverket att medverka vid deras informationsbord på Tensta marknad, vilket vi tackade ja till. Besökare till informationsbordet samtalande med Trafikverkets representanter om E4 Förbifart Stockholm och själva byggprocessen samt med KM:s representant om de arkeologiska undersökningarna.

Skyltar med information om de arkeologiska undersökningarna samt visningarna publicerades också i samarbete med Trafikverket och sattes upp vid platser där flera förbipasserande kunde väntas, till exempel på ömse sidor om den gång- och cykelväg som passerade i norra delen av gravfältet Spånga 96:1. Skyltar sattes också upp i den södra delen av Spånga 96:1, samt vid etableringarna på både Spånga 96:1 och Spånga 122:1.

Visningar

Den största delen av det publika arbetet bestod av visningar i fält, men det inkluderade också populärvetenskapliga föredrag/presentationer på plats hos skolor och föreningar.

Totalt genomfördes tio visningar för allmänheten varav tre förlagda till dagtid, tre till kvällstid och fyra till helger. Visningarna genomfördes åtta gånger på svenska och två gånger på engelska. Initialt var tanken att genomföra varannan visning på engelska, men då intresset för de svenska visningarna var tydligt större beslutades att begränsa de engelska visningarna till två stycken. Förberedelse för dubbelspråkiga visningar fanns dock vid varje visningstillfälle.

Riktade visningar erbjöds ett flertal närliggande föreningar. Visningar genomfördes bland annat för Grekiska föreningen i Tensta, Kvinnocenter Tensta-Hjulsta samt hembygdsföreningarna i Sollentuna, Spånga, Järfälla och Norra Järva. Tolkkostnad var beräknat för tre visningstillfällen, och flera föreningar erbjöds detta men avböjde och valde att få sina visningar på lätt svenska. SFI Västerort i Tensta erbjöds visning i fält, men valde att istället få besök av en arkeolog som besökte klassrummet och visade bilder och berättade om arkeologin i närområdet. Andra besök i fält utgjordes av Västmanlands fornminnesförening, en författare av historiska romaner samt en journaliststudent från Södertörns högskola. Trafikverket publicerade i ett nyhetsbrev under hösten 2016 en film med klipp och intervjuer från undersökningarna i Hjulsta.

Under Arkeologidagen den 28 augusti 2016 genomfördes en öppet hus-dag med visningar på svenska och engelska, inklusive en tillgänglighetsanpassad visning. Det fanns också en station, ”Osteologen berättar”, där just en osteolog visade upp och berättade om benmaterial. En barn- och familjevisning genomfördes vilken gav möjlighet att prova att gräva och sälla som en arkeolog.

Vi kontaktade de åtta skolor i Hjulsta, Tensta och Barkarby som låg närmast undersökningsområdet – Barkarbyskolan, Herrestaskolan, Hjulstaskolan, Elinsborgsskolan, Gullingskolan, Enbacksskolan, Beta School och Framstegsskolan – Islamska skolan. Samtliga skolor utom Beta School valde att medverka. Skolorna erbjöds besök på undersökningsområdet samt ett förberedande besök i klassrummet av en arkeolog. I första hand vände vi oss till årskurs 3 och 4 och besökens upplägg och innehåll diskuterades i förväg med respektive lärare och/eller rektor. Extra skolvisningar tillkom efter att vi blivit kontaktade av Sundbyskolan, Stockholmskällan och Tensta gymnasium, vilka gjorde varsitt besök i fält.

Förmedlingsplanen var förenlig med de nationella kulturmiljömålen.

Påföljande förmedling och publikt arbete

Det publika arbetet med utgångspunkt i de arkeologiska undersökningarna i Hjulsta fortskrider och startade under sommaren 2017, ett arbete som genomförs som ett separat ärende/projekt och beräknas vara slutfört vid årsskiftet 2019/2020. Arbetet fokuserar på tre målgrupper till vilka riktade insatser ges, delvis med stöd av rådgivande referensgrupper. De tre målgrupperna består av en närboende och bredare allmänhet, en redan intresserad eller insatt allmänhet, samt närliggande skolor. Detta arbete redovisas separat efter avslutad insats, men kommer bland annat att inkludera information i en mobilapplikation, en trycksak med artiklar, en mindre lärarhandledning, en skylt samt populärvetenskapliga föredrag.

Utvärdering

Undersökningen av Spånga 96:1 m.fl. har till största delen kunnat utföras enligt förfrågningsunderlag, uppsatta frågeställningar och metoder. Den största avvikelsen gäller omfattningen av gravfältet där endast hälften av det antagna antalet gravar påträffades, det vill säga 51 istället för cirka 100. Anledningen till detta var framför allt att stenpackningar som tolkades vara gravar i förundersökningen visade sig vara delar av större ytor med markberedning i form av konstruerade stenlager/stenpackningar. Stenlagren har bedömts vara konstruerade ytor runt gravarna, på vissa ställen med terrasskanter, delar av ett skapat landskapsrum på gravfältet och således delar av det rituella rummet på platsen. För att kunna identifiera och tolka dessa konstruktioner/lager har de handrensats i sin helhet och till vissa delar handgrävts. Anledningen till den förhållandevis noggranna undersökningen av stenlagren var att söka framför allt gravkonstruktioner, begravningar och andra deponier i dem. Några av de anläggningar som tolkades vara gravar i förundersökningen visade sig också vara stolphål i ett stort hus, hus 1, och igenfyllda stridsvärn. Däremot överensstämde gravfältets rumsliga utbredning, gravskicket utformning och gravarnas datering i stort med det förväntade liksom boplatsytornas omfattning, innehåll och datering.

Genomförandet har till största delen gjorts enligt undersökningsplanen. De omprioriteringar som gjorts handlar framför allt om att stenlager har grävts istället för gravar. Vissa anläggningar har inte kunnat grävas, helt eller delvis, på grund av vinterväder med snö och tjäle. Detta gäller lämningar av olika slag – några stenkonstruktioner och anläggningar av boplatskaraktär. När det gäller de större stenlagren och terrasslagren har dessa inte grävts i sin helhet på grund av deras omfattning. Lämningarna bedöms dock ha undersökts och dokumenterats i tillräcklig grad för kunna tolka och föra ett resonemang kring dem. Fotografering med drönare kunde inte ske under den senare delen av undersökningen, något som försvårade arbetet. Anledningen till detta var en dom från Högsta förvaltningsdomstolen som förbjöd kameraövervakning (filma/fotografera) med drönare på allmänna platser utan särskilt tillstånd från länsstyrelsen, vilket hade krävt minst 1,5 månader i handläggningstid. De förseningar som orsakades av besvärliga väderförhållanden med snö och tjäle ledde under fältarbetet till en omfördelning av medel från undersökningen av Spånga 122:1 till Spånga 96:1 m.fl. Medel har för övrigt omfördelats mellan olika typer av analyser, främst beroende på att antalet gravar blev färre. Framför allt har detta påverkat den osteologiska analysen där en mer omfattande analys, en specialanalys, gjordes eftersom det fanns medel för detta inom projektet. Vad gäller lipidanalys utfördes analys endast på tjugo keramikskärvor istället för trettio – hälften från gravar och hälften från boplatsen. Denna förändring berodde på att antalet olika typer av boplatskontexter med keramik var ganska få. Även mängden vedartsanalyser blev färre (89 istället för 120), medan fler makrofossilprover än planerat kunde analyseras inom budget (223 istället för 120 stycken), det vill säga nästan samtliga insamlade prover. Antalet ¹⁴C-analyser överensstämmer i stort med det planerade (83 istället för 80). Dessutom omfördelades en mindre summa för markkemisk analys av prover från en grav utan benmaterial.

Frågeställningarna för basrapporten (fråga 1–12) har kunnat besvaras och frågeställningarna för den vetenskapliga fördjupningen kvarstår (fråga 13–24). När det gäller tolkningarna av området är det viktigt att beakta att såväl boplats, gravfält och stensträngar fortsätter utanför undersökningsområdet, både i nordväst och i sydöst. Undersökningen har således inte omfattat ett rumsligt avgränsat fornlämningsområde.

Frågeställningar

1) *Hur är gården/boplatsen och närområdet byggd och organiserad (hus, gårdstun, täppor, hägnader med mera)?*

Boplatsytorna låg framför allt på den sydvästra sidan av höjdryggen och fortsätter utanför undersökningsområdet i nordväst och möjligen också i sydöst. Tre gårdsplatser har identifierats och den övergripande gårdsstrukturen kan identifieras för dessa gårdar. De två tydligaste gårdsplatserna låg i sydvästslutningen och nedanför denna. Gårdsplats 2 omfattar ett huvudhus, som legat på den mellersta terrasseringen (hus 5), och ett mindre treskeppigt på den södra husterrassen (hus 7). Husytorna var sammanknutna av stensträngar, som bland annat inramade en gårdplan med en mindre byggnad (hus 6). En fägata ledde in till en yta söder om hus 7. Ytan, som är inramad av stensträngar, tolkas som en liten hage, sannolikt strax utanför en stalldel i den södra delen av huset. Gårdsplats 3 låg i områdets västra del, på en stor flack yta. Huvudhuset har legat i ytans norra del (hus 12) med ett mindre hus i söder (hus 13). Gårdsplanerna har legat mellan och söder om husen. Mellan husen har det också funnits ett par stolphägnader. En annan stolphägnad kan ha avgränsat gårdsytan i sydöst. Gårdsplatsen avgränsades av en lång stensträng, som kan knytas ihop med hägnadssystemet i boplatsen södra del. Dessa stensträngar har utgjort hägnader och gränser mot brukningsmarkerna i söder. Gårdsmiljön fortsätter utanför undersökningsområdet i väster. Gårdsläge 1, på en avsats strax söder om krönet, har bestått av åtminstone ett huvudhus i två faser (hus 16 och hus 2), där ytorna närmast runt husen utgör gårdsplaner.

De tydligaste hägnaderna var de stensträngar som avgränsade boplatserna i söder/sydväst, mot den förmodade inägomarken, medan gårdarnas gränser mot gravfältet och höjden i norr/nordöst är oklar. Däremot har ett par stensträngar fungerat som inre gränser på gårdsplats 2. De två hus som påträffades på krönet av området har varit svårare att tolka vad gäller funktion. Ett möjligt bostadshus har funnits på krönet av gravfältet under yngre bronsålder (hus 15), medan hus 17 i norr möjligen kan knytas till rituella aktiviteter i likhet med kringliggande härdar och gravar.

2) *Vilka funktioner och aktiviteter finns?*

Förutom gårdar med huvudhus/bostadshus, ekonomibyggnader och intilliggande gårdsplaner med härdar med mera påträffades ett möjligt vattenhål/brunn vid gårdsplats 2. En påtaglig form av gårdskult fanns på den övre terrassen i form av hus 1, som kan vara en hall/hov, med en intilliggande stenpackning med härd/harg (?). I denna stenpackning fanns dessutom fragment av en degel vilket kan tyda på bronsgjutning på platsen. Enstaka slaggbitar visar på smide, även om någon smedja inte säkert kan identifieras. Den tydligaste slaggbiten låg vid härdar i den norra kanten av gravfältet.

3) *Vilken typ av ekonomi kan knytas till boplatsen?*

Gårdarna har haft en agrar ekonomi med såväl odling som boskap. Enligt makrofossilanalysen har man odlat vete och skalkorn i ensäde på väl gödslad och bearbetad åker. Skalkorn har varit den viktigaste grödan i hushållen, men man har även odlat minst två sorters vete, eventuellt också havre. Den agrara ekonomin syns också i förekomsten av skärar i fyra av gravarna samt fynd av löpare. Stensträngarna i områdets södra del har sannolikt utgjort gränsen mellan boplatsen och inägomarken, med åker och äng, i söder. Djurbeståndet har utgjorts av nöt, får/get, svin och häst. Lipidanalysen visar spår efter terrestriska fetter, det vill säga landlevande djur bland annat från idisslare, samt mjölk, vilket överensstämmer med de ben som påträffats i området. I flera kärl fanns även spår efter fisk eller marina däggdjur och vid undersökningen påträffades också ben från gädda.

4) *Finns flera samtida gårdar/husbåll?*

Åtminstone två av de tre gårdsplatserna bedöms delvis ha existerat samtidigt, sannolikt i en successivt överlappande följd. Den övre gården, gård/gårdplats 1, är äldst, daterad till sen förromersk/äldre romersk järnålder. Efter denna anläggs gård 2, som delvis kan ha existerat samtidigt, under äldre romersk järnålder. Yngst är gård 3, som sannolikt har funnits samtidigt som gård 2. Hus 1, den eventuella hallen/hovet kan ha anlagts under slutfasen av gård 3.

5) *Hur är gravfältet organiserat? Vilka rum och strata finns, till exempel tomma ytor, gravgrupper?*

Gravfältet är främst lokaliserat till krönet av höjdryggen och sträcker sig utmed nordsluttningen till avsatsen norr om höjden samt söderut till den övre terrassen, en cirka 3 000 m² stor yta inom undersökningsområdet. I den högst liggande delen av gravfältet, den sydöstra delen, fanns flera överlagringar. Denna del var den mest intensivt använda, det vill säga här låg gravarna som tätast och flera gravar överlagrade äldre gravar. Ett par av gravarna låg även på en husterrass (hus 15). En närmast separat grupp av gravar fanns på höjdryggens krön i nordväst. Gravfältet bedöms dock som en sammanhängande gravmiljö, som fortsätter utanför undersökningsområdet både i nordväst och i sydöst.

Gravfältets rumsliga struktur är främst av kronologisk karaktär, där de äldsta begravningarna fanns i gravfältets ytterkanter i sydöst och nordväst, äldre romersk järnålder framför allt i sluttningen i norr medan högarna från sen vendeltid–tidig vikingatid låg utmed och på krönet av höjdryggen. Några gravar har också lagts på den övre terrassens sydöstra del. Användningen av området har alltså varierat något under olika perioder och området har successivt förtätats. Det tydligaste mönstret är att krönläget i sydöst har använts mest intensivt. Här har man gravlagt vid upprepade tillfällen, under flera perioder, och här förekommer också överlagringar gravar emellan.

6) *Vilka delar av begravningskulten kan identifieras och hur ser dess materiella uttryck ut?*

Begravningskulten kan främst identifieras genom själva gravarna. Sammanlagt 51 gravar framkom. Inom gravfältet fanns fyra högar, men gravarna utgjordes huvudsakligen av stensättningar i olika geometriska former – runda, kvadratiska och tresidiga. Det fanns även blockgravar och gravar som saknade markering. Kremering av de döda har varit det dominerande gravskicket. Det inre brandgravskicket utgjordes av brandgrop, brandlager, benlager, urnebrandgrop, urnebengrop, urnegrav och spridda brända ben. Det har inte framkommit säkra spår efter gravbålsplatser, vare sig som separata ytor eller under själva gravarna. Tre begravningar, inom stensättningarna AG18 och AG30, har med stor sannolikhet utgjorts av skelettgravar, men saknade benrester. De båda anläggningarna fanns i den nordöstra delen av gravfältet och var rundade, flacka stensättningar. I samtliga fall var de döda nedlagda i stenkistor. I AG18, den till ytan största av gravfältets samtliga gravar, fanns även en sekundärbegravning i form av en urnebrandgrop (AG54). De två gravlagda i AG30 (AG30 och AG42) tyder släktskap mellan individerna, förmodligen en vuxen kvinna och ett barn. AG30 var bland de fyndrikaste gravarna med tre fibulor, en armring i brons, en fingerring i silver, textilfragment samt en skära och keramikskärvor. I manteln över kistgropen, intill ett gravklot, fanns förkolnade makrofossil av relativt många och stora sädeskorn av skalkorn. Det senare kan också vara ett exempel på sekundära offer i graven.

Högen AG4 innehöll brända ben från två olika faser – sen vendeltid–tidig vikingatid och yngre romersk järnålder–folkvandringstid, där den senare bedömts vara en återbegravning. Stenpackningen innehöll två vridkvarnar, en underliggare i botten och en överliggare i toppen. I manteln fanns obrända ben från två katter, griskäke samt delar av en häst nedlagd, där hästen och en av katterna daterats till sen historisk tid (cirka 1640 fram till nutid), vilket visar att delar av överbyggnaden har byggts om under denna period. De tre treuddarna/tresidiga stensättningarna, AG5, AG13 och AG17, låg alla på höjdryggens krön. Ingen av dem hade någon tillhörande begravning. Däremot fanns ett stort

stolphål i centrum på både AG5 och AG17. I ytan på AG5 fanns också en amulettring med sex små knivar som hängen. Treuddarna/tresidiga stensättningarna har således haft en rituell funktion, kanske som symbol för världsträdet Yggdrasil (Andrén 2004).

7) *Vilka är de gravlagda (ålder, kön)?*

Sammanlagt identifierades 49 individer och av dessa kunde 47 åldersbestämmas. Fyra bedöms vara barn (0–6 år) och två av dessa låg i gravar med en vuxen. De vuxna utgjordes både av unga vuxna, medelålders och äldre personer. Två av skelettgravarna bör vara för vuxna och en sannolikt för ett barn. Tretton individer har kunnat könsbedömas. Av dessa har sju bedömts vara kvinnor/kvinnor? och fyra män/män?.

8) *Vilka andra typer av lämningar/aktiviteter finns inom gravfältet, till exempel före gravarna, i dess utkanter och där boplats och gravfält möts?*

De tydligaste exemplen på övriga lämningar är de stora stenlager/stenpackningar som låg inom gravfältet. Konstruktionerna har till synes inte haft någon profan funktion. Däremot är de tydligt konstruerade i förhållande till gravar och skapat ytor runt och mellan gravar. De hade delvis en heterogen karaktär, vilket tyder på att de tillkommit i flera faser. Dessutom antas att flertalet härदार i anslutning till gravarna ha haft en rituell funktion. Flera av dessa har också använts för eldning av färskt gräs, vilket skapat rökutveckling. I andra härदार fanns rensad säd, något som kan vara bränning av matoffer inför gravläggning. På och utmed krönet fanns också två stolprader, i olika faser, vilka sannolikt har haft en rituell funktion. Tre stolphål som låg utanför det södra hörnet på treudden/tresidiga stensättningen AG13 bedöms ha en rituell förklaring – dels på grund av deras placering, dels då ett av dem innehöll människoben. Det lilla stolphuset längst i norr, hus 17, kan möjligen ha haft en rituell funktion på grund av läget nära krönet och ett stycke från övriga gårdshus. Några av de konstruktioner som benämns gravar har sannolikt haft andra funktioner än gravläggning. Det gäller de tre treuddarna/tresidiga stensättningarna och delar av högen AG4 (se nedan).

9) *Finns gränser mellan gravfält och boplats, till exempel hägnader, tomma ytor etc.?*

Det framkom inga tydliga gränser mellan gravarna och omgivande ytor i form av hägnader eller tomma ytor, utom möjligen i nordväst där området mellan gravarna på krönet och gårdsplats 3 utgjordes av en relativt tom, brant sluttning. Gravfält och gårdsplatser var relativt väl åtskilda, medan härदार och enstaka stolphål fanns spridda över området. Det var endast på krönet som gravar anlagts på ett hus (hus 15) och då på den mest intensivt använda ytan. Däremot är den övre terrassen ett område vars karaktär och funktion har varit svår att fastställa. Det har sannolikt både fungerat som boplatsyta och brukats i rituellt syfte. Här fanns också flera gravar. Hus 1 har tolkats kunna ha varit en hall eller ett hov, det vill säga ett hus med rituella och representativa funktioner under sen romersk järnålder–folkvandringstid. Intill huset har det funnits en stenpackning, som tolkas ha haft en rituell funktion (möjlig harg, A100). Sätillvida är denna yta något av ett gränsområde mellan gårdsplatserna nedanför och gravfältet på krönet.

10) *Vilka är brukningsfaserna inom komplexet?*

Området har brukats från äldre bronsålder fram till sen tid, om än inte kontinuerligt i de äldsta och yngsta faserna. Med utgångspunkt från ¹⁴C-analyserna har dateringarna delats in i tretton faser. De två äldsta dateringarna, från äldre respektive mellersta bronsålder, utgörs av ett hasselnötsskal samt en begravning. Efter detta finns en tydlig kontinuitet i dateringarna från förromersk järnålder fram till folkvandringstid. Det är dock endast korta avbrott mellan yngre bronsålder och förromersk järnålder samt mellan folkvandringstid och vendeltid, det vill säga det finns en i stort sett obruten dateringsserie från yngre bronsålder till vikingatid på platsen.

11) När sammanfaller användning av boplats, gravfält, odling med mera?

Det mer kontinuerliga bruket av gravfältet börjar yngre bronsålder–tidig förromersk järnålder och pågår till vikingatid. Gårdsplats 1 börjar användas under sen förromersk–äldre romersk järnålder då hus 16 byggs på den övre avsatsen. Under följande faser pågår begravning på gravfältet samtidigt med bosättningen söder om denna fram till sannolikt tidig folkvandringstid. Efter detta flyttar bosättningen från området eller åtminstone den undersökta ytan. Begravningar sker dock fortsättningsvis på platsen fram till sen vikingatid.

12) Hur förändras användningen av platsen över tid?

Det mest långvariga bruket av platsen är av rituell karaktär i form av framför allt begravningar. Platsen har i de äldsta skedena huvudsakligen använts för begravning och rituella aktiviteter, men hus 15, som har legat på krönet och daterats till yngre bronsålder, kan också ha varit ett bostadshus. Lokaliseringen av huset är dock märklig. Under romersk järnålder och fram till tidig folkvandringstid finns även flera gårdar på platsen. Efter att gravfältet upphört att användas, i slutet av vikingatid, finns ett mera vagt identifierat bruk i form av ett (odaterat) syllstenshus, en armborstpilspets och ett förmodat vattenhål/brunn. Till den senare delen av historisk tid hör även den märkliga nedläggningen av bland annat delar av en häst och en katt i manteln till högen AG4.

Referenser

Kart- och arkivmaterial

Lantmäteristyrelsens arkiv (LMS)

Arealavmätning 1822, LMS 01-spå-88

Laga skifte 1895, LMS A98-15:1

Stockholms stadsmuseum, digitala stadsmuseet

Bellander E., Hansson H., Lönnberg E. & Ekström S. 1928. Karta över gravfältet vid Hjulsta, Spånga socken, Uppland. Unikt dokument, id-nr 10093621

Sveriges geologiska undersökning (SGU)

SGU 2016-04-18, id-nr mfBBS9Nh1h

SGU 2016-04-18, id-nr trrAVyTB2i

SGU 2016-04-18, id-nr vUSaEQ0N74

SGU 2016-04-18, id-nr AOsFkdTQ1I

Litteratur

Almgren, O. 1897. *Studien über Nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte*. Diss. Uppsala.

Ambrosiani, K. 1984. Kämme. I: Arwidsson, G. (red.) *Birka II:1. Systematische Analysen der Gräberfunde*. KVHAA. Stockholm.

Andersson, G. 2005. *Gravspråk som religiös strategi. Valsta och Skälby i Attundaland under vikingatid och tidig medeltid*. Riksantikvarieämbetet. Västerås.

Arbman, H. 1940. *Birka I. Die Gräber. Tafeln*. KVHAA. Stockholm.

Arbman, H. 1943. *Birka I. Die Gräber. Text*. KVHAA. Stockholm.

Wikborg, J. (red.) 1996. *Bastubacken – ett gravfält från äldre romersk järnålder*. RAÄ 73. Toruna sn. Västmanland. Slutundersökningsrapport. Tryckta rapporter från Arkeologikonstult 15. Upplands Väsby.

Biuw, A. 1992. *Norra Spånga. Bebyggelse och samhälle under järnåldern*. Stockholms monografier 76. Borås.

Callmer, J. 1977. *Trade Beads and Bead Trade in Scandinavia ca 800–1000 AD*. Acta Archaeologica Lundensia Series in 4° 11. Lunds universitet.

Evanni, L., Hamilton, H., Lindwall, L. & Runder, J. m.fl. 2013. *Gravfält och gårdstomt vid Äggelunda*. Stockholms län. Uppland. Järfälla kommun. Järfälla socken. Veddesta 2:1, Järfälla 28:2 och 364:1. Arkeologisk undersökning. Riksantikvarieämbetet UV Mitt rapport 2013:86.

Ferm, O., Johansson, M. & Rahmqvist, S. (red.) 1992. *Det medeltida Sverige. Band 1. Uppland 7. Attundaland. Bro, Färingsö, Adelsö, Sollentuna*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.

Fischer, S. 2005. *Roman Imperialism and Runic Literacy. The Westernization of Northern Europe (150–800 AD)*. Uppsala universitet.

Fysiskt omhändertagande av arkeologiskt fyndmaterial. Från fält till museum. Rapport från Riksantikvarieämbetet. https://www.raa.se/app/uploads/2012/09/rapp2012_5.pdf

Gansum, T., Jerpåsen, G. & Keller, C. 1997. *Arkeologisk landskapsanalys med visuella metoder*. AmS-Varia 28. Arkeologiskt museum i Stavanger.

Gansum, T. 2004. *Hauger som konstruktjoner – arkeologiske forventninger gjennom 200 år*. Gotars Serie B. Gothenburg Archaeological Thesis 33. Sollentuna.

Göthberg, H. 2000. *Bebyggelse i förändring. Uppland från slutet av yngre bronsålder till tidig medeltid*. Occasional Papers in Archaeology 25. Institutionen för arkeologi och antik historia, Uppsala universitet.

Göthberg, H., Kyhlberg, O. & Vinberg, A. 1995. *Hus och Gård*. Katalogdel. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar, skrifter 13. Stockholm.

Harrysson, I. 2014. *Mälardalens gravfält – från den enskilda anläggningen till platsen som helhet. Vilken roll spelar vår förförståelse och vår inställning till vad som ska undersökas och dokumenteras? I: Är Mälardalens gravfält färdigundersökta?* Stockholms läns museums seminarier 2014.

- Harrysson, I. & Vinberg, A. 2016. *Hjulsta. Gravfält och boplats vid Hjulstakorset*. Stiftelsen Kulturmiljövård rapport 2016:1.
- Hed Jakobsson, A. & Lindblom, C. 2012. *Tre gravfält i Valsta med gravar från yngsta bronsålder/äldsta järnålder, vikingatid och tidig medeltid*. Arkeologisk undersökning. RAÄ 34, 57, 111 och 283. Vallstanäs. Norrsunda socken. Sigtuna kommun. Stockholms län. Uppland. Rapport Arkeologikonsult 2012:2371/2388.
- Hällans Stenholm, A-M. 2013. *Fornminnen. Det förflutnas roll i det förkristna och kristna Mälardalen*. Vägar till Midgård 15.
- Larsson, F. 2014. *Skeke – gudar, människor och gjutare. Rituela komplex från bronsålder och äldre järnålder samt en höjdbosättning från yngre järnålder med gjuteriverkstads*. Arkeologisk undersökning. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska uppdragsverksamheten, UV Mitt rapport 2014:53.
- Lundström, Å. 1991. *101 kammar från romersk järnålder i Sverige. Ett försök till kronologi*. Uppsats i påbyggnadskurs i arkeologi vid Stockholms universitet, vt 1991.
- Magnusson, R. 2018. *Hus och härdområde intill gravfältet Spånga 97:1*. Stiftelsen Kulturmiljövård rapport 2018:4.
- Magnusson, R. 2019. *Rövning och omläggning av GC-väg i Hjulsta*. Stiftelsen Kulturmiljövård rapport 2019:59.
- Nordberg, A. 2003. *Krigarna i Odins sal. Dödsföreställningar och krigarkult i fornordisk religion*. Stockholm.
- Petré, B. 1984. *Arkeologiska undersökningar på Lovö. Del 4. Bebyggelsearkeologisk analys*. Acta Universitatis Stockholmiensis. Studies in North-European Archaeology 10. Stockholm.
- Zachrisson, T. 1994. *The Odal and Its Manifestation in the Landscape. I*: Burström, M. & Carlsson, A (red.) *Current Swedish Archaeology 2*. The Swedish Archaeology Society.
- Vinberg, A. & Wahl, H.-M. 1996. *Isättra – en tidigmedeltida bosättning i Skärgårdsstad, Uppland, Österåkers socken, RAÄ 466*. Fosfatkartering, arkeologisk provundersökning och undersökning. Riksantikvarieämbetet, Byrån för arkeologiska undersökningar, UV Stockholm rapport 1996:75.

Tekniska och administrativa uppgifter

<i>Stiftelsen Kulturmiljövård projektnr:</i>	KM16041
<i>Länsstyrelsen dnr, beslutsdatum:</i>	431-9737-2016, 2016-06-23
<i>Typ av undersökning:</i>	Arkeologisk undersökning
<i>Undersökningsperiod:</i>	18 juli–30 november 2016
<i>Personal:</i>	Ann Vinberg (projektledare) Christian Gatti (bitr. projektledare) Mats Nelson (bitr. projektledare) Ingela Harrysson (metodansvarig) Marieke Aalders Johan Andersson (biträde) Duncan Alexander Andreas Bohlin Andréa Borgius Camilla Ekblom (arkeolog/förmedling) Roger Eriksson (maskinist) Andreas Forsgren (arkeolog/förmedling) Mattias Frisk Mats Fältgård (biträde) Axel Hansen Malin Karlén Johan Lindeberg Sofia Lindell Marie Lundberg Per Magnusson (maskinist) Reidar Magnusson Andreas Norberg Åsa Pehrson Sead Pilav Sofia Prata (osteolog/arkeolog SAU) Anna Romanova Michael Schneider Emma Sjölin (osteolog/arkeolog SAU) Oskar Spjuth Owe Sundin (biträde) Karin Stenström Martin Toresson Fredric Wirbrand
<i>Landskap:</i>	Uppland
<i>Län:</i>	Stockholm
<i>Kommun:</i>	Stockholm
<i>Socken:</i>	Spånga
<i>Fastighet:</i>	Akalla 4:1
<i>Fornlämning:</i>	L2014:7839, L2014:8151 och L2014:8042 (Spånga 96:1, 214:1 och 329:1) samt L2013:7816, L2013:7823 och L2013:7824 (Stockholm 960, 962 och 963)
<i>Fastighetskarta:</i>	10I 7d Spånga
<i>Koordinatsystem:</i>	Sweref 99 TM
<i>Koordinater:</i>	X663870/Y6588440
<i>Höjdsystem:</i>	RH 2000
<i>Inmättningsmetod:</i>	GPS (GNSS med nätverks-RTK)
<i>Dokumentationshandlingar:</i>	1 320 st digitala foton och 52 s. fältdokumentation (A4-format) har inlämnats till ATA.
<i>Fynd:</i>	Fynden F1–705 förvaras hos KM i väntan på beslut om fyndfördelning.